

ISBN 978-960-93-5966-5

Έτος Έκδοσης 2014

Εκτύπωση Art Graphic - Τηλ. 24680 23218 - Νεάπολη Κοζάνης

Απαγορεύεται η ανατύπωση του παρόντος βιβλίου ή μέρους αυτού σε οποιαδήποτε μορφή ηλεκτρονική ή έντυπη και για οποιαδήποτε χρήση χωρίς την έγγραφη άδεια των συγγραφέων.

Αικατερίνη Ζωγράφου, Καλλιόπη Μπόντα-Ντουμανάκη

**Από την πολιτιστική κληρονομιά
της Σιάτιστας:**

**I. Η Παλαιοντολογική της Συλλογή
II. Εκκλησίες – Αρχοντικά - Δημόσια κτήρια**

Σιάτιστα 2014

Αικατερίνη Ζωγράφου, Καλλιόπη Μπόντα-Ντουμανάκη

**Από την πολιτιστική κληρονομιά
της Σιάτιστας:**

**I. Η Παλαιοντολογική της Συλλογή
II. Εκκλησίες–Αρχοντικά-Δημόσια κτήρια**

Σιάτιστα 2014

ISBN 978-960-93-5966-5

Έτος Έκδοσης 2014

Εκτύπωση Art Graphic - Τηλ. 24680 23218 - Νεάπολη Κοζάνης

Απαγορεύεται η ανατύπωση του παρόντος βιβλίου ή μέρους αυτού σε οποιαδήποτε μορφή ηλεκτρονική ή έντυπη και για οποιαδήποτε χρήση χωρίς την έγγραφη άδεια των συγγραφέων.

**Η παρούσα έκδοση χρηματοδοτήθηκε
από τις Θ. Ζωγράφου-Βώρου και Αικ. Ζωγράφου
στη μνήμη της μητέρας τους
Δέσποινας Γκουτζιαμάνη-Ζωγράφου
και προσφέρεται δωρεάν**

Ευχαριστούμε θερμά τον π. Βασίλειο Βασιλείου, τους και τις κ.κ.: Ευάγγελο Βλάχο, Ντίνα Γκίκα, Αναστάσιο Δάρδα, Περιστέρα Μπόντα και Σωκράτη Ρουσιάκη για τη βοήθειά τους στην προσέγγιση και συλλογή πληροφοριών και υλικού το οποίο χρησιμοποιήσαμε στην εργασία μας.

Επίσης, ευχαριστούμε την κ. Άννα Μπατσή χωρίς τη φροντίδα της οποίας μεγάλο μέρος του κεφαλαίου Η πορεία της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης μετά το 2009 δεν θα είχε δημοσιευτεί.

Τέλος, ευχαριστούμε του φίλους μας Θεοδώρα Ζωγράφου- Βώρου, Ναούμα Ταχμιντζή και Γιάννη Πορπόρη γιατί για μια ακόμη φορά στάθηκαν δίπλα μας προσφέροντάς μας σημαντική βοήθεια στην επιμέλεια και μορφοποίηση των κειμένων.

Σιάτιστα 24/3/2014
Αικατερίνη Ζωγράφου
Καλλιόπη Μπόντα-Ντουμανάκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ

I. Η ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ

Πρόλογος.....	1
Μέρος Α΄: Η πορεία της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης από την ίδρυσή της, το 1906, μέχρι την Κατοχή.....	3
Μέρος Β΄: Η πορεία της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης από την απελευθέρωση (1944) μέχρι το 2009.....	19
Μέρος Γ΄: Η πορεία της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης μετά το 2009.....	27
Βιογραφίες.....	43
Βιβλιογραφία.....	59

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

«Γεωλογικόν και Παλαιοντολογικόν Χρονικόν».....	69
Ενημερωτικό έντυπο για την έκθεση των παλαιοντολογικών ευρημάτων η οποία έγινε το 1982.....	109
Η παλαιοντολογική συλλογή του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιάτιστας και η αξιοποίησή της στα προγράμματα του Κ.Π.Ε. Σιάτιστας.....	131

II. ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ-ΑΡΧΟΝΤΙΚΑ-ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΤΗΡΙΑ

Εισαγωγή	135
Τραμπάντζειο Γυμνάσιο Σιάτιστας.....	137
Μητροπολιτικό Μέγαρο.....	140
Ιερός Ναός προς τιμήν του Αγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου...	142
Ιερός Ναός προς τιμήν του Αγίου Νικολάου.....	146
Ιερός Ναός προς τιμήν και μνήμην της Αγίας Μεγαλομάρτυρος Παρασκευής.....	147
Ιερός Ναός προς τιμήν των Γενεθλίων Ιωάννου του Προδρόμου..	150
Ιερός Ναός προς τιμήν του Προφήτου Ηλιού.....	152
Ιερός Ναός προς τιμήν των Παμμεγίστων Ταξιαρχών.....	154
Γενικές πληροφορίες για τη δομή των Αρχοντικών της Σιάτιστας.....	156
Αρχοντικό Πούλκως.....	159
Αρχοντικό Χατζημιχαήλ-Κανατσούλη.....	162
Αρχοντικό Χατζηγιαννίδη-Νεραντζόπουλου	164

Από την πολιτιστική κληρονομιά της Σιάτιστας

Αρχοντικό Αργυριάδη – Μαλιόγκα.....	166
Αρχοντικό Μανούση.....	171
Αρχοντικό κυρα-Σανούκως.....	174
Μανούσεια Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Σιάτιστας, Κουκουλίδειο Πνευματικό Κέντρο.....	176
Τσιστοπούλειο Διοικητήριο.....	178
Επισκέψιμη παραδοσιακή κατοικία ιδιοκτησίας Χρήστου Τσιό- τσιου - Τατιάνας Ντέρου.....	179
Αρχοντικό Δόλγκηρα	180
Βιβλιογραφία.....	183

ΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ

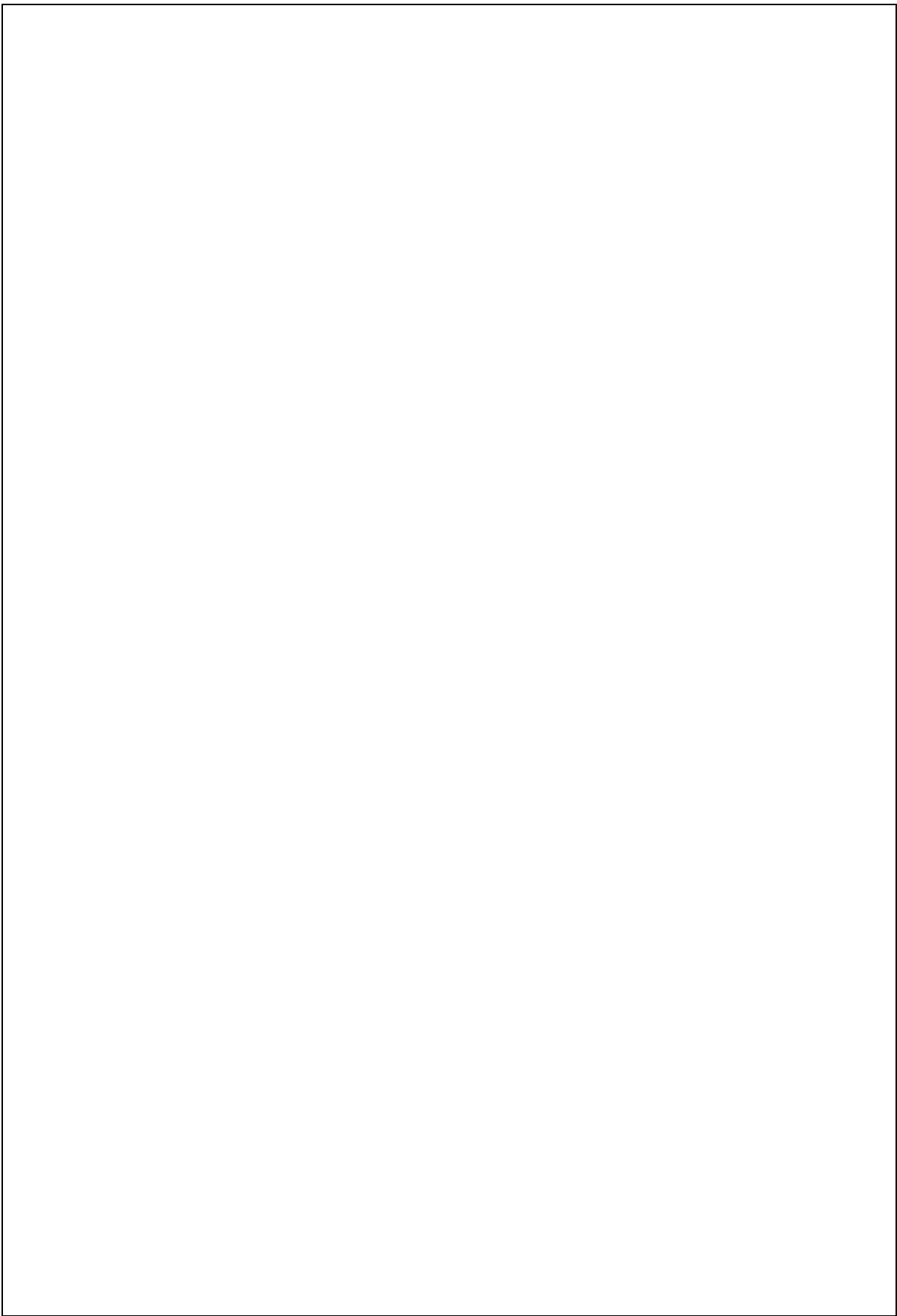
The Paleontological Collection.....	189
Churches, Archontika and Public Edifices.....	219

ΕΙΚΟΝΕΣ	229
----------------	-----

**Από την πολιτιστική κληρονομιά
της Σιάτιστας:**

I. Η Παλαιοντολογική της Συλλογή

Σιάτιστα 2014

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σε αίθουσα του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιάτιστας φιλοξενείται πάνω από έναν αιώνα η **Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης**.

Η συλλογή περιέχει **οστά ζώων**, μαμούθ, ρινοκέρων κ.ά., που έζησαν – κατά τον καθηγητή Θ. Σκούφο - στο τέλος της Πλειόκαινης και στις αρχές της Πλειστόκαινης υποπεριόδου του Καινοζωικού αιώνα -δηλαδή τα αρχαιότερα έζησαν πριν από πέντε εκατομμύρια χρόνια- και **όστρακα** ελασματοβραγχίων και γαστεροπόδων, τα αρχαιότερα από αυτά έζησαν στην Κρητιδική περίοδο του Μεσοζωικού αιώνα, ... *για να μας δείξουν ότι μπροστά από τον εκλιπόντα κόσμο των Μαμμούθ και Ρινοκερώτων υπήρχε στο τόπο μας μια απέραντη θάλασσα (υπεραιγαία αύλαξ)*¹.

Στις σελίδες που ακολουθούν προσεγγίζεται η ιστορία και το περιεχόμενο της Συλλογής μέσα από κείμενα δημοσιευμένα -σε εφημερίδες και βιβλία- αλλά και από αδημοσίευτα, κύρια όμως μέσα από την αφήγηση του ίδιου του «πρωτομάστορα» της Συλλογής, του Αναστασίου Δάνα. Συγχρόνως επιχειρείται να αποδοθεί η εικόνα της προπολεμικής έκθεσης των παλαιοντολογικών ευρημάτων καθώς και εκείνης της δεκαετίας του '80 μέσα από φωτογραφικό υλικό της εποχής.

Βέβαια μέχρι τώρα έχουν γραφεί πολλά άρθρα για τη Συλλογή και μάλιστα στην ιστοσελίδα <http://www.siatistanews.gr> «αναρτήθηκε» το 2009 εκτενές «Αφιέρωμα στην Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης»², το οποίο στηριγμένο κύρια στο αρχείο του κ. Γεωργίου Μπόντα, συνεργάτη της ιστοσελίδας, παρουσίαζε συγκεντρωμένες τις μέχρι τότε γνωστές πληροφορίες και δημοσιεύσεις.

Από τότε όμως η έρευνά μας για σχετικό αρχειακό υλικό έφερε και νέα στοιχεία. Αυτά τα νέα στοιχεία τα συνδυάσαμε με τα ήδη δημοσιευμένα στην ιστοσελίδα <http://www.siatistanews.gr> και τα οργανώσαμε σε ενιαίο σύνολο, εύχρηστο, προσιτό και στον μη ειδικό αναγνώστη.

Στη συνέχεια προχωρήσαμε στην ηλεκτρονική και έντυπη αποτύπωση αυτής της εργασίας-προσπάθειας ως έναν ελάχιστο φόρο τιμής σε όσους εργάστηκαν για τη συγκρότηση και διαφύλαξη της Συλλογής.

Αικατερίνη Ζωγράφου
Καλλιόπη Μπόντα-Ντουμανάκη
Σιάτιστα 24/3/2014

¹σημειώνει ο καθηγητής Ναούμ Λιάκος σε δημοσίευσμά του στο **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ**, φύλλο της 19^{ης}/4/1931, σελ. 2^α.

² στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.siatistanews.gr/palaiontologiko/001neo.html>

Μέρος Α

Η πορεία της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης από την ίδρυσή της, το 1906, μέχρι την Κατοχή (1941-1944)

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Βόρεια Ελλάδα δεν είχε ακόμη απελευθερωθεί από τον τουρκικό ζυγό. Η Σιάτιστα, μια βορειοελλαδική μεταβυζαντινή πόλη κάτω από την τουρκική κυριαρχία ακόμα, είχε ένα από τα λίγα ελληνικά Γυμνάσια του υπόδουλου Ελληνισμού. Το Γυμνάσιό της ήταν στεγασμένο σε ένα θαυμάσιο –ακόμα και για τα μέτρα της σημερινής εποχής– κτήριο, δωρεά του μεγάλου ευεργέτη της Σιατίστης Ιωάννη Μ. Τραμπαντζή. Το Γυμνάσιο αυτό ήταν στελεχωμένο με πρωτοπόρους δασκάλους, συντηρούνταν με το κληροδότημα του ευεργέτη και ήταν αναγνωρισμένο από το Εθνικό Πανεπιστήμιο και την κοινωνία.

♦Λίγους μόνο μήνες μετά την απελευθέρωση της Σιατίστης από τον τουρκικό ζυγό ο οξυδερκής Γυμνασιάρχης του Τραμπαντζείου Ιωάννης Παπίας με έγγραφό του ενημέρωσε το ελληνικό Υπουργείο των Εσωτερικών για την ύπαρξη «Παλαιοντολογικού Μουσείου» στο Τραμπαντζείο Γυμνάσιο.

Οι εφημερίδες της εποχής έγραψαν:

Ο Γυμνασιάρχης Σιατίστης υπέβαλεν εις το υπουργείον Εσωτερικών έκθεσιν περί των υπάρχοντων εκεί παλαιοντολογικών απολιθωμάτων. Εκ τούτων πολλά φυλάσσονται εις το παλαιοντολογικόν μουσείον του Τραμπαντζείου Γυμνασίου. Εκ των σπουδαιότερων είνε και μία κεφαλή Τάραντος.
(Εφημερίδα **ΣΚΡΙΠ**, 17/2/1913, σελ. 3).

♦Την ίδια εποχή επισκέφθηκε το «Μουσείο» ο Τρύφων Ευαγγελίδης και στο βιβλίο του, έναν «τουριστικό οδηγό» της εποχής, με τίτλο: **Νέα Ελλάς: ήτοι ιστορική, γεωγραφική, τοπογραφική και αρχαιολογική περιγραφή των νέων Ελληνικών χωρών.....** Εν Αθήναις 1913, στη σελίδα 60 έγραψε:

Δύο δε ώρας μακράν της Σιατίστης εν τω <ωρίω> Κίναμι υπάρχει μεγάλη έκτασις γης εγκλειούσης θησαυρόν παλαιοντολογικών απολιθωμάτων. Η έκτασις αὕτη ομοία, κατά το των πετρωμάτων ποιόν, κατά την διάταξιν προς τα του Πικερμίου και Μεγαλουπόλεως, και κατά την γνώμην του καθηγητοῦ Θ. Σκούφου, χαρακτηρίσαντος τα ευρεθέντα, της αὐτῆς γεωλογικῆς διαπλάσεως, ἥτοι της Πλειοκαίνου, μέλλει ἤδη, ειδικῶς εξεταζομένη, να φέρη εἰς το φῶς ευρήματα σημαντικῆς επιστημονικῆς ἀξίας.

Ἐκ των παλαιοντολογικῶν τούτων ευρημάτων πολλά κατὰ καιροῦς ἐστάλησαν εἰς το Παλαιοντολογικόν Μουσεῖον <Αθήνας>, ἐλάχιστα ὅμως μέχρι τέλους ἐκομίσθησαν ἐκεῖ, των πλείστων κατακειμένων μέχρι προ ολίγου ἀκόμη χρόνου ὑπὸ τας ζυλοποθήκας των μεθοριακῶν σταθμῶν Ἀσπροκλησιᾶς και Βελεμιστίου. Μεταξὺ των ευρισκομένων ἤδη ἐν τῷ Μουσείῳ ευρημάτων της περιοχῆς ταύτης σημαντικὴν θέσιν κατέχει μία κεφαλὴ Τάραντος, ζυγίζουσα περί τα 70 χιλιόγραμμα και φέρουσα το μετωπικόν οστούν μετὰ των πολυκλάδων κεράτων μήκους 1μ. Της αὐτῆς ἐπίσης περιοχῆς ἀρκετὰ ἀπολιθωμένα ευρήματα λίαν ἀξιοθαύμαστα, συλλεγέντα καταλλήλως ὑπὸ του ἐν τῷ Τραπαντζεῖῳ Γυμνασίῳ καθηγητοῦ των Φυσικῶν και Μαθηματικῶν Α. Δάνα ευρίσκονται ἐν αἰθούσῃ ἰδιαιτέρα του Γυμνασίου. Δωρεάν τοιούτων ευρημάτων ἔκαμεν ὁ ἔμπορος Ν. Διαμαντόπουλος και ἡ εφορεία του Γυμνασίου συνέλεξε πάντα τα εἰς την κατοχὴν χωρικῶν ευρισκόμενα.

♦Στο φύλλο της 22^α Σεπτεμβρίου 1913 ἡ ἐφημερίδα της Θεσσαλονίκης **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ** στην 1^η σελίδα της μεταξύ ἄλλων ἔγραφε:

Ἐκ Σιατίστης: Ὅτι το λεκανοπέδιον του Ἀλιάκμονος βρίθει παλαιοντολογικῶν ἀπολιθωμάτων, εἶνε κοινόν μυστικόν, ἄτε πολλῶν τοιούτων ἐλθόντων ἄχρι τούδε εἰς φῶς των μεν σταλέντων εἰς το ἐν Αθήναις Μουσεῖον προ ἐτῶν, ἄλλων δε πλείστων φυλασσομένων εἰς το Τραμπάντζειον της Σιατίστης Γυμνάσιον.

♦Για το Μουσεῖο αὐτό–Παλαιοντολογικὴ Συλλογὴ το χαρακτηρίζουν οἱ δημιουργοί του– ὁ Κων/νος Δάνας το 1972 στο Λεύκωμα του Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης **ΣΙΑΤΙΣΤΕΩΝ ΜΝΗΜΗ**, σελ. Α88, ἔγραψε:

Ἡ ἰδρυσίς της χρονολογεῖται ἀπὸ του 1906¹, ὁπότε ἐσχηματίσθη ὁ πρῶτος πυρὴν ἀπὸ τον ἀείμνηστον καθηγητὴν τότε και μετέπειτα Γενικόν

¹ Να σημειωθεῖ ὅτι και το ανεξάρτητο Μουσεῖο Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας του Παν/μίου Αθηνῶν ἰδρύθηκε το 1906, την ἴδια χρονιά με το δικό μας! (Ἡ πληροφορία ἀπὸ

Επιθεωρητήν Αναστάσιον Δάναν, όστις επί ολόκληρον 15ετίαν ηρεύνησε, συνέλεξε και ετακτοποίησε τα παλαιοντολογικά ευρήματα σε αίθουσα του Τραμπαντζείου Γυμνασίου. Αφορμήν της ερεύνης και ιδρύσεως της Συλλογής έδωσεν ο μακαρίτης εκ Πολυλάκκου Νικ. Διαμαντόπουλος, ο αυτοαποκαλούμενος «Μαντεμ- Πατισάχ», ότε ούτος κατά το 1902 ανασκάπτων τον κήπον της οικίας του εξέχωσεν ευμέγεθες τεμάχιον απολιθωμένου «ξύλου», ως ούτος το εχαράκτηρισεν, ενώ επρόκειτο περί απολιθωμένου χαυλιόδο-ντος, ως εχαράκτηρίσθη αργότερον υπό του Παλαιοντολόγου καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών Θ. Σκούφου. Έκτοτε και επί μίαν 15ετίαν ο ως άνω Γεν. Επιθεωρητής με την παρόρμησιν, τας υποδείξεις και την συμβολήν των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών Θ. Σκούφου και Κ. Κτενά επεδόθη μετά ζήλου και θερμού ενδιαφέροντος εις την έρευναν της περιοχής και εις την συλλογήν αρκετών ευρημάτων.

◆ Η Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης έγινε αντικείμενο μελέ-της, εκτός από Έλληνες, και από Ευρωπαίους επιστήμονες, όπως μας πλη-ροφορεί η εφημερίδα της Κοζάνης **ΗΧΩ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ** στο φύλλο της 15^{ης}/11/1922, σελ.4:

Τελευταίως ακόμη ανώτερος Γερμανός επιστήμων, ο Δόκτωρ Λεονάρδος Σχούλτζε Ζένα καθηγητής του Πανεπιστημίου της Μαρμπούργου, υπηρετών ως αξιωματικός εις το επιτελείον του στρατού τού κατέχοντος τον τομέα της Τζένας και μελετήσας κατά την διάρκεια του πολέμου την περιοχίν εκείνην της Β. Μακεδονίας, ετράπη ήδη εις την μελέτην της λοιπής Μακεδονίας, αποσταλείς προς τούτο υπό του Παλαιοντολογικού Μουσείου της Λειψίας, διαφόρων επιστημονικών οργανώσεων του Βερολίνου και του Πανεπιστη-μίου της Μαρμπούργου. Προυτιμήθη δε προς τούτο η Μακεδονία, διότι αυτή δεν έχει μελετηθή ακόμη γεωλογικώς υπ' ουδενός ειδικού επιστήμονος. Μόνο ο Σέρβος γεωλόγος Σβίγιε έγραψε τινά περί ταύτης όλως εν γενικαίς γραμμαίς, τα οποία χρησιμεύουσι ως μόνη πηγή εις τους λοιπούς ενδιαφερό-μενους επιστήμονας. Της εργασίας ταύτης την αλήθειαν ανέλαβε να διαπι-στώση και συμπληρώση ο ειρημένος καθηγητής, όστις ορμηθείς από της Κ. Μακεδονίας και επισκεφθείς πλείστα μέρη της Δ. Μακεδονίας έφθασε μέχρι της Σιατίστης. Ενώ δε εις τα λοιπά μέρη τα οποία επεσκέφθη δεν εύρε ει μη ελαχίστους και δη της δασικής υπηρεσίας δυναμένους να του παράσχωσι σχετικάς προς την έρευνάν του πληροφορίας εις την Σιάτισταν εύρεν έτοιμην, μακράν, λεπτομερή και αξιόλογον γεωλογικήν εργασίαν του καθηγητού των

την επίσημη ιστοσελίδα του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας του Παν/μίου Α-θηνών).

Φυσικών κ. Αναστασίου Δάνα, αφορώσαν την Δ. Μακεδονίαν και ειδικώτερον την επαρχίαν Ανασελίτσης.

Την εργασίαν ταύτην του κ. Δάνα περιέβαλε μετ' ενδιαφέροντος και ζωηροτάτου ενθουσιασμού ο Γερμανός καθηγητής. Δεν εύρισκε λέξεις να εκφράση την χαράν του και τον θαυμασμόν προς αυτόν δια την συστηματικήν επιστημονικήν βοήθειαν την οποίαν ούτω τω παρείχε. Κατάπληκτος προ των λειψάνων του Μαμμούθ, Μαστόδοντος Ταράντου και λοιπών παλαιοντολογικών ευρημάτων, τα οποία απαρτίζουν μίαν συλλογήν μεγίστης επιστημονικής αξίας, όχι τόσον δια το περιεργον και καταπληκτικόν αυτών, διότι τοιαύτα και μάλιστα πολύ ανώτερα υπάρχουν εις τα Μουσεία της Ευρώπης, όσον διότι το πρώτον γίνεται γνωστόν η ύπαρξις τοιούτων μέσων μελέτης της ιστορίας του εδάφους της Μακεδονίας, ελάμβανε σημειώσεις και φωτογραφίας των λειψάνων τούτων και τοπείων εξαιρετικής επιστημονικής αξίας. Δεν υπάρχει δε αμφιβολία ότι η εργασία αύτη του κ. Δάνα, δια του Γερμανού τούτου καθηγητού θέλει καταστή γνωστή εις τον επιστημονικόν κόσμον και θέλει προκαλέσει την προσοχήν αυτού.....

♦ Τον Ιούνιο του 1927 ο Γ. Χατζηκυριακού έδωσε στη Λέσχην των Συντακτών εκ μέρους του Συλλόγου των Μακεδονικών και Θρακικών μελετών διάλεξη με θέμα: **Η ΓΕΩΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΤΡΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΜΕΤΑΛΛΕΥΤ. ΠΛΟΥΤΟΣ.**

Η διάλεξη αυτή δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης **ΝΕΑ ΑΛΗΘΕΙΑ**, στο Φιλολογικό της Παράρτημα, σε συνέχειες. Στο φύλλο της 8^{ης} Ιουλίου 1927, στη σελίδα 4 υπάρχει το απόσπασμα:

Επί του πυθμένος της αποχωρησάσης θαλάσσης, επί του οποίου κείνται σήμερον η Κοζάνη, η Λειψίστη, τα Γρεβενά, ευρέθησαν λείψανα θαλασσίων ζώων οστρακοδέρμων, ως και σκελετοί απολιθωμένων ζώων της εποχής εκείνης (μαστόδοντες, Ρινοκέρωτες) ασιατικού χαρακτήρος.

ΣΗΜ. Συλλογήν τοιούτων απολιθωμένων οστών ζώων και οστράκων έχει το γυμνάσιον Σιατίστης καταρτισθείσαν τη επιμελεία του γενικού επιθεωρητού των Φυσικών κ. Αν. Δάνα, την οποίαν είδον όταν επεσκέφθην την Σιάτισταν.

♦ Ένα χρόνο αργότερα στην Εφημερίδα της Θεσσαλονίκης **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, φύλλο της 10^{ης}/10/1928, σελ. 1, φιλοξενείται άρθρο με τίτλο **Η ΓΕΩΛΟΓΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΕΘΝΗ ΕΚΘΕΣΙΝ-ΜΙΑ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΣ ΣΥΛΛΟΓΗ**

Μία συλλογή εις την έκθεσίν μας του καθηγητού των φυσικών επιστημών κ. Χατζηκυριακού δεν πρέπει να διέλθει απαρατήρητος. Η συλλογή περιλαμβάνει ορυκτά και πετρώματα της Μακεδονίας ως και λιγνίτας και απολιθώματα.

Η συλλογή περιλαμβάνει και δείγματα απολιθωμάτων θαλασσίων ζώων, οστρακοδέρμων, ευρεθέντων εις την κοιλάδα του Άνω Αλιάκμονος, μεταξύ Σιατίστης και Γρεβενών... Η συλλογή συνοδεύεται και υπό μικρού τεύχους της σχετικής επιστημονικής μελέτης.....

♦ Στη σελίδα 12 του τεύχους αυτού που εκδόθηκε αργότερα, το 1929, με τον τίτλο:

**ΔΥΟ ΜΕΛΕΤΑΙ ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΑΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
I ΓΕΩΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΤΡΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ Ο ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΟΣ ΑΥΤΗΣ ΠΛΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΓΑΙΑΝΘΡΑΚΕΣ (ΛΙΓΝΙΤΑΙ) ΑΥΤΗΣ
II Ο ΛΑΣΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ**

Ο Χατζηκυριακού σημειώνει :

Κατά την εποχήν, την προ της μειοκαίνου διαπλάσεως, η Μικρά Ασία συνεκoinώνει δια συνεχούς χέρσου μετά της δυτικής ακτής του Αιγαίου και ζώα θηλαστικά ασιατικού χαρακτήρος μετέβαινον εκ της μιάς χέρσου της Ασίας εις την απέναντι της Ευρώπης. Τούτων ευρέθησαν σκελετοί απολελιθωμένοι, οίον δεινοθηρίου του γιγαντώδους (dinothereum giganteum) μαστόδοντος (mastodon longirostris). Τοιαύτα ανευρέθησαν εντός υδατογενούς στρώματος μεταξύ Γρεβενών και Σιατίστης, παρά την δεξιάν όχθην του Αλιάκμονος παρά το χωρίον Κίναμι, αποκαλυφθέντα και συλλεγόντα τη επιμελεία του καθηγητού των φυσικών κ. Δάνα, των οποίων δείγματα διδακτικά απόκεινται εις το γυμνάσιον Σιατίστης.

♦ Όταν ο Αναστάσιος Δάνας αποχώρησε από το Γυμνάσιο για να υπηρετήσει την εκπαίδευση από άλλη θέση, τη σκυτάλη της φροντίδας της συλλογής πήρε ο καθηγητής Φυσικών Ναούμ Λιάκος. Για 10 περίπου χρόνια εμπλουτίζει, οργανώνει αλλά και ενημερώνει την κοινή γνώμη για την ύπαρξη και την αξία της Συλλογής. Το άρθρο του στην εφημερίδα της Κοζάνης **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ**, φύλλο της 19^{ης}/4/1931, σελ. 2α, είναι γεμάτο από πληροφορίες για τα ευρήματα αλλά και για τα μέλη της επιστημονικής κοινότητας, από Ευρώπη και ΗΠΑ, τα οποία επισκέφτηκαν τη Συλλογή και τις απόψεις που διατύπωσαν γι' αυτήν:

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΓΙΑ ΤΟ ΛΑΟ. Τα παλαιοντολογικά ευρήματα και ο τρόπος της διατηρήσεώς των. Το Μουσείον της Σιατίστης και το περιεχόμενό του. Το Παλαιοντολογικόν Μουσείον Σιατίστης.

Προ 20 περίπου ετών ο τότε καθηγητής του Γυμνασίου Σιατίστης και ήδη Γενικός επιθεωρητής Φυσικών κ. Αναστ. Δάνας, περιερχόμενος διά γεωλογικάς μελέτας την κοιλάδα του Αλιάκμονος μέσα στις απότομες χαράδρες του Πολυλάκκου (Κίναμη), βρήκε τεμάχια οστών, τα οποία λόγω της ειδικότητός του αναγνώρισε αμέσως, ως απολιθώματα ζώων θηλαστικών που έζησαν εις περασμένην εποχήν. Πέρασαν ολίγα χρόνια και μια μεγάλη αίθουσα του Γυμνασίου άνοιγε, για να παρουσιάξη στους επισκέπτας μια πλούσια συλλογή, έναν θησαυρό παλαιοντολογικών ευρημάτων της ανωτέρας πλειοκαίνου διαπλάσεως. Ο κ. Δάνας τα συνέλεξε απ' τες χαράδρες του Πολυλάκκου, Πολυδένδρου, (Σπάτα), Τραπεζίτσας και Αξιοκάστρου (Σουρδάνι) και από τα πέριξ, τα εμελέτησε, τα κατέταξε και ίδρυσε το Μουσείο. Απ' τη μέρα εκείνη το Μουσείο συνεχώς πλουτίζεται και σήμερα βλέπει κανείς μυλόδοντας Μαστόδοντος (μήκους 0,15μ., περιμέτρου 0,40 μ.), Χαυλιόδοντας Μαμμούθ (μήκους 2,50μ. και διαμέτρου από 0,20-0,40μ.), μυλόδοντας Μαμμούθ (μήκους 0,50μ.), κέρατα αντιλοπών και ελάφων, οδόντας και οστά ιππαρίου, ρινοκέρωτος, βονάσου και αρπακτικών ακόμα που μαρτυρούν πόσον διαφορετικός στον τόπο μας ήτο άλλοτε ο οργανικός κόσμος και πόσον διαφορετικοί οι κλιματολογικοί όροι. ... Ανάμεσα στον πλούτο των απολιθωμάτων των θηλαστικών ξεχωρίζουν αποικίαι εξακοραλλίων των Βεντζίων και όμοια του Νεστημίου, <Νόστιμο>, Ελασματοβράγχια του Σκαλοχωρίου και Γαστεροπόδα του Μπουχινίου <Ανθηρό> για να μας δείξουν ότι μπροστά από τον εκλιπόντα κόσμο των Μαμμούθ και Ρινοκερώτων υπήρχε στο τόπο μας μια απέραντη θάλασσα (υπεραιγαία αύλαξ) που έφθανεν ως την Αλβανίαν, η οποία έτρεφε μέσα στα νερά της τον κόσμο των Κοραλλίων και ελασματοβραγχιών, των γαστεροπόδων και Εχινόδερμων (Αστερίαι Νεστημίου) που αφθονούν απολιθωμένα σ' όλη την κοιλάδα του Αλιάκμονος και των πέριξ, από του Βοΐου ως τα Χάσια και από της Πίνδου ως τον Βαρνούντα. Και αποτυπώματα φύλλων σε πλούσια συλλογή βρέθηκαν στη χάραξη της σιδηροδρομικής γραμμής, στην εκσκαφή του γηπέδου του γυμναστηρίου του Γυμνασίου στο Τσοτύλι και σ' όλη την περιφέρεια που αποτελούν συμπλήρωμα του Μουσείου μας. Μπαλάνοι και Πέκτεν της Ραφίνας της Αττικής, με αποτυπώματα(;) Ψαρών και Ζακίνθου, ιππουρίτας των Θηβών και αστερίας της Κρήτης παρουσιάζουν πλούσιο και ενδιαφέρον το Μουσείον της Σιατίστης. Η ύπαρξις τοιούτου Μουσείου στη Σιάτιστα τιμά όντως την πόλη, η οποία το ενίσχυσε υλικώς και ηθικώς και το εξύψωσε σε σημείο που το επισκέπτονται και ξένοι ειδικοί, όπως ο κ. Brown αντιπρόσωπος του Παλαιοντολογικού

Μουσείου της Νέας Υόρκης και η Κα Haslung <Margaret Hasluck>, απεσταλμένη του Μουσείου του Λονδίνου.

ΝΑΟΥΜ ΔΙΑΚΟΣ, Καθηγητής Φυσικών

♦ Στην εφημερίδα **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ** φύλλο της 16^{ης}/6/1928, στη σελίδα 1, φιλοξενείται άρθρο του Χ. Τσώχου με τίτλο: **ΜΕ ΤΟΝ κ. ΚΑΛΕΥΡΑΝ ΕΙΣ ΤΗΝ Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΝ / ΣΙΑΤΙΣΤΑ, Η ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΛΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ / ΕΠΙΒΛΕΠΕΙ Ο ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΒΛΕΠΕΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ / ΕΞΕΓΕΡΣΙΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΝ ΤΟΥ ΟΙΝΟΥ / ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΠΟΥ ΤΑ ΖΗΛΕΥΕΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ**

Χαρακτηριστικό/διευκρινιστικό το ακόλουθο απόσπασμα:

... Και απλώς εκ χρονολογικού καθήκοντος αναφέρω τον σταθμόν παλαιοντολογικού μουσείου πρώτης τάξεως τον οποίον έχει η Σιάτιστα με ευρήματα της λιθίνης εποχής και σκελετούς μαμούθ αξίους να προσκαλούν τους επιστήμονας του Νέου Κόσμου εις υπερωκεάνειον ταξίδιον προς μελέτην και θαυμασμόν.

♦ Στην εφημερίδα των Αθηνών **ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ** στο φύλλο της Κυριακής 29^{ης}/9/1931 διαβάζουμε:

ΑΙ ΩΡΑΙΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΙΑΤΙΣΤΑ ΜΙΧ.ΡΟΔΑ

Σε ιδιαίτερα διαμερίσματα του Τραμπαντζείου γυμνασίου είνε και το περίφημο παλαιοντολογικό μουσείο Σιατίστης με ευρήματα της ανωτέρας πλειοκαίνου διαπλάσεως του καινοζωϊκού αιώνος, με μυλόδοντας και μαστόδοντας μαμούθ, κέρατα ελάφων, αποτυπώματα φύλλων και θαλάσια απολιθώματα, κοράλλια, όλα ευρήματα της κοιλάδος του Αλιάκμονος και της περιφέρειας Ανασελίτσης. Επίσης εντός του γυμνασίου υπάρχει το εργαστήριο φυσικής με όργανα μηχανικής, ακουστικής, οπτικής, μαγνητισμού και ηλεκτρισμού, από τα καλλίτερα του κράτους, και πλουσιοτάτη συλλογή ορνιθολογίας καθώς και φυτολογίας.

♦ Και τα χρόνια αυτά συνεχίζεται η δωρεά παλαιοντολογικών ευρημάτων στο σχολείο. Αναφέρεται στο πρωτόκολλο του σχολείου με α/α 194/24-8-1933 δωρεά από τον δάσκαλο Θ. Σκούρη².

² Α. Δάρδα, *Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας*, σελ. 398.

Τον Ναούμ Λιάκο διαδέχεται το 1933 ο καθηγητής Φυσικών Κων/νος Δάνας, αδελφός του Αναστασίου Δάνα, ο οποίος επιμελείται τη Συλλογή για περίπου 10 χρόνια, μέχρι το 1943.

Στο πρωτόκολλο του σχολείου με α/α 412/17-12-1938 αναφέρεται έκφραση ευαρέσκειας του Υπουργού Παιδείας στον καθηγητή Κων/νο Δάνα για τις έρευνες και την επιμέλεια της παλαιοντολογικής συλλογής του Τραμπαντζείου Γυμνασίου³.

Η εφημερίδα **ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ** στο φύλλο της 11^{ης}/9/1938 στη σελίδα 4 αναφέρει ότι ο Αναστάσιος Δάνας εξακολουθεί τις παλαιοντολογικές του έρευνες πέριξ της Σιατίστης.

♦ Στη διάρκεια της υπηρεσιακής θητείας του Κων/νου Δάνα επισκέφτηκε τη Συλλογή και έγραψε γι' αυτήν⁴ ο σιατιστινός δημοσιογράφος Γιάννης Ταχογιάννης:

ΟΙ ΑΙΩΝΕΣ ΑΝΑΠΗΛΟΥΝ ΑΠΟ ΤΑ ΣΠΑΓΧΝΑ ΤΗΣ ΓΗΣ!...

Σκελετοί δεινοθηρίων κοσμούν τας αιθούσας του παλαιοντολογικού Μουσείου της Σιατίστης. ΣΥΝΕΛΕΓΗΣΑΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ ΑΛΙΑΚΜΟΝΟΣ. Και πλουσιωτάτη συλλογή από θαλάσσια όντα. ΑΙ ΠΕΡΙΞ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ ΗΣΑΝ ΚΑΠΟΤΕ ΠΥΘΜΗΝ ΘΑΛΑΣΣΗΣ;

Μια απρόοπτος διέλευσις από την Σιάτισταν, την γραφικήν και ιστορικήν ακρόπολιν της δυτικής Μακεδονίας, μας έδωσε την ευκαιρίαν να ανεβούμε την κλίμακα του περικαλλούς κτιρίου του γυμνασίου της και να επισκεφθούμε το στεγαζόμενον εκεί αξιολογώτατον παλαιοντολογικόν μουσείον.

Μαμμούθ και δεινοθήρια. Φιλοξενούνται εις τας ευρυχώρους αιθούσας του σπουδαιότατα παλαιοντολογικά ευρήματα. Χαυλιόδοντες και σκελετοί όλων των γιγαντιαίων και τερατομόρφων τετραπόδων, τα οποία βλέπομεν εικονιζόμενα εις τας σελίδας κανενός επιστημονικού περιοδικού και τα νομίζομεν επινοήσεις κάποιου φαρσέρ. Μεταξύ των πολλών άλλων παλαιοντολογικών ευρημάτων ξεχωρίζουν: 1) το οστόν του μηρού κάποιου μαμμούθ. Το οστόν αυτό έχει μήκος ενός μέτρου και εξήντα οκτώ εκατοστών (1,68 μ). Από τας διαστάσεις αυτάς ημπορεί κανείς να λάβη μίαν ιδέαν των διαστάσεων, τας οποίας είχε ολόκληρον το ζώον, 2) δύο πελώριοι χαυλιόδοντες, εκ των οποίων ο εις (ένας) μήκους δύομισυ μέτρων (2,50μ.) ανήκει εις μαμμούθ και ο άλλος εις δεινοθήριον. Ο δεύτερος είναι καμπυλωτός και ήτο πολύ μεγαλυτέρων διαστάσεων από τον πρώτον, αλλ' εθραύσθη κατά την

³ ό. π. σελ. 400.

⁴ Εφημερίδα **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, φύλλο της 27^{ης}/11/1939, σελ.2.

μεταφοράν, αλλά και το περισωθέν τεμάχιον είναι αρκετών διαστάσεων. Συγκρατάγει ακόμη μεταξύ των ευρημάτων του το Παλαιοντολογικόν Μουσείον Σιατίστης σιαγόνας, πλευράς, οδόντας και σπονδύλους μαμμούθ, κέρατα ελαφοειδών κ.λπ.. Τα ανωτέρω ευρήματα περισυνελέγησαν όλα από την δύο ώρας από την Σιάτισταν απέχουσαν κοιλάδα του Αλιάκμονος, παρά το χωρίον Πολύλακκον (Κίναμιν). Ολόκληρος η εν λόγω κοιλάς είναι διάσπαρτος από τοιαύτα λείψανα, διαρκώς δε το άροτρον και η αξίνη των γεωργών της περιφέρειάς φέρουν μερικά εξ αυτών εις φως, πράγμα το οποίον σημαίνει ότι εις κάποιαν μακρυνήν εποχήν η ζώνη αυτή της Μακεδονίας έβριθε από τα προκατακλυσμιαία αυτά τέρατα.

Και θαλάσσια ζώα Εις μίαν πτέρυγα του Μουσείου υπάρχει και μία πλουσιωτάτη συλλογή από διάφορα θαλάσσια όντα, εις κατάστασιν απολιθώσεως, ήτοι <από> αστερίας, κοράλια, χτένια, κοχλίας, στρείδια, πίνες, κάτι ορεκτικώτατα... κυδώνια και άλλα παρόμοια θαλασσινά του σαρακοστιανού οψολογίου. Τα θαλασσινά αυτά ευρέθησαν και διαρκώς ευρίσκονται παρόμοια εις την περιοχήν των πολιχνών Τσοτύλι, Νεάπολις, Πεντάλοφον και αλλαχού, διαπιστούται δε εξ αυτών το γεγονός ότι η περιοχή εκείνη ήτο κάποτε πυθμίν θαλάσσης. Και όντως η σύγκρισις των θαλασσιών αυτών ευρημάτων με την γεωλογικήν σύστασιν των πετρωμάτων άγουν εις το συμπέρασμα ότι αι εκτάσεις εκείναι της Σιατίστης ήσαν πυθμίν θαλάσσης, απεκαλύφθησαν δε και έγειναν ξηρά, όταν συνεπεία των σχετικών καθιζήσεων ηλλοιώθη η εδαφική διαμόρφωσις της περιοχής, μέρος δε των υδάτων απεσύρθη προς την Αλβανίαν, μέρος δε προς τον Παγασητικόν κόλπον.

Αλλ' ενώ τα ύδατα απεσύρθησαν, τα εντός αυτών διαβιούντα θαλασσινά έμειναν και σιγά, σιγά απελιθώθησαν, έρχονται δε τώρα εις φως. Σημειωτέον ότι τα ανευρισκόμενα είναι τόσον πολλά, ώστε εις το χωρίον Νόστιμον οι τοίχοι των αγρών είναι κατασκευασμένοι από απολιθωμένες πίνες. Όσον αφορά τα μαμμούθ και δεινοθήρια, ταύτα ήλθον εις την Μακεδονίαν, όταν αύτη μετά δύο καθιζήσεις διεμορφώθη γεωλογικώς, προερχόμενα από βορρά, οπόθεν τα εξεδίωκον οι παγετώνες της τεταρτογενούς περιόδου. Τα περισσότερα όλων των ανωτέρω θαυμασίων ευρημάτων ανεκαλύφθησαν υπό του καθηγητού των Φυσικών κ. Κώστα Δάνα, όστις διευθύνει το μουσείον.

Γιάννης Ταχογιάννης

♦Ο Κων/νος Δάνας υπηρετούσε στο Τραμπάντζειο όταν κηρύχτηκε ο πόλεμος το 1940. Στο άρθρο του στο Λεύκωμα ΣΙΑΤΙΣΤΕΩΝ

ΜΝΗΜΗ αναφέρεται στην καταστροφή την οποία τα στρατεύματα Κατοχής επέφεραν στη Συλλογή: *Δυστυχώς την συλλογήν ταύτην η βάνδαλος συμπεριφορά των κατακτητών κατά τα έτη 1941-1944 μετέβαλε κατά μέγα μέρος εις σωρόν συντριμμάτων, πλην όμως μερικά εξ αυτών με κάποιαν προσπάθειαν και υπομονήν δύνανται να συγκολληθούν και αποκατασταθούν.*

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, μεθυσμένοι «ευρωπαίοι» στρατιώτες πετούσαν τα εκθέματα από το 2^ο όροφο του Γυμνασίου στην αυλή και τα θρυμμάτιζαν. Ο τότε επιστάτης του σχολείου, ο αγαπημένος των μαθητών Επαμεινώντας Σβώλης, -μετανάστης στα νιάτα του στην Αμερική- κατάφερε με τα αγγλικά που ήξερε να σταματήσει την καταστροφή.

Πώς δημιουργήθηκε, τι περιείχε, πώς ήταν διαμορφωμένο το Μουσείο αυτό για το οποίο γράφηκαν τόσα στις εφημερίδες του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα;

Την απάντηση δίνει ο ίδιος ο Αναστάσιος Δάνας- ο καθηγητής του Τραμπαντζείου, ο οποίος και δημιούργησε τη Συλλογή- **στο ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ** που συνέταξε, η ύπαρξη του οποίου διαφαίνεται στα προηγούμενα δημοσιεύματα.

«Τύχη αγαθή», ο αδελφός του Αναστασίου Δάνα, ο Κων/νος, παρέδωσε το ΧΡΟΝΙΚΟ πριν πολλά χρόνια –δεκαετία του '70- στον αείμνηστο καθηγητή Γεωλογίας-Παλαιοντολογίας του Α.Π.Θ. Ιωάννη Μελέντη. Η επιστημονική διάδοχος του Ι. Μελέντη κ. Τσουκαλά Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Γεωλόγος-Βιολόγος-Δρ. Παλαιοντολογίας, μας παραχώρησε για μελέτη και δημοσίευση το ΧΡΟΝΙΚΟ μαζί με άλλα σχετικά έγγραφα. Την ευχαριστούμε και από τη θέση αυτή.

Ολόκληρη η εργασία, ψηφιοποιημένη, υπάρχει στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ για βοήθεια σε πιθανό μελλοντικό ερευνητή.

Εδώ θα παραθέσουμε ψηφιοποιημένα αποσπάσματα της μελέτης, τα οποία δίνουν απάντηση στα ερωτήματά μας, και με τη βοήθεια φωτογραφικού υλικού που ο Κ. Δάνας έδωσε στον καθηγητή Μελέντη θα έχουμε μια εικόνα της πρώτης έκθεσης των ευρημάτων, η οποία δυστυχώς καταστράφηκε από τους κατακτητές κατά την Κατοχή στο 2^ο Παγκόσμιο πόλεμο:

ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

Περιεχόμενα

Κεφ. Α.

Πετρολογική περιγραφή των οροσειρών της Δυτικής Μακεδονίας.

Κεφ. Β.

Περιγραφή της λεκάνης Άνω Αλιάκμονος

α. Ζώνη κογχυλίων θαλασσίας ή υφαλμύρου φύσεως

β. Ζώνη απολιθωμάτων ζώων σπονδυλωτών.

Κεφ. Δ.

Ιστορικόν της ευρέσεως των απολιθωμάτων της συλλογής
του Γυμνασίου Σιατίστης.

Κεφ. Ε.

Περιγραφή των εν τη συλλογή ταύτη απολιθωμάτων.

Συμπεράσματα και Επίλογος

.....

Κεφ. Δ.

Το ιστορικόν της ανευρέσεως των απολιθωμένων σπονδυλωτών ζώων έχει ως εξής:

Αφορμήν εις το να γνωσθή η ύπαρξις απολιθωμένων σπονδυλωτών ζώων εις την περιοχήν ταύτην του «Άνω Αλιάκμονος» και δη κατά την συμβολήν ενός εκ των μεγαλειτέρων παραποτάμου αυτού, του καλουμένου «Πραμόρ-τσα» έδωσε ο κάτοικος του χωρίου «Κίναμις» <Πολύλακκος> κ. Διαμαντό-πουλος όστις το 1902 εύρεν εις τον ανασκαπτόμενον κήπον του λίθινα τεμά-χια κατ' αρχάς ακαθόριστα κατόπιν όμως έτερα υποδηλούντα οστά και δη οστά κνήμης, μηρών και τα παρόμοια, τα οποία επιμελώς συνέλεγε εις την οικίαν του χωρίς να παύη να τα επιδεικνύη εις τους επισκεπτομένους αυτόν και να εκφράζη ζωηρώς την έκπληξιν και τον θαυμασμόν του δια τα οστά ταύτα «των Γιγάντων» ως ήθελε να τα αποκαλή δια το όντως εκπληκτικόν μέγεθος αυτών. Μετά δύο περίπου έτη ο ίδιος εύρεν απολίθωμα ογκωδέστα-τον το οποίον δεν ηδύνατο να εκχώση ούτε να μετακινήση εκείθεν, χωρίς να γίνη αντιληπτός από τους συγχωριανούς ή και τους περιφερομένους Τούρ-κους αγροφύλακας. Τούτου ένεκα απέκοψε τεμάχιον εκ του άκρου αυτού το οποίον μοι έφερε και επεδείκνυε ως τεμάχιον κορμού δένδρου απολιθωμέ-νου. Όντως το τεμάχιον τούτο ήτο τοιαύτης υφής ώστε ηδύνατο κάλλιστα εκ πρώτης όψεως να θεωρηθή τοιούτον. Διότι η μεν εξωτερική του επιφάνεια λόγω της προσαφής λεπτομερούς άμμου ωμοίαζε με αποξηραμένον φλοιόν εν πολλοίς διερρηγμένον, η δε εγκάρσια τομή αυτού, διά της κατά συγκε-ντρωτικάς στιβάδας εμφανίσεώς της παρείχε την εντύπωσιν των ετησίων δα-κτυλίων. Διά να βεβαιωθώ δε περί της πραγματικής σημασίας του εν λόγω

απολιθώματος ανέλαβον να δείξω το τεμάχιον τούτο εις τον καθηγητήν της Παλαιοντολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Σκούφον και ζητήσω την γνώμην αυτού όστις καθώρισε αυτό ως χαυλιόδοντα απολιθωμένον και μου υπέδειξε πως θα έπρεπε να γνωρίσω την θέσιν όπου τούτο ευρέθη και όπου θα ευρίσκετο ολόκληρος ή μεγαλύτερον μέρος αυτού. Όταν δε μετά τινα χρόνον επεσκέφθην το χωρίον «Κίναμις» (Πολύλακκος ν.) ανεζήτησα την τοποθεσίαν, και βοηθούμενος υφ' ολοκλήρου σχεδόν της οικογενείας του κ. Διαμαντοπούλου απεσκάψαμεν μετά της δεούσης προσοχής και απεκομίσαμεν τρία μεγάλα τεμάχια χαυλιόδοντος οποίος είναι ο υπ αριθ. 4 περιγραφόμενος τοιούτος της συλλογής μου. Επειδή όμως δεν ήτο δυνατόν να παραμένω επί μακρόν εις το χωρίον τούτο ούτε και να μεταβαίνω συχνά χωρίς να γίνη γνωστός ο σκοπός μου όστις έπρεπε να παραμένη παντί σθένει άγνωστος εις την τοπικήν τουρκικήν αρχήν διά να μη ματαιώση δι' απαγορεύσεως την περαιτέρω έρευνάν μου παρεκάλεσα τον κ. Διαμαντόπουλον να περισυλλέγη παν ευρισκόμενον απολίθωμα και με ειδοποιή καταλλήλως περί τούτου. Την αυτήν εποχήν υπό του κ. Διαμαντοπούλου και του τότε καθηγητού του γυμνασίου Τσοτλίου κ. Χατζοπούλου ευρέθη μετωπικόν οστόν Ταράντου μετά των κεράτων εις τεμάχια τα οποία μοι παρέδωσαν διά να φροντίσω δια την αποστολήν τούτων εις Αθήνας συναρμολογηθέντα δε κατόπιν ταύτα προχείρως απετέλεσαν μεγαλοπρεπέστατον απολίθωμα όπως το ατέχνως ιχνογραφούμενο (σχημ.***). Τούτο ανέλαβον να κατευθύνω εις Αθήνας και τη βοήθειά του τότε εν Θεσ/νίκη έλλ. Προξένου Α. Κορομηλά μετέφερον αυτό επί του ατμοπλοίου και εκείθεν εις το εν Αθήναις Παλαιοντολογικόν Μουσείον υπό τα συγχαρητήρια του καθηγ. αιμνήστου Σκούφου.

Επειδή όμως δεν ήτο εύκολον εις την οικογένειαν Διαμαντοπούλου να ασχολήται ενδιαφερόντως με την φροντίδα αυτήν συνέστησα σ' αυτόν να αποστέλλωμεν τα ευρισκόμενα εις το Παλαιοντολογικόν Μουσείον Αθηνών. Και αρκετά μεν εξ αυτών κατώρθωσαν να φθάσουν εις τον προς ον όρον, τα περισσότερα όμως ή κατεστρέφοντο καθ' οδόν λόγω της πλημμελούς συσκευασίας αυτών ή εγκατελείποντο εις τους παραμεθορίους τότε σταθμούς Βελεμιστίου και Ασπροκκλησιάς όπου εύρον μετά δύο έτη πολλά εξ αυτών κατακείμενα υπό την ξυλαποθήκην κατεστραμμένα. Έκτοτε έλαβα την απόφασιν να συγκεντρώσω τα ευρήματα ταύτα εις μίαν των αιθουσών του εν Σιατίστη γυμνασίου όπου ειργαζόμην ως καθηγητής (1906).

Μακραί και επίπονοι προσπάθειαι υπό την απειλήν της Τουρκικής αρχής, επηκολούθησαν, καθ'ας τα ευρήματα αρκετά και ποικίλα το είδος συνεκέντρούντο επί το αυτό, όλα όμως προερχόμενα εκ του αυτού χωρίου «Κίναμις» (Πολύλακκος) όπου η μετάβασίς μου ήτο ευκολωτέρα και η εκ μέρους

των αδελφών Ιωαν. και Νικολάου Διαμαντοπούλου συνδρομή ήτο λίαν σημαντική και αποτελεσματική.

Μετά την απελευθέρωσιν όμως των μερών εκείνων το 1912, ευθύς αμέσως εθεώρησα αναγκαίον να καταστήσω γνωστήν την ύπαρξιν περιοχής η οποία ενέκλειε τον πεπαλαιομένον πλην σημαντικόν τούτον επιστημονικόν θησαυρόν και διότι επίστευον ότι ούτω προσφέρω μίαν υπηρεσίαν εις την επιστήμην καθόλου αλλά και δι' ένα ακόμη λόγον, διά να ανακόψω την τάσιν των χωρικών να καταστρέψωσι ή φυγαδεύωσιν αυτά.....

Προ πάσης όμως περαιτέρω επιστημονικής ενεργείας μου έπρεπε να σχηματίσω ποιαν τινα γνώμην, περί της σημασίας των ανευρισκομένων τούτων απολιθωμάτων και προς τούτο απετάνθην εις τον ειδικόν καθηγητήν του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Σκούφον, όστις έχων υπόψη τα καταφθάσαντα εις το ειδικόν εργαστήριον απολιθώματα, καθώρισεν αυτά ως ανήκοντα εις ζώα ζήσαντα κατά το τέλος της Πλειοκαίνου και αρχάς της Πλειστοκαίνου διαπλάσεως του Καινοζωικού γεωλογικού αιώνος.

Στερούμενος δε ειδικών γνώσεων δια την περαιτέρω έρευνάν μου εδυσκολεύομην να επιχειρήσω τι σημαντικόν και θα εγκατέλειπον πάσαν περί τούτου ιδέαν αν δε μοι παρείχε την απαιτουμένην προς τούτο ενθάρρυνσιν η αξιόλογος επιστημονική καθοδήγησις του καθηγητού της Ορυκτολογίας εν τω Πανεπιστημίω Αθηνών αιμν. Κτενά διά την περαιτέρω ενέργειάν μου. Ούτω αφήκα τον επιστημονικόν καθορισμόν των ευρισκομένων απολιθωμάτων εις τον μέλλοντα ειδικόν ερευνητήν και περιωρίσθην εις την περισυλλογήν και διαφύλαξιν τούτων. Εθεώρησα όμως ως πρωταρχικόν μέλημά μου, να γνωρίσω την γεωλογικήν κατάστασιν του εδάφους και δη την στρωματογραφίαν ήτοι την διαδοχήν και επέκτασιν των στρωμάτων αυτού και προς τον σκοπόν τούτον εξέλεξα την τοποθεσίαν εκείνην όπου το πρώτον ευρέθησαν τοιαύτα απολιθώματα και η οποία μεγίστας προς τούτο παρείχεν ευκολίας. Ως τοιαύτη δε προεκρίθη η τοποθεσία υπό το τοπικόν όνομα «Γητούρα» του χωρίου «Κίναμις (Πολύλακκος)- (εικών και διάγραμμα).

.....Όταν όμως προέβην εις συστηματικήν αναζήτησιν, έκχωσιν και μεταφοράν αυτών προς φύλαξιν, τότε ησθάνθην την ανάγκην οικονομικής αρωγής. Ευτυχώς και το ζήτημα τούτο διηυθετήθη χάρις εις το ευρύ διοικητικόν πνεύμα του τότε Γεν. Διοικητού της Δ. Μακεδονίας κ. Ι. Ηλιάκη, όστις αναγνωρίσας την αξίαν της επιστημονικής μου εργασίας, λίαν προθύμως μοι εχορήγησε τα απαιτούμενα μέσα διά την περισυλλογήν, έκχωσιν, μεταφοράν και τοποθέτησιν αυτών επί καταλλήλων τραπεζών εις μίαν των αιθουσών του γυμνασίου Σιατίστης και ούτω εδημιουργήθη μία συλλογή Παλαιοντολογική της λεκάνης Ανασελίτσης, ήτις βεβαίως δεν έχει μεν να επιδείξη τελείους

σκελετούς, ασφαλώς όμως αρκετά τεκμήρια διά μίαν μελλοντικήν επιστημονικήν εργασίαν η οποία πολλά δύναται να προσπορίση οφέλη εις την επιστήμην εν γένει και ιδίως εις την παλαιοντολογικήν επιστήμην της Ελλάδος...

Κεφ. Ε

Περιγραφή των εν τη συλλογή του Γυμνασίου Σιατίστης απολιθωμάτων
Αι τοποθεσΐαι εις τας οποίας ευρέθησαν τοιαύτα απολιθωμένα λείψανα σπονδυλωτών ζώων είναι αι εξής:

1. **Γητούρα** τοποθεσΐα του χωρίου **Κίναμις** <Πολύλακκος>
2. **Μανανερού** τοποθεσΐα του χωρίου **Σπάτα** <Πολύδενδρον>
3. **Σουρδανιώτικος λάκκος** τοποθεσΐα του χωρίου **Σουρδάνιον** <Αξιόκαστρο>
4. **Τραπεζίτσα** τοποθεσΐα του χωρίου **Τραπεζίτσα**
5. **Αμπέλια Τούρκικα** τοποθεσΐα του χωρίου **Σούμπινον** <Κοκκινιά>
6. **Αβλαγάδες Παπαηλία** τοποθεσΐα του χωρίου **Τσαρούσινον** <Μικρόκαστρο>
7. **Βαΐπισι** τοποθεσΐα του χωρίου **Βαΐπισι** <Δαφνερό>
<Με άλλη γραφή σημειώνεται και **Λάκκος Αλκής Σιάτιστα**>

.....
Εκ της συγκεντρώσεως λοιπόν επί το αυτό όλων των κατά καιρούς ευρεθέντων απολιθωμάτων εδημιουργήθη η Παλαιοντολογική συλλογή Σιατίστης η οποία επέσυρε την προσοχήν και την εκτίμησιν ξένων και ημετέρων επιστημόνων.....Δυστυχώς την συλλογήν ταύτην βάνδαλος συμπεριφορά των κατακτητών κατά τα έτη της κατοχής μετέβαλε κατά μέγα μέρος εις σωρόν συντριμμάτων. Επιθυμών όμως να δώσω μίαν ιδέαν των απολιθωμάτων της συλλογής εκείνης περιέγραψα ανωτέρω κατά τον παραστατικώτερον δυνατόν τρόπον όπως ταύτα ενεφανίζοντο εις αυτήν προ της καταστροφής.
.....

<*** : κενό στο δακτυλογραφημένο κείμενο>

(οι φωτογραφίες 1,3,4 που ακολουθούν προέρχονται από το αρχείο της Παλαιοντολογικής Συλλογής).

(1) Χαυλιόδους μαμούθ μήκος 1,40μ. κατά την ανεύρεσιν, <διακρίνονται οι δύο αδελφοί Δάνα>

(2)<από την εφημερίδα **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, φύλλο της 27^{ης}/11/1939>

(3) Ο Κωνσταντίνος Δάνας στην αίθουσα/μουσείο του Τραμπαντζείου Γυμνασίου, προπολεμικά.

(4) Μηρός, μήκος 1,38μ.

<δυστυχώς δεν βρέθηκαν όλες οι εικόνες και τα σχέδια που αναφέρονται στην εργασία>.

Μέρος Β

Η πορεία της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης από την απελευθέρωση (1944) μέχρι το 2009

Μετά την απελευθέρωση οι καθηγητές του σχολείου προσπάθησαν να ξαναοργανώσουν την Συλλογή και αυτή, αν και τραυματισμένη, είναι παρούσα -λόγω της σπουδαιότητάς της- στις σχετικές επιστημονικές διαλέξεις.

◆ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ-ΤΑ ΑΠΟ- ΛΙΘΩΜΕΝΑ ΖΩΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Από την περισπούδαστον διάλεξιν του καθηγητού κ. Μαραβελάκη

.....

ΣΙΑΤΙΣΤΑ ΚΑΙ ΓΡΕΒΕΝΑ

Το γυμνάσιον Σιατίστης, προ της εισόδου των Ιταλών εις την πόλιν, διέθετε σπουδαίαν συλλογήν παλαιοντολογικὴν μαστοδόντων και ἄλλων θηλαστικῶν. Το μουσεῖον τούτο, το οποίον εἶχε δημιουργηθῇ ἀπὸ την ευγενή προσπάθειαν των καθηγητῶν του γυμνασίου, ως π.χ. του Δάνα κ. ἄ. φιλομαθῶν Σιατισταίων, σχεδόν δεν ὑπάρχει σήμερον. Συνεχίζονται, ὅμως, αι προσπάθειαι προς επαναπλουτισμόν του.

(Εφημερίδα Θεσσαλονίκης **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, φύλλο της 13^{ης}/12/1959, σελ.6).

◆Το 1969 οι καθηγητές του Γυμνασίου και η κοινωνία της Σιάτιστας φρόντισαν να κατασκευάσουν (με δαπάνη της Σχολικής Εφορείας και δωρεά του συμπολίτη μας Γ. Καραλιώτα) προθήκες για τη φύλαξη, τουλάχιστον, των ευρημάτων που είχαν περισωθεί.

Το μαθητικό δυναμικό του Τραμπαντζείου Γυμνασίου αυξανόταν και η εύρυθμη λειτουργία του Σχολείου απαιτούσε περισσότερες αίθουσες διδασκαλίας. Έτσι η αίθουσα που φιλοξενούσε τα ευρήματα της συλλογής μετατράπηκε σε αίθουσα διδασκαλίας και οι προθήκες μεταφέρθηκαν στην μεγάλη αίθουσα τελετών του 2^{ου} ορόφου του σχολείου.

Τα χρόνια περνούσαν και τα ευρήματα παρέμειναν ανέγγιχτα δίπλα στους ... ζωηρούς μαθητές! Οι σχολικές δραστηριότητες πήραν άλλη μορφή και κανείς δεν ενδιαφερόταν για να «ανεβάσει» σχολική μαθητική παράσταση στη θεατρική σκηνή της αίθουσας τελετών του σχολείου. Τότε, στο τέλος της δεκαετίας του 70, ο Σύλλογος των καθηγητών συγκέντρωσε τις προθήκες και τα κιβώτια με τα θραύσματα των παλαιοντολογικών ευρημάτων στη σκηνή του σχολικού θεάτρου, και έγινε μια τοποθέτηση του υλικού απλή, αλλά με σεβασμό στο μόχθο των καθηγητών Φυσικής που είχαν προπολεμικά φροντίσει τη συλλογή.

♦ Για αρκετά χρόνια η θεατρική σκηνή... φιλοξένησε τα ευρήματα όσπου ... ο μεγάλος ευεργέτης της πόλης μας Αναστάσιος Τσίπος με επιστολή του, με ημερομηνία 17 Ιουνίου 1980, στον τότε Υπουργό Πολιτισμού και Επιστημών Ανδρέα Ανδριανόπουλο τον ενημέρωνε - χωρίς αντίστοιχη ενημέρωση προς την Εκπαιδευτική Κοινότητα της Σιατίστης - για την «*ύπαρξη παλαιοντολογικών ευρημάτων τα οποία φυλάσσονται εις το Τραμπάντζειον Γυμνάσιον Σιατίστης*» και ζητούσε την αξιοποίησή τους:

Κύριε Υπουργέ:

Προ εβδομήκοντα περίπου ετών ευρέθησαν εις την περιφέρειαν Σιατίστης Κοζάνης Μονήν Παναγίας Μικροκάστρου παρά τον ποταμόν Αλιάκμονα, φροντίδι του αιμνήστου Καθηγητού, Γεν. Επιθεωρητού Φυσικών Αναστασίου Δάνα, και εις υψόμετρον 800/900 μέτρων, απολιθώματα λείψανα θαλασσίας και χερσαίας ζωής μαστοδόντων περί τα 400 κομμάτια τα οποία φυλάσσονται εις το Τραμπάντζειον Γυμνάσιον Σιατίστης.

Διά να προσδιορισθή η ηλικία των εν λόγω λειψάνων θαλάσσης και ξηράς, ως και εις τα ζώα που ανήκουν, και ποια εποχήν, πρέπει να εξετασθούν επιστημονικώς από ειδικούςμε την βοήθειαν της UNESCO και συνεργασίαν των αρμοδίων του Σεβαστού Υπουργείου σας.....

Με την ελπίδα, Κύριε Υπουργέ, ότι θα βρείτε τα ανωτέρω ενδιαφέροντα παρακαλώ θερμώς όπως ενεργήσητε δια την περαιτέρω έρευναν....

(απόσπασμα από την επιστολή του Αναστασίου Τσίπου, με ημερομηνία 17 Ιουνίου 1980, στον τότε Υπουργό Πολιτισμού και Επιστημών Ανδρέα Ανδριανόπουλο).

♦ Στη συνέχεια το αρμόδιο τμήμα του Υπουργείου Πολιτισμού προώθησε την επιστολή στον καθηγητή Γεωλογίας- Παλαιοντολογίας του Α.Π.Θ. Ιωάννη Μελέντη, γνωστόν ήδη από την οργάνωση του ΜΟΥΣΕΙΟΥ

ΜΥΤΙΑΗΝΙΩΝ ΣΑΜΟΥ και άλλων, «... επειδή το θέμα αυτό ανάγεται σε δικές σας αρμοδιότητες, και σας παρακαλούμε να φροντίσετε σχετικά, (ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α2/Φ99/47260/2612, Αθήναι 8-8-1980)».

♦ Χαρακτηριστική είναι η απαντητική επιστολή του αείμνηστου καθηγητή Μελέντη:

.....
Απαντώντας στο παραπάνω σχετικό έγγραφό σας <ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α2/Φ99/47260/2612, Αθήναι 8-8-1980> έχω την τιμή να σας κάνω γνωστά τα ακόλουθα:

Γνωρίζω από πολλά χρόνια, ότι στο Γυμνάσιο της Σιάτιστας βρίσκονται ορισμένα απολιθωμένα οστά και δόντια διαφόρων ζώων του παρελθόντος. Έχω στα χέρια μου ένα δακτυλογραφημένο κείμενο 50 σελίδων γραμμένο το 1939 από τον αείμνηστο εκπαιδευτικό Κωνσταντίνο Δάνα, ο οποίος ασχολούμενος με τη γεωλογία της Δ. Μακεδονίας αναφέρεται και στα απολιθώματα του Γυμνασίου της Σιάτιστας.

Είχα επισκεφθεί τη Σιάτιστα προ τεσσάρων ετών και είχα δει τα ευρήματα αυτά, αλλά για να έχω πιο πρόσφατη εικόνα της συλλογής επισκέφθηκα προ ολίγων ημερών το Γυμνάσιο της Σιάτιστας και μπορώ να σας ενημερώσω σχετικά.

Η συλλογή αυτή αποτελείται από 400 περίπου οστά ή θραύσματα οστών και δόντια ελεφάντων, ρινοκερώτων, ελαφιών και αλόγων καθώς και από όστρακα ελασματοβραγχίων και γαστεροπόδων. Πρόκειται δηλαδή για λείψανα γνωστών ζώων που έχουν βρεθεί και σε άλλες περιοχές του Ελλαδικού χώρου και έχουν μελετηθεί τόσο από μένα όσο και από άλλους ερευνητές.

Μπορεί η συλλογή να μην παρουσιάζει ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον, έχει όμως αξία για την περιοχή και αξίζει να ασχοληθούμε μ' αυτήν για να την παρουσιάσουμε μουσειακά στο κοινό της Σιάτιστας και γενικά στους ενδιαφερόμενους.

Πρέπει να τονίσω το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έδειξαν για τη συλλογή αυτή η Λυκειάρχης Κα Δάρδα Ευρυδίκη και η Φυσικός Δις Ζωγράφου Αικατερίνη, οι οποίες με τα ελάχιστα οικονομικά μέσα που διαθέτει το Γυμνάσιο κατόρθωσαν με τον προσωπικό τους μόχθο και το μεγάλο ενδιαφέρον τους να διατηρήσουν τη συλλογή αυτή τοποθετώντας τα απολιθώματα σε πρόχειρες προθήκες που βρίσκονται σήμερα σε μια μικρή αίθουσα του Γυμνασίου.

Τα απολιθώματα αυτά θέλουν κάποια συντήρηση, να κολληθούν τα σπασμένα κομμάτια και να ποτιστούν με κατάλληλα συντηρητικά υγρά. Την εργασία αυτή θα την κάνω εγώ με τους ειδικευμένους παρασκευαστές της Έδρας μου ως το τέλος του 1980. Τα απολιθώματα που θα παρουσιάζουν μεγαλύτερο

ενδιαφέρον θα τα τοποθετήσουμε σε νέες προθήκες, σαν κι' αυτές των Αρχαιολογικών Μουσείων, ώστε ο χώρος, που κι' αυτός θα διαρρυθμιστεί κατάλληλα, να μπορεί να ονομαστεί Παλαιοντολογικό Μουσείο.

Η πείρα μου στην οργάνωση Παλαιοντολογικών Μουσείων (Σάμου, Παν/μίων Αθηνών και Θεσ/νίκης) θα χρησιμοποιηθεί και σ' αυτή την περίπτωση με τον καλύτερο τρόπο.

Με τιμή
Καθηγητής Ι. Κ. Μελέντης

Κι έτσι άρχισε μια νέα περίοδος στην ιστορία της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης.

♦ Τέλη του 1980, την Κυριακή 14 Δεκεμβρίου, ο καθηγητής Ι. Μελέντης δίνει διάλεξη στη Σιάτιστα. Η εφημερίδα της Θεσσαλονίκης **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ** της 6^{ης}/12/1980 στη σελίδα 2 γράφει:

ΔΙΑΛΕΞΗ του κ. Ι. ΜΕΛΕΝΤΗ

Στις 14 Δεκεμβρίου 11 π.μ., στη Σιάτιστα, στον κινηματογράφο «Ορφέα». Με θέμα: «Η ζωή επάνω στη γη τα τελευταία 500.000.000 χρόνια». Ο ομιλητής είναι καθηγητής της Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Την εκδήλωση διοργανώνει το Τραμπάντζειο Λύκειο και Γυμνάσιο Σιάτιστας.

Και η εφημερίδα της Κοζάνης **ΧΡΟΝΟΣ** στο φύλλο της 22^{ας}/12/1980:

Πρωτοβουλία του Τραμπαντζείου Λυκείου και Γυμνασίου της Σιάτιστας πραγματοποιήθηκε στη Σιάτιστα διάλεξη με θέμα: «Η ζωή επάνω στη γη τα τελευταία 500.000.000 χρόνια».....

... η Λυκειάρχης κ. Ευρυδίκη Δάρδα προσεφώνησεν τους παρισταμένους, αναφέρθηκε στην αξία της παλαιοντολογικής συλλογής που φυλάσσεται στο Τραμπάντζειο Γυμνάσιο Σιατίστης και κατόπιν ευχαρίστησεν τον κ. Μελέντη για την προθυμία του να αξιοποιήσει τα παλαιοντολογικά ευρήματα, ώστε να γίνει παλαιοντολογικό μουσείο και αργότερα μουσείο Φυσικής Ιστορίας στη Σιάτιστα....Τη διάλεξη παρηκολούθησαν οι τοπικές αρχές και πυκνό ακροατήριο...

♦ Σε λίγους μήνες, την άνοιξη του 1981, ο καθηγητής Ι. Μελέντης με τους βοηθούς του κ. Μαυρομάτη και κ. Χατζηελευθερίου φροντίζουν τη συλλογή και διαμορφώνουν, σε συνεργασία με τη Λυκειάρχη Ε. Δάρδα και

το Γυμνασιάρχη Π. Χριστοφορίδη, την έκθεση των ευρημάτων στην ανακοινωμένη αίθουσα και σε νέες προθήκες, όπως είχε προτείνει ο καθηγητής Μελέντης στην επιστολή του στον υπουργό Πολιτισμού και Επιστημών. Το όλο εγχείρημα στήριξαν οικονομικά, όπως πάντα, συμπολίτες μας (στην προκειμένη περίπτωση οι Π. Γκερεχτές, Ζ. Δαρδάλης, Γ. Καφάσης, Γ. Κωντσιόγλου, Α. Παπάς, Κ. Παπανικολάου, Γ. Πολύζος, Ε. Ρετζέπης, οι αδελφοί Νίκος και Ευστάθιος Δημ. Ταχμιντζή και Α. Τράχος) με συνολικά 180.400 δραχμές.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΘΑ ΓΙΝΕΙ ΣΤΗ ΣΙΑΤΙΣΤΑ

ΣΙΑΤΙΣΤΑ, 4-Ο καθηγητής της γεωλογίας και παλαιοντολογίας του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Μελέντης με τους βοηθούς του κ. Μαυρομάτη και κ. Χατζηελευθερίου τακτοποίησαν την παλαιοντολογική συλλογή στο Τραμπάντζειο γυμνάσιο Σιατίστης. Η συλλογή πρόκειται να αξιοποιηθεί και να γίνει παλαιοντολογικό μουσείο.

(Εφημερίδα **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, φύλλο της 5^{ης}/6/1981, σελ.15).

♦ Τον Μάιο του 1982 έγιναν πανηγυρικά τα εγκαίνια της έκθεσης των παλαιοντολογικών ευρημάτων ύστερα από συνεννόηση του καθηγητή Ι. Μελέντη με τη Λυκειάρχη Ευρ. Δάρδα:

Θεσσαλονίκη 3-5-1982

...Αγαπητή Κυρία Δάρδα

Έλαβα το γράμμα σας και σας απαντώ στα όσα μου γράφετε:

1)Είναι σωστή η σκέψη σας να γίνει μια απλή γιορτή για να ανοίξει το μικρό μας Μουσείο με κάποιο επίσημο τρόπο. Θα μπορούσα να έρθω στη Σιάτιστα στις 21 Μαΐου και να γίνει η γιορτή Σάββατο ή Κυριακή 23 Μαΐου. Άλλες ημερομηνίες που θα μπορούσα να έρθω είναι οι 14,15 και 16 Μαΐου..... (Απόσπασμα επιστολής του καθηγητή προς τη Λυκειάρχη).

Στο Τραμπάντζειον Γυμνάσιον έγινε έκθεσις του Παλαιοντολογικού Μουσείου από οστά ελεφάντων κ.λπ. με ομιλητή παρουσιαστήν και εξηγών το καθένα καθηγητήν Πανεπιστημίου κ. Μελέντην. Την έκθεση επισκέφθησαν ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης κ. Αντώνιος, ο καθηγητής Πανεπιστημίου κ. Καπνουκάγιας, καθηγηταί, δάσκαλοι, γονείς και πλήθος κόσμου.

(Εφημερίδα **ΕΦΗΜΕΡΙΣ**, φύλλο του ΜΑΪΟΥ-ΙΟΥΝΙΟΥ 1982, σελ. 3, στη στήλη ΤΟΠΙΚΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ).

Το 1982, διαμορφώνεται και ενημερωτικό έντυπο για την Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης με την επιστημονική υποστήριξη του καθηγητή Ι. Μελέντη και τη φροντίδα της καθηγήτριας Φυσικών του Λυκείου.

Στις 4/11/1986 έγιναν τα εγκαίνια του Διδακτηρίου **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΓΓΙΟΥ**, δωρεά των μεγάλων ευεργετών της πόλης μας Αδελφών Παπαγεωργίου. Στο νέο σύγχρονο διδακτήριο στεγάστηκαν το Γενικό Λύκειο και το Γυμνάσιο της πόλης μας.

Το Τραμπάντζειο δεν χρησιμοποιείται πλέον για τη στέγαση των σχολείων της Β/θμιας Εκπ/σης, σιγά-σιγά αλλάζει ρόλο και γίνεται το **ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ** της Σιάτιστας.

◆Οι αίθουσες του Τραμπαντζείου το 1988 στον εορτασμό των 100 χρόνων της παρουσίας του Τραμπαντζείου στη ζωή μας με δαπάνες της Επιτροπής Εορτασμού φιλοξενούν μεταξύ των άλλων εκθέσεων και την Παλαιοντολογική Συλλογή σε νέα όμως ευρύχωρη αίθουσα. Τότε δημιουργήθηκε και βιντεοκασέτα-οδηγός επισκεπτών της Συλλογής από τους μαθητές Παπά Αναστάσιο και Παπά Σωτήριο και την υπεύθυνη καθηγήτρια Φυσικών του Λυκείου.

ΒΙΩΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΟΥ ΤΡΑΜΠΑΝΤΖΕΙΟΥ ΙΩΒΗΛΑΙΟΥ

Την εβδομάδα των εορταστικών εκδηλώσεων για τα εκατόχρονα του Τραμπαντζείου Γυμνασίου η Σιάτιστα την χάραξε στις χρυσές σελίδες του βιβλίου της ιστορίας της. Τιμήθηκε επάξια η μνήμη του ιδρυτή και προικοδότη του Γυμνασίου Ιωάννη Τραμπαντζή και αναβίωσαν εκατοντάδες απόφοιτοι τα μαθητικά τους χρόνια στο αιωνόβιο εκπαιδευτήριο.....Πόλος έλξης όλο το εορταστικό οκταήμερο το ανακαινισμένο γεραρό εκπαιδευτήριο το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο. Εκεί λειτούργησαν οι Εκθέσεις.....Η παλαιοντολογική συλλογή του Τραμπαντζείου Λυκείου, η οποία από το 1906 δημιουργήθηκε με την εργασία των καθηγητών Αναστασίου Δάνα, Ναούμ Λιάκου και Κωνσταντίνου Δάνα και πρόσφατα ταξινομήθηκε από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Ι. Μελέντη, εντυπωσίασε καθώς με γούστο, χάρη και επιστημοσύνη, τακτοποιήθηκε σε καινούργια αίθουσα....

(Δημοσίευμα του Α. Ν. Δάρδα στην εφημερίδα **ΕΦΗΜΕΡΙΣ**, στο φύλλο του Αυγούστου 1988, σελ.3).

Στην αίθουσα αυτή του Τραμπαντζείου παρέμεινε η έκθεση των ευρημάτων περίπου για μια δεκαετία. Τους επισκέπτες ξεναγούσαν ανιδιοτελώς οι καθηγητές του Λυκείου ή ο συμπολίτης μας κ. Γεώργιος Μπόντας σε συνεννόηση με το σύλλογο διδασκόντων του σχολείου¹.

Κι ύστερα ήρθε ο μεγάλος σεισμός του 1995 που «πλήγωσε» το Τραμπάντζειο. Η Συλλογή μεταφέρθηκε προσωρινά σε δωμάτιο του πρώην Τραμπαντζείου - Τσιπείου Οικοτροφείου, έως ότου να ολοκληρωθεί η αποκατάσταση και η επισκευή του Τραμπαντζείου Γυμνασίου.

Αυτή η μεταφορά συνέπεσε και με την εφαρμογή της ΣΤ'13/22-12-93 απόφασης των Υπουργών Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και Εσωτερικών, σύμφωνα με την οποία η Συλλογή υποχρεωτικά έφυγε από τη φροντίδα του Τραμπαντζείου και πέρασε στην κυριότητα / δικαιοδοσία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, του Δήμου Σιάτιστας.

¹ Πρ.9^ο/1-10-92 του Συλλόγου των διδασκόντων στο Γενικό Λύκειο Σιάτιστας.

ΤΟΠΙΚΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Στό Τραπάντζειον Γυμνάσιον
ἔγινε ἑκθεσις τοῦ Παλαιοντο-
λογικοῦ Μουσείου ἀπό ὅσῳ ἔλε-
φάντων κλπ. μέ ὁμιλητή πα-
ρουσιαστήν καί ἐξηγών τ ὁκαθέ
να καθηγητήν Πανεπιστημίου κ.
Μελέντην. Τήν ἑκθεση ἐπισκέ-
φθησαν ὁ Σεβασμιώτατος Μη-
τροπολίτης κ. Ἀντώνιος, ὁ καθη-
γητής Πανεπιστημίου κ. Καπνου
κάγιας, καθηγηταί, δάσκαλοι,
γονεῖς, καί πλῆθος κόσμου.

(πηγή: Ψηφιακή Βιβλιοθήκη των Δημοσίων Βιβλιοθηκών)

Μέρος Γ

Η πορεία της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης μετά το 2009

Με το νόμο 1894/1990 (ΦΕΚ 110/τ.Α/27-8-1990) θεωρείται ότι όλη η περιουσία των Δημοσίων Σχολείων της χώρας πέρασε στους ΟΤΑ.

Από τότε την Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης διαχειρίζεται ο Δήμος Σιατίστης και μετά, λόγω του Νόμου 3852/2010 {ΦΕΚ Α'87/07-06-2010} – ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ}, ο Δήμος Βοΐου, χωρίς την ανάγκη σύμπραξης της εκπαιδευτικής κοινότητας του Λυκείου Σιάτιστας, στο οποίο ανήκε η Συλλογή μέχρι την εφαρμογή του Νόμου.

Ο Δήμος Σιάτιστας στις 13/10/2009 εξέδωσε το ακόλουθο δελτίο τύπου:

ΕΠΑΝΑΣΤΕΓΑΣΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ ΣΤΟ ΤΡΑΜΠΑΝΤΖΕΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Τις καλύτερες εντυπώσεις και την ομόφωνη ψήφιση από το Δημοτικό Συμβούλιο Σιάτιστας κέρδισε η παρουσίαση της Παλαιοντολογικής έρευνας των απολιθωμάτων από την ευρύτερη περιοχή της Σιάτιστας και της ανάδειξής της στο ανακαινισμένο Τραμπάντζειο Γυμνάσιο στη Σιάτιστα, που πραγματοποιήθηκε από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, κατά τη συνεδρίαση της Δευτέρας 12 Οκτωβρίου 2009.

Την έρευνα παρουσίασαν στο Δημοτικό Συμβούλιο από κοινού η κα Τσουκαλά Ευαγγέλια, Δρ Παλαιοντολογίας, Αναπλ. Καθηγήτρια του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, η οποία έχει οριστεί στην προγραμματική ως επιστημονικός υπεύθυνος του ερευνητικού προγράμματος και ο κ. Dick Mol, Συνεργάτης επιστημονικής έρευνας του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας στο Ρότερνταμ και της Διεθνούς Ομάδας/Λέσχης Mammuthus στην Ολλανδία.

Το Δημοτικό συμβούλιο ενέκρινε ομόφωνα το εν λόγω σχέδιο, το οποίο περνά στη Β' Φάση της υλοποίησής του, δηλαδή της επαναστέγασης και επανέκθεσης της παλαιοντολογικής συλλογής στο ανακαινισμένο Τραμπάντζειο Γυμνάσιο της Σιάτιστας.

Ο συνολικός προϋπολογισμός του έργου ανέρχεται στις 98.685€, και θα χρηματοδοτηθεί από το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα ΘΗΣΕΑΣ.

Σκοπός του προγράμματος είναι η νέα έρευνα, η επιστημονική επαναξιολόγηση, προστασία και προβολή της παλαιοντολογικής συλλογής του Δήμου Σιατίστης. Η μελέτη, συντήρηση και ανάδειξη των απολιθωμάτων εκατοντάδων χιλιάδων και εκατομμυρίων ετών, που αποτελούν φυσική κληρονομιά της περιοχής, θα τονώσει το ενδιαφέρον της Σιατίστης για το προϊστορικό παρελθόν και θα αποτελέσει πηγή ανάπτυξης του. Θα συνεχιστεί ο ερευνητικός, εκπαιδευτικός και κοινωνικός χαρακτήρας μιας διαχρονικής έκθεσης, αφού το ιστορικό της συλλογής ανάγεται στις αρχές του περασμένου αιώνα. Στα πλαίσια του προγράμματος συμπεριλαμβάνεται η μετατροπή μιας αίθουσας του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης σε χώρο έκθεσης της ιστορικής παλαιοντολογικής συλλογής. Με πραγματική έρευνα και κατάλληλη ανάδειξη των εκθεμάτων, η συλλογή θα αποτελεί μια ελκυστική έκθεση ανεξαρτήτως ηλικίας. Η συλλογή θα αποτελεί πηγή έμπνευσης για μαθητές, φοιτητές και επιστήμονες από όλο τον κόσμο.

Σ' αυτό το δελτίο τύπου δεν διακρινόταν συνεννόηση ή ενημέρωση της σχολικής κοινότητας του Τραμπαντζείου για τα συμβαίνοντα. Οι παλιοί μαθητές και εκπαιδευτικοί του Τραμπαντζείου εν μέρει ξαφνιαστήκαμε, επειδή πάντα πιστεύαμε ότι η Συλλογή έπρεπε να παραμείνει στο Σχολείο και στο σχολικό χώρο για διάφορους λόγους **και γιατί** η παρουσία της καλλιεργεί στους μαθητές το αίσθημα της συνέχειας και εξέλιξης της ζωής στο συγκεκριμένο χώρο που ζουν, τους υπενθυμίζει συνεχώς την παράδοση του Σχολείου για συνεργασία καθηγητών και μαθητών στην έρευνα και δημιουργία. Στη μακρά διάρκεια της παρουσίας της Συλλογής στη ζωή μας η σχολική κοινότητα είχε αντιμετωπίσει με επιτυχία προσπάθειες απομάκρυνσης της Συλλογής από το Σχολείο.¹

¹ Για τη συλλογή έδειξε ενδιαφέρον και ο έφορος αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, ο οποίος με έγγραφό του στο Γυμνάσιο ζήτησε να πληροφορηθεί αν τα παλαιοντολογικά ευρήματα ανήκουν ως συλλογή στο δημόσιο. Ο γυμνασιάρχης στις 27 Σεπτεμβρίου 1937 του απάντησε, α/α πρωτοκόλλου 364/27-9-1937, ότι η συλλογή είναι του γυμνασίου, (Α. Δάρδα, **Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας**, σελ. 400).

Και η Unesco:...*Προ δέκα και πλέον ετών η Unesco είχε δείξει ενδιαφέρον. Ο τότε Γυμνασιάρχης κ. Χρήστος Παπάς-(νυν συνταξιούχος κάτοικος Αθηνών)- κληθείς εις το Υπουργείον Παιδείας, εδικοιολόγησε την παραμονή των λειψάνων εις το Γυμνάσιον Σιατίστης, διότι ταύτα εχρησιμοποιούντο ως εποπτικά μέσα διδασκαλίας (απόσπασμα από την επιστολή του Αναστασίου Τσίπου με ημερομηνία 17 Ιουνίου 1980, στον τότε Υπουργό Πολιτισμού και Επιστημών Ανδρέα Ανδριανόπουλο).*

Ύστερα όμως από το πρώτο μούδιασμα, η νέα κατάσταση αντιμετώπιστηκε και από εμάς – τα μέλη της σχολικής κοινότητας του Τραμπαντζείου- με εμπιστοσύνη και ελπίδα ότι ίσως επαληθεύονταν αυτά που έγραψε - πριν περίπου 100 χρόνια- ο αείμνηστος Αναστάσιος Δάνας, ο «πρωτομάστορας» της Συλλογής: και ούτω εδημιουργήθη μία συλλογή Παλαιοντολογική της λεκάνης Ανασελίτσης, ήτις βεβαίως δεν έχει μεν να επιδείξη τελείους σκελετούς, ασφαλώς όμως αρκετά τεκμήρια διά μίαν μελλοντικήν επιστημονικήν εργασίαν η οποία πολλά δύναται να προσπορίση οφέλη εις την επιστήμην εν γένει και ιδίως εις την παλαιοντολογικήν επιστήμην της Ελλάδος.....!

Τα χρόνια πέρασαν και στις 18/8/2011 έγιναν τα εγκαίνια της επανέκθεσης της Συλλογής σε αίθουσα του Τραμπαντζείου Γυμνασίου, εκεί όπου για πρώτη φορά, πριν ... από έναν αιώνα, είχαν πρωτοτοποθετηθεί τα παλαιοντολογικά ευρήματα από τον Αναστάσιο Δάνα.

Η Συλλογή ξεκίνησε μια καινούργια περίοδο στην Ιστορία της με τη φροντίδα επιστημονικής ομάδας υπό την κ. Τσουκαλά Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Α.Π.Θ., Γεωλόγο - Βιολόγο, Δρ. Παλαιοντολογίας και τους συνεργάτες της: Dick Mol, Remie Bakker, Wilrie van Logchem, Hans Wildschut, Βαγγέλη Βλάχο, Ηρακλή Καλογερόπουλο, Χαράλαμπο Κεβρεκίδη, Δήμητρα Λαμπρέτσα, Βασίλη Μακρίδη, Άννα Μπατσή, Αλέξανδρο Ξάφη, Κατερίνα Τσεκούρα, Νίκο Τσιγκιρλιώτη.

Η νέα περίοδος σημαδεύτηκε και από επιστημονική ανακάλυψη: μέσα στα κουτιά με θραύσματα των οστών της κατεστραμμένης στην Κατοχή από τους κατακτητές Συλλογής εντοπίστηκε και προσδιορίστηκε ένας **γομφίος Στεγόδοντα**, ενός εξαφανισμένου είδους που έμοιαζε με ελέφαντα. Η ανακάλυψη αυτή δημοσιεύτηκε επιστημονικά από τους Dick Mol, Ευαγγελία Τσουκαλά και Άννα Μπατσή στο 5^ο Διεθνές Συνέδριο Προβοσκιδωτών στη Γαλλία, τον Αύγουστο 2010. Σχετικό και κατατοπιστικό είναι το κείμενο που ακολουθεί:

Ο ΣΤΕΓΟΔΟΝΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ (ΚΟΖΑΝΗ, ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ)

Η ΠΡΩΤΗ ΕΝΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΣΤΕΓΟΔΟΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Dick Mol¹, Ευαγγελία Τσουκαλά² και Άννα Μπατσή³

Η Ιστορική Παλαιοντολογική Συλλογή Σιάτιστας, η οποία βρίσκεται στο Τραμπαντζείο Γυμνάσιο Σιάτιστας, μελετήθηκε από τους συγγραφείς το καλοκαίρι του 2009. Η συλλογή των πρώτων απολιθωμάτων έγινε το 1902 από τους κατοίκους της περιοχής, με πρώτο τον Νικόλαο Διαμαντόπουλο.

Η συλλογή περιλαμβάνει 56 απολιθωμένα δείγματα από προβοσκιδωτά Πλειοκαινικής και Πλειστοκαινικής ηλικίας (3.000.000 – 200.000 χρόνια πριν), όπως των *Anancus arvernensis*, *Mammuthus meridionalis* και *Elephas antiquus*. Όλο το υλικό της συλλογής έχει επαναπροσδιοριστεί και καταγραφεί. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα απολιθώματα της συλλογής αποτελεί το τμήμα ενός κάτω γομφίου (m3) ενός προϊστορικού προβοσκιδωτού, του στεγόδοντα, *Stegodon* sp., με αριθμό αρχείου SIA 22 . Το δείγμα αντιπροσωπεύει δύο σειρές άφθαρτων φυμάτων από τον μεσαίο δεξιό κάτω γομφίο, αριθμώντας 8 φύματα στην πρώτη σειρά και 7 στη δεύτερη. Το μέγιστο πλάτος είναι 83 mm, μετρημένο στη βάση της πρώτης σειράς και το μέγιστο ύψος 53 mm. Το πλάτος στη βάση των σειρών είναι 31 και 30 mm αντίστοιχα και τα δύο μετρημένα στη γλωσσική πλευρά. Τα κοιλώματα μεταξύ των δύο σειρών δεν είναι πληρωμένα με οστέϊνη, όπως συχνά καλύπτεται η γλωσσική και η χειλική πλευρά. Το πάχος της αδαμαντίνης του είναι 7 mm.

Το 2009, το απολίθωμα αυτό εντοπίστηκε στα υπόλοιπα αποθηκευμένα δείγματα της προηγούμενης έκθεσης. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν στοιχεία για την τοποθεσία, την χρονολογία ή από ποιον συλλέχθηκε το συγκεκριμένο δείγμα. Λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση συντήρησης του απολιθώματος, το βάρος και το χρώμα του, το απολίθωμα είναι όμοιο με τα υπόλοιπα απολιθώματα προβοσκιδωτών της Ιστορικής Συλλογής της Σιατίστης, επομένως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι προέρχεται από την ευρύτερη περιοχή της Σιατίστης. Σύμφωνα με αρχειακό υλικό, τονίζεται ότι τα απολιθώματα που υπάρχουν στη συλλογή είναι μόνο από την ευρύτερη περιοχή της Σιατίστης.

Ο προσδιορισμός σε επίπεδο είδους δεν έχει γίνει ακόμη. Ο Hooijer το 1960, περιέγραψε ένα θραύσμα ενός γομφίου στεγόδοντα από το Ισραήλ, ηλικίας Μ. Πλειστοκαίνου, ως ένα νέο είδος στεγόδοντα, *Stegodon mediterraneus*.

¹ Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, Ρότερνταμ και Musee Crozatier, Le Puy-en-Velay, Haute-Loire, Γαλλία, c/0 Gudumholm 41, NL-2133 HG Hoofd-drop, Ολλανδία. Email: dickmol@telfort.nl

² Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωλογίας, 54124 Θεσσαλονίκη. Email: lilits@geo.auth.gr

³ Γκιουλέκα 1, 50300 Σιατίστα, Κοζάνη. Email: annampatsi@yahoo.co.uk

Βιβλιογραφία

Hooijer, D.A., 1960. A stegodon from Israel. The Bulletin of the Research Council of Israel, section G. Geo-Sciences, Vol. 99G, 2-3: 104-108.

Λεζάντες εικόνων.....

/ Copyright: Remie Bakker, Manimal Works, Rotterdam / Φωτογραφίες: Hans Wildschut / Επιστημονική εποπτεία Dick Mol, Σχεδιασμός: Ευάγγελος Βλάχος

Το επιστημονικό αυτό γεγονός θέλουμε να το θεωρήσουμε ένδειξη ότι, και με τις καινούργιες συνθήκες διαχείρισης, η Συλλογή θα διατηρήσει την ταυτότητά της, θα εξελιχθεί επιστημονικά και θα βρει διαύλους συνεργασίας με τη σχολική κοινότητα της πόλης μας.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Μέχρι το Φεβρουάριο του 2014 ό,τι γνωρίζαμε οι πολλοί για την Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης ήταν οι πληροφορίες από το άρθρο του Κ. Δάνα στο Λεύκωμα **Σιατιστέων Μνήμη** και από το δημοσίευμα με τίτλο «Το Παλαιοντολογικόν Μουσείον του Γυμνασίου Σιατίστης» στην εφημερίδα του Γυμνασίου **ΜΑΡΚΙΔΕΣ**, φύλλο 34-35, του έτους 1961 κι ακόμη ό,τι η προφορική παράδοση είχε διασώσει μέχρι τις μέρες μας για την καταστροφή της από τους κατακτητές.

Έγγραφα σχετικά με το ακριβές περιεχόμενο της Συλλογής και τους χώρους έρευνας και ανακάλυψης των ευρημάτων δεν ήταν προσπελάσιμα στο ευρύ κοινό.

Από την ομάδα του καθηγητού του Α.Π.Θ Ιωάννη Μελέντη το 1981 έγινε χαρακτηρισμός και επιστημονική έκθεση ευρημάτων της Συλλογής. Ο χαρακτηρισμός γινόταν με καρτελάκι δίπλα σε κάθε εύρημα που εξετίθετο. Η σχολική κοινότητα του Λυκείου Σιάτιστας με δική της πρωτοβουλία το 1982 έκανε εκτεταμένη εμπειρική καταγραφή των ευρημάτων της έκθεσης.

Η Συλλογή το 2009 επαναξιολογήθηκε, επαναπροσδιορίστηκε, τα απολιθώματα ονομάστηκαν και καταχωρήθηκαν σε βάση δεδομένων από την επιστημονική ομάδα της καθηγήτριας κ. Τσουκαλά.

Το κύριο βάρος της μελέτης έπεσε μέχρι τώρα στα σπονδυλωτά (μαμούθ κ.ά.) της Συλλογής και οδήγησε μάλιστα και σε επιστημονική ανακοίνωση με την ανακάλυψη- ανάμεσα στα θραύσματα των ευρημάτων- τμήματος ενός κάτω γομφίου (m3) ενός προϊστορικού προβοσκιδωτού, του **στεγόδοντα**, *Stegodon sp.*

Για τα ασπόνδυλα (όστρακα) της Συλλογής μέχρι σήμερα δεν είχε γίνει μεταπολεμικά καμιά προσπάθεια αξιολόγησης.

Οι μόνες πληροφορίες που είχαμε ήταν: (α) το ΧΡΟΝΙΚΟ του Α. Δάνα (βλ. σελ.71 του βιβλίου που έχετε στα χέρια σας). Εκεί δηλώνονταν

με σαφήνεια και η ζώνη εύρεσης απολιθωμάτων των ασπονδύλων της Συλλογής αλλά και ένας γενικός χαρακτηρισμός τους και (β) τα όσα αναφέρει ο Ναούμ Λιάκος στο δημοσίευμά του στην εφημερίδα ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ (βλ. σελ.8 του βιβλίου που έχετε στα χέρια σας). Με τη φροντίδα της κ. Μπατσή Άννας, Μ.Sc Γεωλόγου Α.Π.Θ. ήρθαμε σε επαφή με τον κ. Γεώργιο Συρίδη, Αναπληρωτή Καθηγητή Παλαιοντολογίας Ασπονδύλων - Στρωματογραφίας & Παλαιοπεριβάλλοντος, Τμήμα Γεωλογίας Α.Π.Θ. και ζητήσαμε επιστημονική βοήθεια. Ο καθηγητής με μεγάλη προθυμία ανταποκρίθηκε και συνέταξε μέσα στα πολύ στενά χρονικά περιθώρια που του θέσαμε, θυσιάζοντας τον ελεύθερο χρόνο του, μια Σύντομη Μελέτη, όπως τη χαρακτήρισε. Τη Μελέτη του τη συνόδευσε με φωτογραφίες σε αρχείο power point, και χρήσιμες παρατηρήσεις. Μεγάλο μέρος του αρχείου power point το μετατρέψαμε σε εικόνες και το παραθέτουμε στο τέλος του βιβλίου. Ολόκληρη τη Μελέτη την καταθέσαμε στο αρχείο της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης για βοήθεια όσων θα ασχοληθούν εκτενέστερα με τα ασπόνδυλα της Συλλογής. Εδώ παραθέτουμε το τμήμα της Μελέτης που αναφέρεται στο περιεχόμενο της Συλλογής:

Συλλογή Απολιθωμάτων Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιάτιστας

Σύντομη Μελέτη από Γ. Συρίδη,

Τομέας Γεωλογίας, Τμήμα Γεωλογίας ΑΠΘ

Πρόκειται για ένα μεγάλο μέρος της συλλογής ασπονδύλων απολιθωμάτων που είναι εκτεθειμένη για το κοινό.

Η παρούσα συλλογή ασπονδύλων αποτελείται από ότι "επιβίωσε" της πολυετούς ταλαιπωρίας σε χαλεπούς καιρούς (Γερμανική κατοχή) της αρχικής συλλογής ασπονδύλων. Μεταγενέστερα όμως φαίνεται ότι έγιναν προσπάθειες εμπλουτισμού της και με άλλα δείγματα για τα οποία όμως δεν υπάρχουν στοιχεία για τον αριθμό και την προέλευσή τους

Τα Δείγματα μεταφέρθηκαν συσκευασμένα στο Τμήμα Γεωλογίας του ΑΠΘ από την Γεωλόγο κα Άννα Μπατσή τον Μάρτιο 2014 με σκοπό την σύντομη μελέτη τους ώστε να προσδιοριστούν – ελεγχθούν οι ήδη υφιστάμενες ονομασίες τους από παλαιότερους προσδιορισμούς. Το Χρονοδιάγραμμα που μας τέθηκε απαιτούσε μια κατά το δυνατόν σύντομη διαδικασία έτσι ώστε τα αποτελέσματα να περιληφθούν σε οδηγό που θα εκδιδόταν στις αρχές Μαΐου 2014

Στη συνέχεια παρατίθεται ο πανιδικός κατάλογος των δειγμάτων της συλλογής.

Ο κατάλογος συνοδεύεται από αρχείο Power Point στο οποίο απεικονίζονται όλα τα μελετηθέντα δείγματα. Σε κάθε όνομα αναφέρονται ο αριθμός της κάθε διαφάνειας (PP slide) όπου αυτά απεικονίζονται

ΛΙΘΥΡΑ

1. *Glycymeris* sp. 7 άτομα με συνενωμένες θυρίδες (PP slide 1, 2) Κρητιδικό - Σήμερα
2. *Pectinidae*, *Pecten* sp. 1 μεγάλο άτομο με αποφλοιωμένο όστρακο (PP slide 3)
3. *Pecten* sp. Τμήμα θυρίδας (PP slide 3) Ηώκαινο - Σήμερα
4. *Chlamys* sp. 10 Θυρίδες (PP slide 4, 5) Τριαδικό - Σήμερα
5. *Ostrea lamellosa*. 2 θυρίδες (PP slide 6) Νεογενές.
6. *Ostrea* sp. 1 θυρίδα (PP slide 7) Κρητιδικό - Σήμερα
7. *Crassostrea* sp. 3 δείγματα (PP slide 8, 9, 10) Κρητιδικό – Σήμερα. Το γένος δεν ζει σήμερα στη Μεσόγειο, αλλά σε πιο θερμές θάλασσες. Συναντάται όμως ως απολιθωμένο.
8. οικογένεια *Veneridae* 2 εσωτερικά αποτυπώματα (πυρήνες) (PP slide 1)
9. *Acanthocardia aculeata*, 1 Αριστερή αρτίγονη θυρίδα, επικαλυμμένη με σωλήνες του θαλάσσιου ασβεστοσκώληκα *Serpula* sp. (PP slide 11). Το δείγμα δεν είναι απολίθωμα αλλά σημερινό αρτίγονο, είναι δε κοινό στο Αιγαίο.
10. οικογένεια *Cardiidae* 2 εσωτερικά αποτυπώματα (πυρήνες) (PP slide 12)
11. οικογένεια *Veneridae* ή *Lucinidae* 1 συμπιεσμένο άτομο (PP slide 13)
12. Πυρήνας “*Lutraria*” sp. (PP slide 14)
13. *Hippurites* sp. 1 άτομο (PP slide 15) Άνω Κρητιδικό
14. “*Radiolites*” sp. 1 άτομο (PP slide 16) Κρητιδικό

ΓΑΣΤΕΡΟΠΟΔΑ

15. οικογένεια *Trochidae* 2 άτομα (PP slide 28)
16. *Turitella* sp. 7 άτομα (PP slide 17) Κρητιδικό - Σήμερα
17. *Turitella* sp. Πολλά μικρά άτομα (PP slide 18, 19) Στο κοντί υπάρχουν και άτομα τα οποία φαίνεται να ανήκουν και σε άλλες οικογένειες όπως *Clavatulidae*

18. *Cerithium* sp. Πολλά μικρά άτομα (PP slide 19, 20) Τριτογενές - Σήμερα
19. *Strombus* sp. 3 άτομα (PP slide 21, 22) Τριτογενές - Σήμερα
20. *Architectonica* sp. 1 άτομο (PP slide 23) Α. Κρητιδικό – Σήμερα
21. *Globularia* sp. 1 άτομο (PP slide 24)
22. *Cypraea* sp. 4 άτομα (PP slide 25) Α. Κρητιδικό – Σήμερα
23. ? *Ficus* ? 1 άτομο (PP slide 28)
24. οικογένεια Muricidae 2 άτομα (PP slide 24)
25. 3 απροσδιόριστα γαστερόποδα που ανήκουν σε 3 διαφορετικά γένη (PP slide 26, 27)

ΚΕΦΑΛΟΠΟΔΑ

26. *Nautilus* sp. 1 άτομο (PP slide 29) Ολιγόκαινο – Σήμερα. Το Γένος αυτό δεν ζει σήμερα στην Μεσόγειο αλλά στον Ινδικό – Ειρηνικό, συναντάται όμως ως απολιθωμένο.
27. Αμμωνίτης *Hildoceras* sp. 1 άτομο (PP slide 30) Κάτω Ιουρασικό, φαίνεται να μην είναι εντόπιο, ίσως προέρχεται από Κεντρική – Βόρεια Ευρώπη.
28. Αμμωνίτης *Dactylioceras* sp. 1 άτομο (PP slide 30) Κάτω Ιουρασικό, φαίνεται να μην είναι εντόπιο, ίσως προέρχεται από Κεντρική - Βόρεια Ευρώπη.

ΒΡΑΧΙΟΝΟΠΟΔΑ

φαίνεται να μην είναι εντόπιο, ίσως προέρχονται από Κεντρική - Βόρεια Ευρώπη

29. *Rynchonella* sp. 2 άτομα (PP slide 32) Μεσοζωικός – Σήμερα
30. *Terebratula* sp. 1 άτομο (PP slide 32) Τριτογενές - Σήμερα
31. *Digonella* sp. 1 άτομο (PP slide 32) Ιουρασικό

ΑΡΘΡΟΠΟΔΑ

32. *Balanus* sp. 1 άτομο (PP slide 33) Μεσοζωικός – Σήμερα. Το δείγμα δεν είναι απολίθωμα αλλά σημερινό αρτίγονο, φαίνεται δε να προέρχεται από θερμές θάλασσες.

ΕΧΙΝΟΔΕΡΜΑ

33. Ακανόνιστος αχινός *Clypeaster* sp. Τμήμα θήκης (PP slide 34) Ηώκαινο – Σήμερα. Το Γένος αυτό δεν ζει σήμερα στην Μεσόγειο αλλά σε θερμές θάλασσες, συναντάται όμως ως απολιθωμένο.

ΚΟΡΑΛΛΙΑ

34. Εξακοράλια (Scleractinia), μονήρη 12 άτομα (PP slide 31) Μεσοζωικό - Σήμερα
35. Εξακοράλλια (Scleractinia), αποικιακά 3 τεμάχια αποικίας 3 διαφορετικά γένη (PP slide 31) Μεσοζωικό – Σήμερα

ΦΥΤΑ

36. Φύλλα 3 απροσδιόριστα (PP slide 35)

Θεσσαλονίκη 25 Μαρτίου 2014

Γεώργιος Συρίδης

Αναπληρωτής καθηγητής

Και από τη θέση αυτή ευχαριστούμε θερμά τον καθηγητή κ. Γ. Συρίδη για την πολύτιμη βοήθειά του.

Είναι γνωστό πως, για να έχει μια παλαιοντολογική συλλογή ιστορική και επιστημονική αξία, θα πρέπει να είναι επαρκώς τεκμηριωμένη, με άλλα λόγια να δηλώνεται για κάθε εύρημα: η **προέλευση (περιοχή, τοποθεσία, στρώμα)**, ο **συλλέκτης**, η **ημερομηνία** συλλογής του.

Αυτά είναι εύκολο να τηρηθούν, όταν ο επιστήμονας εντοπίσει και συλλέξει το εύρημα στο χώρο ανασκαφής /έρευνας και στη συνέχεια το καταγράψει.

Τι γίνεται όμως στην περίπτωση που μια συγκροτημένη Συλλογή δεχτεί τη βάρβαρη συμπεριφορά των κατακτητών στα χρόνια της Ιταλο-Γερμανικής κατοχής και μείνει «λαβωμένη», όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης;

Θα της αφαιρέσουμε την αναγνωρισμένη επιστημονική αξία που είχε ομολογημένα- με δημοσιεύματα επιστημονικά, μάλιστα από αναγνωρισμένους επιστήμονες, στον τύπο της εποχής, πριν την καταστροφή της- επειδή δεν υπάρχει το σχετικό αρχείο;

Ο σεβασμός στο μόχθο των καθηγητών του Τραμπαντζείου οι οποίοι διαμόρφωσαν προπολεμικά τη Συλλογή μάς οδηγεί να ταξινομήσουμε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας σε δημοσιεύματα και έγγραφα της εποχής εκείνης - πριν το 1940- και να διαμορφώσουμε, σε συνδυασμό με τα νέα δεδομένα, μια ταυτότητα πιλότο για κάποια από τα ευρήματα της Συλλογής τα οποία διασώθηκαν, ταυτότητα η οποία θα ικανοποιεί τα επιστημονικά προαπαιτούμενα αξιοπιστίας της Συλλογής.

Για τα ευρήματα της κατηγορίας των Σπονδυλωτών η εργασία θα είναι πολύ εύκολη, γιατί υπάρχει η εκτεταμένη εργασία του Α. Δάνα, (βλ. σελ.80 κ.ε. του βιβλίου που έχετε στα χέρια σας).

Για τα ασπόνδυλα τα πράγματα για εμάς δυσκολεύουν για πολλούς λόγους. Κύρια, γιατί ο Α. Δάνας χρησιμοποιεί επιστημονική ορολογία της

εποχής του, την οποία μόνο επιστήμονας της ειδικότητας μέσω βιβλιογραφίας μπορεί να επικαιροποιήσει και να συγκρίνει με την σημερινή ονοματολογία που χρησιμοποιεί ο καθηγητής κ. Συρίδης στη σύντομη μελέτη του. Το γεγονός αυτό δυσκολεύει τον μη ειδικό να αποδώσει πληροφορίες της εργασίας Δάνα και ανακοινώσεων της εποχής του, 1906-1940, σε συγκεκριμένα μέρη/εκθέματα της Συλλογής μας, τα οποία τώρα, το 2014, αναγνώρισε και ονόμασε ο καθηγητής κ. Συρίδης.

Εκείνο που εμείς, ως μη ειδικοί, μπορέσαμε να κάνουμε είναι:

Πρώτον, να εντοπίσουμε ποια από τα ευρήματα /εκθέματα που αναγνώρισε ο καθηγητής στη μελέτη του αναφέρονται με το ίδιο όνομα και στα κείμενα των καθηγητών Α. Δάνα και Ν. Λιάκου και άλλων επισκεπτών της εποχής, πριν το 1940, και έτσι, ως μη ειδικοί, να δεχτούμε ότι μιλάμε για τα ίδια πράγματα.

Βρήκαμε λοιπόν **:Κοράλλια, Pecten, απολιθωμένα φύλλα.**

Δεύτερον, να ελέγξουμε αν πράγματι τα ευρήματα αυτά, τα οποία σήμερα υπάρχουν στην έκθεση, αναφέρονται σε γραπτά κείμενα και ως ευρήματα της προπολεμικής Συλλογής:

♦*Ανάμεσα στον πλούτο των απολιθωμάτων των θηλαστικών ξεχωρίζουν **αποικία εξακοραλλίων** των Βεντζίων και όμοια του Νεστημίου, (Νόστιμο)....* (Ναούμ Λιάκος, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ, φύλλο της 19^{ης}/4/1931, σελ. 2^α).

♦*Σε ιδιαίτερα διαμερίσματα του Τραμπαντζείου γυμνασίου είνε και το περίφημο παλαιοιτολογικό μουσείο Σιατίστης με ευρήματα της ανωτέρας πλειοκαίνου διαπλάσεως του καινοζωϊκού αιώνας, με μυλόδοντας και μαστόδοντας μαμούθ, κέρατα ελάφων, **αποτυπώματα φύλλων** και θαλάσσια απολιθώματα, **κοράλλια**, όλα ευρήματα της κοιλάδος του Αλιάκμονος και της περιφέρειας Ανασελίτσης. ...*

(ΜΙΧ. ΡΟΔΑΣ, εφημερίδα των Αθηνών ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ, στο φύλλο της Κυριακής 29^{ης}/9/1931).

♦*Και **αποτυπώματα φύλλων** σε πλούσια συλλογή βρέθηκαν στη χάραξη της σιδηροδρομικής γραμμής, στην εκσκαφή του γηπέδου του γυμναστηρίου του Γυμνασίου στο Τσοτύλι και σ' όλη την περιφέρεια.*

(Ν. Λιάκος, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ, φύλλο της 19^{ης}/4/1931, σελ. 2^α).

♦*...απολιθώματα κογχυλίων αφθονώτατα και ποικίλα το είδος εκ των οποίων κατόρθωσα να συλλέξω περί τα 21 είδη μεταξύ των οποίων διέκρινα*

μικρότερα είδη σπαταγγοειδή *Murex Pecten*, *Helix*, *Voluta Ciritia* κ.λπ... (Α. Δάνας, ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ, σελ. 10).

♦Συλλογήν τοιούτων απολιθωμένων οστών ζώων και οστράκων έχει το γυμνάσιον Σιατίστης καταρτισθείσαν τη επιμελεία του γενικού επιθεωρητού των Φυσικών κ. Αν. Δάνα, την οποίαν είδον, όταν επεσκέφθην την Σιάτισταν. (Γ. Χατζηκυριακού, εφ. ΝΕΑ ΑΛΗΘΕΙΑ, στο Φιλολογικό της Παράρτημα, σε συνέχειες, στο φύλλο της 8^{ης} Ιουλίου 1927, στη σελίδα 4).

Τα παραπάνω αποσπάσματα δίνουν απάντηση και στο ερώτημα: **Πού βρέθηκαν** αυτά τα ασπόνδυλα;

Αναλυτικότερη και επιστημονική, όχι απλά ενημερωτική, είναι η απάντηση που δίνει ο Α. Δάνας στις σελίδες 10 κ.ε. του ΧΡΟΝΙΚΟΥ του για τη ζώνη ευρέσεως των απολιθωμάτων.

α. Ζώνη απολιθωμένων κογχυλίων

-Έχοντες υπ' όψει τας μέχρι σήμερον γνωστάς εμφανίσεις απολιθωμένων κογχυλίων, τας θέσεις και την διάταξιν αυτών εις την πεδιάδα της Ανασελίτσης δυνάμεθα να διακρίνωμεν διάφορα τμήματα αυτής εις τα οποία ανευρίσκομεν απολιθωμένα κογχύλια.

Ούτω εάν φαντασθώμεν μίαν σειράν τοποθεσιών αι οποίαι αποτελούν τοξοειδή λοφώδη γραμμήν με το κοίλον προς Β. που περιλαμβάνει τα χωρία Δίσλαπον (Δραγασιά) Όντρα <Όντρια>, Τραπετούστι <Κλεισώρεια> Λικνάδες και Βογατσικόν, χωρίζει την περιοχή εκείνη εις δύο τμήματα το προς Β και το προς Ν. και εις μεν τα χωρία της γραμμής αυτής ευρίσκονται απολιθώματα ποικίλα το είδος και μέγεθος. Ούτω εις τα Όντρα έχομεν έναν ασβεστόλιθον λίαν στιφρόν μετά ποικίλλων κογχυλίων εις την οδόν την άγουσαν από Δίσλαπον <Δραγασιά> εις Μαγίλα<;> εύρον διάφορα απολιθωμένα **σπαταγγοειδή** εις τους παρακειμένους λόφους Βιδολοστίου <Δαμασκηνιά> και δη τον Προφήτην Ηλίαν όπως και εις τας πλησίον αυτού τοποθεσίας, απολιθώματα κογχυλίων αφθονώτατα και ποικίλα το είδος εκ των οποίων κατόρθωσα να συλλέξω περί τα 21 είδη μεταξύ των οποίων διέκρινα μικρότερα είδη σπαταγγοειδή *Murex Pecten*, *Helix*, *Voluta Ciritia* κ.λπ. (εξ αυτών αρκετά εστάλησαν εις το Ορυκτολ. Μουσείον Αθηνών). Εις δε το Βογατσικόν υψομ. 820 εκτός του ασβεστολιθικού ψαμμίτου ο οποίος εγκλείει διάφορα όστρεα όμοια αλλά μικρότερα, ενώ χαμηλότερον απαντάται(11) ίζημα μελανόφαιον πηλογενές κατάμεστον από σμικρότατα κογχύλια του είδους *Potamides*, *Voluta*, *Ciritia-plicatum* κ.ά.

-Εις δε τα προς Β. της λοφώδους γραμμής όπου τα χωριά **Λιμπύσοβο** <Άγιος Ηλίας> υψ.980μ. Ζιγκόβιστα υψ.1000μ. <Σπήλιος> Λαμπανίτσα <Πλακίδα> υψ. 800μ. Σκαλοχώρι υψ. 950μ. όπου ευρίσκομεν πληθύν απολιθωμένων οστρέων του είδους *Ostrea Longirostris* (κατά τον Penek) τα οποία αποτελούν στρώματα ασβεστολιθικά πάχους 80-100μ. Τόσον δε άφθονα είναι τα εκ της αποσαθρώσεως της συγκολλητικής ύλης απολυόμενα κελύφη των οστρέων τούτων, ολόκληρα ή συντρίμματα τούτων εις τας τοποθεσίας Ζιγκοβίστης <Σπήλιος> Σκαλοχωρίου και Νιστιμίου <Νόστιμον>, ώστε οι κάτοικοι των μερών εκείνων χρησιμοποιούν τα λίαν ευμεγέθη προς ανέγερσιν περικοιχισμάτων των αγρών των. Ακόμη βλέπει κανείς εις τους τοίχους των οικιών ασβεστολίθους οι οποίοι είναι καταστόλιστοι από τοιαύτα κελύφη. Εις τινα δε μέρη, όπως εις την περιοχὴν Ζιγκοβίστης <Σπήλιος> πλησίον του δάσους του Αγ. Αθανασίου οι κάτοικοι χρησιμοποιούν ταύτα προς κατασκευὴν ασβέστου αρίστης ποιότητος. Το αξιοσημείωτον δε είναι ότι όλα είναι όμοια, ποικίλλοντα μόνον κατά το μέγεθος και θέλει ματαιοπονήσῃ κανείς να αναζητήσῃ όστρεα διάφορα τούτων. Ταύτα όσον αφορά το τμήμα το Β της νοητῆς γραμμῆς. Ενώ εις το τμήμα το νοτίως της αὐτῆς λοφώδους γραμμῆς όπου περιλαμβάνονται τα χωρία **Βιδολούστι** (Δαμασκηνιά) **Μεσολογγόστι** (Μεσόλογγος) **Βελίστι** <Ασπρούλα> **Λατόριστα** <Αγίασμα> **Πλάζουμη** <Ομαλή> **Τσοτύλιον**, ευρίσκονται απολιθωμένα κογχύλια πολύ μικρότερα και πολυπληθή, ποικίλλων το είδος εις τινα σημεία, πλην περιορισμένης εκτάσεως περί (12) τινας τοποθεσίας **Σιουρδανίου** <Αζιόκαστρο> όπου αναφαίνονται κογχύλια του αὐτοῦ είδους και σχετικῶς ευμεγέθη.

-Τοιαύτη η κατάστασις του τμήματος τούτου της λεκάνης Ανασελίτσης από απόψεως απολιθωμάτων η οποία φαίνεται επεκτεινομένη νοτιώτερον εις το τμήμα των Γρεβενών όπου ανευρέθησαν απολιθωμένα κογχύλια του είδους *Lamebbibranche* <*Lamellibranche*> & *Gasteropode* περί την θέσιν Κηπουργιό. Το νότιον τούτο τμήμα εμελέτησε ο γεωλόγος Nicolesco και περιέγραψε εις ιδίαν του μελέτην «Note sur l' Helvetien de la depression de Grevena».

Έχοντες υπόψη, την εμφάνισιν των απολιθωμένων κογχυλίων, το πλήθος και μέγεθος και είδος αὐτῶν, δυνάμεθα να εἰπώμεν ότι ταύτα είναι θαλασσίας, υφαλμύρων και γλυκῶν υδάτων, ότι εις τα υψηλότερα σημεία της λεκάνης 1000-1100 μ. απαντώνται τα ευμεγέθη και όλα του αὐτοῦ είδους, καθ' όσον δε κατερχόμεθα εις τοποθεσίας χαμηλοτέρας, τόσον ταύτα εμφανίζονται μικρότερα και ποικίλλα το είδος διά να καταλήξουν εις την εμφάνισιν του χωρίου **Λατόριστα** <Αγίασμα> όπου επικρατοῦν *Potamides*.

Παραμένει το ερώτημα: **πότε και από ποιους βρέθηκαν;**

Η απάντηση που προκύπτει από τα δημοσιεύματα διαμορφώνεται ως εξής: Τα **Κοράλλια, Pecten, απολιθωμένα φύλλα** βρέθηκαν πριν το 1931 από τον Α. Δάνα και τους συνεργάτες του. Βέβαια η μελέτη του ΧΡΟΝΙΚΟΥ και άλλων δημοσιευμάτων εξειδικεύει την απάντηση, αλλά δεν είναι του παρόντος. Θεωρούμε όμως υποχρέωση να αφήσουμε και τον ίδιο τον Α. Δάνα να μιλήσει για τους συνεργάτες του:

...Θα ήτο όμως παράλειψις εκ μέρους μου να μην αποδώσω την οφειλομένην έκφρασιν ευχαριστιών εις τον δόσαντα την πρώτην ώθησιν προς την εργασίαν μου αυτήν Αξιότιμον κ. Δημ. Χατζόπουλον τότε καθηγητήν των Φυσικών εις το εν Τσοτυλίω γυμνάσιον και νυν Αντ/δρον του Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Β. Ελλάδος, τους αιμνήστους Κ. Κτενάν και Θεοδ. Σκούφον ειδικούς καθηγητάς εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω Αθηνών, τους κ.κ. Ναούμ Λιάκον γυμνασιάρχην και Κ. Δάναν καθηγητήν των Φυσικών, οι οποίοι υπό του αυτού ενδιαφέροντος και ζήλου εμφορούμενοι συνετέλεσαν σπουδαίως εις την συμπλήρωσιν και επέκτασιν της ερεύνης μου εις τρόπον ώστε να δύναμαι ήδη να εμφανίσω την εικόνα της γεωλογικής συστάσεως της Δ. Μακεδονίας ως (50) αυτή εμφανίζεται καθώς και εις την οικογένειαν Διαμαντοπούλου κατοίκου Κινάμεως (Πολυλάκκου) δια την συνδρομήν την οποίαν μοι παρέσχον, καθ' όλην την διάρκειαν μεν της υπ' εμού μελέτης, ιδιαιτέρως δε κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας.

(Α. Δάνας, ΧΡΟΝΙΚΟΝ, σελ.49 κ.ε.).

Η έρευνά μας στο διαδίκτυο μας οδήγησε και στο Παλαιοντολογικό Μουσείο Αθηνών το οποίο στην επίσημη ιστοσελίδα του παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα δηλώνοντας τοποθεσία ανεύρεσης τον Αλιάκμονα:

Πιθανολογούμε / υποθέτουμε ότι πρόκειται για το σπάνιο εύρημα που αναφέρει στο ΧΡΟΝΙΚΟ του ο Αναστάσιος Δάνας (βλ. σελ.82 του βιβλίου που έχετε στα χέρια σας): «-Την αυτήν εποχήν υπό του κ. Διαμαντοπούλου

και του τότε καθηγητού του γυμνασίου Τσοτυλίου κ. Χατζοπούλου ευρέθη μετωπικόν οστόν Ταράντου μετά των κεράτων εις τεμάχια τα οποία μοι παρέδωσαν διά να φροντίσω δια την αποστολήν τούτων εις Αθήνας συναρμολογηθέντα δε κατόπιν ταύτα προχείρως απετέλεσαν μεγαλοπρεπέστατον απολίθωμα όπως το ατέχνως ιχνογραφούμενο (σχημ.***). Τούτο ανέλαβον να κατευθύνω εις Αθήνας και τη βοήθεια του τότε εν Θεσ/νίκη έλλ. Προξένου Α. Κορομηλά μετέφερον αυτό επί του ατμοπλοίου και εκείθεν εις το εν Αθήναις Παλαιοντολογικόν Μουσείον υπό τα συγχαρητήρια του καθηγ. αιμινήστου Σκούφου».

Όπως στο Μουσείο Αθηνών φιλοξενούνται ευρήματα και από άλλες περιοχές εκτός Αθηνών- με δήλωση βέβαια της προέλευσης, εδώ Αλιάκμονας- έτσι και στο δικό μας Μουσείο, το οποίο η μετριοφροσύνη των ιδρυτών του το χαρακτηρίζει Συλλογή, φιλοξενούνται και ευρήματα/προσφορές από άλλες περιοχές όπως το **Balanus sp.** από την 1^η ομάδα του Α.Π.Θ. η οποία επαναξιολόγησε τα ευρήματα και **τρίχωμα ενός μαμούθ** ηλικίας 24.000 χρόνων, προσφορά του κ. Dick Mol, μέλους της 2^{ης} επιστημονικής ομάδας του Α.Π.Θ. η οποία ασχολήθηκε με τη Συλλογή μας.

Με αυτές τις πληροφορίες, κυριολεκτικά «επί του πιεστηρίου» κλείνει και η προσπάθεια καταγραφής όσων πληροφοριών συλλέξαμε για την υπεραιωνόβια, «λαβωμένη» Ιστορική Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης, **για μια Συλλογή :**

- η οποία δημιουργήθηκε από καθηγητές και μαθητές του Τραμπαντζείου, ενός σχολείου και μιας εκπαιδευτικής παράδοσης της πόλης που θέλει την τοπική κοινωνία αρωγό του σχολείου και το σχολείο παρόν όχι μόνο στην αίθουσα διδασκαλίας μα και στα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης,
- εμπλουτίστηκε και συντηρήθηκε πάλι από καθηγητές του Σχολείου,
- γλύτωσε από ολοκληρωτική καταστροφή στην Κατοχή χάρη στον επιστάτη του Σχολείου,
- αναδείχτηκε τα μεταπολεμικά χρόνια με τη φροντίδα πάλι των καθηγητών, πάντα όμως με τους Σιατιστινούς να χρηματοδοτούν τις προσπάθειες!

Η συλλογή χαρακτηρίζεται ιστορική, γιατί έχει ζωή πάνω από 50 χρόνια αλλά και γιατί αυτοί που την δημιούργησαν έγραψαν ιστορία καθώς, παράλληλα με το εκπαιδευτικό και ερευνητικό έργο τους, μετείχαν με κίνδυνο προσωπικό, στην προετοιμασία αλλά και στον ίδιο το Μακεδονικό Αγώνα, (Δάνας, Χατζόπουλος, Διαμαντόπουλος, Χατζηκυριακού!):

... Μυστικάί όμως συναντήσεις αρχηγών και πρακτόρων < των επιτροπών της Μακεδονικής Αμύνης> εγίνοντο εις ... εις την Σιάτισταν και κυρίως εις την κάτω συνοικίαν Γεράνεια, εις την οικίαν του Διευθυντού της Αστικής Σχολής Ιωάννου Αποστόλου, εγίνοντο ανταλλαγαί πληροφοριών και έρευναι περί των ληπτέων μέτρων ασφαλείας δια τα διερχόμενα ανταρτικά σώματα ... Μετά του διδασκάλου Λιούταρη διέτρεχον και εγώ την ορεινήν περιοχήν προς γεωλογικήν συλλογήν πετρωμάτων και ανακάλυσιν ζωικών απολιθωμάτων, ανευρισκομένων κυρίως εις τας όχθας του Αλιάκμονος. Ανέβηκα εις την Τσερβένα του Μπουρίνου ... προς το Σινιάτσικο ... εις την τοποθεσίαν Παλιοκόζανη, άνωθεν της Ερατύρας ... εκεί συνάντησα το σώμα του καπετάν Τσάρα ... (από δημοσίευσμά του Δ. Χατζόπουλου με τίτλο: ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΡΑΣΙΝ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΑΓΩΝΑ, στο Λεύκωμα **Σιατιστέων Μνήμη**, σελ. Α130).

<***: κενό στο δακτυλογραφημένο κείμενο>

**Οι άνθρωποι
που έγραψαν την Ιστορία της Συλλογής**

ΔΑΝΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1880-1955)

Γεννήθηκε στη Σιάτιστα. Αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Τσοτυλίου στη συνέχεια φοίτησε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αναδείχτηκε διδάκτωρ των Φυσικών Επιστημών και διορίστηκε στη Σιάτιστα ως καθηγητής Φυσικών. Το 1923 προήχθη σε γενικό επιθεωρητή Φυσικών.

Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του στη Σιάτιστα ασχολήθηκε με παλαιοντολογικές έρευνες, με καθοδήγηση και συνεργασία των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών Θ. Σκούφου και Κ. Κτενά. Για 15 χρόνια έκανε έρευνες στην περιοχή του Αλιάκμονα-πεδιάδα Ανασελίτσης γράφει ο ίδιος- και έφερε στο φως πλήθος παλαιοντολογικών ευρημάτων.

Δημιούργησε αξιόλογη Παλαιοντολογική Συλλογή στο Τραμπάντζειο Γυμνάσιο Σιατίστης. Η συλλογή τράβηξε το ενδιαφέρον Ελλήνων και ξένων επιστημόνων. Αναφέρονται επισκέψεις των Μ. Μητσόπουλου του Παν/μίου Αθηνών, του Λεονάρδου Σχούλτζε Ζένα καθηγητή του Πανεπιστημίου Μάρμπουργκ, του παλαιοντολόγου του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας Νέας Υόρκης Brown και της Margaret Masson Hardie Hasluck, απεσταλμένης του Μουσείου του Λονδίνου.

Δυστυχώς η Συλλογή καταστράφηκε στο μεγαλύτερο μέρος της από τα στρατεύματα Κατοχής κατά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο Α. Δάνας ίδρυσε στο Τραμπάντζειο Γυμνάσιο εργαστήριο Φυσικής και Χημείας και το εμπλούτισε με πολλά όργανα, τα περισσότερα εκ των οποίων είχε φέρει από το εξωτερικό.

Και αυτή η Συλλογή δέχτηκε την επίθεση των κατακτητών κατά την Κατοχή και *κατεστράφη εξ ολοκλήρου, πολλά από τα όργανα διηρπάγησαν και μετεφέρθησαν εις Γερμανίαν εκ της οποίας είχαν αγορασθεί*, σημειώνει ο βιογράφος του στο Λεύκωμα ΣΙΑΤΙΣΤΕΩΝ ΜΝΗΜΗ.

Πέρα από την επιστημονική του δράση, για την οποία τιμήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας, ανέπτυξε κοινωνική και πατριωτική δράση ως ενεργό μέλος της Επιτροπής του Μακεδονικού Αγώνα.

Επιστημονική παρακαταθήκη του είναι και το ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ.

Είναι μια επιστημονική πραγματεία σχετική με τις έρευνες τις οποίες ο ίδιος είχε πραγματοποιήσει στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην πεδιάδα Ανασελίτσης. Στις σελίδες της προσδιορίζει και μελετά γεωλογικά το χώρο των ερευνών του, περιγράφει και χαρακτηρίζει με επιστημονική ορολογία τα ευρήματα, εκθέτει το ιστορικό της ανακάλυψής τους. Περιγράφει τις δυσκολίες της «έκχωσης» και της φύλαξης των ευρημάτων. Δεν παραλείπει να καταγράψει τα όποια σφάλματα έγιναν και να αναφέρει τιμητικά όσους βοήθησαν στο έργο του.

Ολόκληρη η εργασία του παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ του βιβλίου, σε αντιγραφή από το δακτυλογραφημένο κείμενό της, το οποίο ο αδελφός του Κ. Δάνας παρέδωσε στο Α.Π.Θ.

ΔΑΝΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (1902-1978)

Αδελφός του Αναστασίου Δάνα και συνεχιστής του έργου του.

Καθηγητής Φυσικών στο Τραμπάντζειο Γυμνάσιο τη χρονική περίοδο 1933-1943. Στο πρωτόκολλο του σχολείου με α/α 412/17-12-1938 αναφέρεται έκφραση ευαρέσκειας του Υπουργού Παιδείας στον καθηγητή Κων/νο Δάνα για τις έρευνες και την επιμέλεια της Παλαιοντολογικής Συλλογής του Τραμπαντζείου Γυμνασίου.

Το Νοέμβριο του 1972 με επιστολή του στον καθηγητή Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας του Α.Π.Θ. Ι. Μελέντη κάνει γνωστό το ιστορικό της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης και καταθέτει στο Α.Π.Θ. σχετικό αρχειακό υλικό.

ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (1878-1961)

(Πολύλακκος Βοΐου 1878-Σέρβια Κοζάνης 1961)

Ο Αιμίλιος Μπούσιος στο βιβλίο του ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑΣ ή Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΙΠΤΟΛ έχει την πληρέστερη βιογραφία του χαρισματικού Νικολάου Διαμαντοπούλου, στηριγμένη σε δημοσιευμένες εργασίες άλλων ερευνητών αλλά και νέες δικές του έρευνες.

Τον θεωρεί έναν από τους «πρωτοπόρους» του έργου της Πτολεμαΐδας, ΛΙΠΤΟΛ.

Ο Νικόλαος Διαμαντόπουλος εγκαταστημένος στη Σιάτιστα πριν το 1912 εργαζόταν ως ζαχαροπλάστης. Έδωσε το παρόν και στη Μάχη της Σιατίστης, 4/11/1912.

Είναι γνωστός ως «Μαντέμ Πατισάχ», Βασιλιάς των Μετάλλων, γιατί μετά την αναχώρησή του από τη Σιάτιστα το 1913 ασχολήθηκε με την αναζήτηση μεταλλείων και ορυχείων.

Χαρακτηριστικό της ζωής του: ανακάλυπτε μεταλλεία, ορυχεία, γινόνταν κάτοχος και ... μυστηριωδώς τελικά τα έχανε προς ... όφελος των συνεταίρων του.

Το μόνο που του έμεινε ήταν τα λιγνιτωρυχεία Λάβας και Προσηλίου Σερβίων.

Το απόσπασμα που παραθέτουμε από την επιστολή του Ν. Διαμαντόπουλου, την οποία το έτος 1957 απέστειλε στο Βασιλιά Παύλο, είναι χαρακτηριστικό:

Εγεννήθην το 1878 εις το χωρίον Πολύλακος Βοΐου και ηνδρώθην εν Σιατίστη, εν ή συν τη εργασία μου εμορφώθην αρκούντως και ενεκλείσθην της αγάπης μου προς την Πατρίδα. Επεδόθην εις μελέτας γεωλογικάς εξ ων διεπίστωσα την ύπαρξιν του κολοσσιαίου υπογείου πλούτου της Μακεδονίας. Πεποιθώς μετά την λήξιν του ενδόξου Μακεδονικού αγώνος εις όν συμμετέσχον εκ των πρώτων ενεργώτατα, απεφάσισα να αποκαλύψω τον πλούτον τούτον χάριν της ευημερίας του Έθνους. Από το 1911 επεδόθην συστηματικώς και επισήμως βάσει αδειών της Τουρκικής Διοικήσεως εις μεταλλευτικάς ερεύννας. ... απεκάλυψα πλέον των εκατό μεταλλείων διαφόρου περιεχομένου, δυστυχώς όμως τους κόπους μου και τας δαπάνας μου άλλοι εκέρδισαν, ... Εξαιτούμαι εν τέλει να διαταχθή ο κ. Υπουργός της Εθνικής Οικονομίας να εκδώση επί τέλους και τα Διατάγματα της οριστικής παραχωρήσεως όλων των μεταλλείων μου δι' α προ εικοσαετίας περίπου υπέβαλον τα σχετικά δικαιολογητικά .

(Ακριβής αντιγραφή από το βιβλίο του Αιμίλιου Μπούσιου ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑΣ ή Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΙΠΤΟΛ σελ. 77-90.)

Φυσικά ... η επιστολή δεν έφερε αποτέλεσμα!

Σε μας του Σιατιστινούς διατηρείται με αγάπη και εκτίμηση η μνήμη του για έναν ακόμη λόγο: έγινε αιτία για την ίδρυση της «Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης» δωρίζοντας παλαιοντολογικά ευρήματα, τα οποία εύρισκε σε έρευνές του, και συνεργαζόμενος κάτω από δύσκολες συνθήκες με τον Αναστάσιο Δάνα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΤΕΝΑΣ (1884 - 1935)

Καθηγητής του Πανεπιστημίου στην Έδρα της Ορυκτολογίας και Πετρολογίας.

Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1884. Το 1899 άρχισε να σπουδάζει Νομική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αλλά το 1900 μεταγράφηκε στη Φιλοσοφική, Σχολή για να σπουδάσει Φυσικές Επιστήμες.

Το 1903 αποφοίτησε και πήγε για μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας, όπου το 1907 αναγορεύτηκε Διδάκτορας των Φυσικών Επιστημών.

Πήρε μέρος ως απλός στρατιώτης στους πολέμους 1912-1913.

Το 1912 διορίστηκε Τακτικός Καθηγητής της Ορυκτολογίας και Πετρολογίας (Πετρογραφικής Γεωλογίας).

Υπήρξε διοργανωτής και κατόπιν Διευθυντής του Μεταλλειολογικού Εργαστηρίου του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας.

Υπήρξε ένα από τα πρώτα τακτικά μέλη της Ακαδημίας Αθηνών (1926).

Πέθανε νεότερος έχοντας εξασφαλίσει καταπληκτική επιστημονική ακτινοβολία σε ηλικία που άλλοι μόλις ξεκινούν.

Ήταν πλούσιος- από οικογενειακή περιουσία- και πρόθυμα χρησιμοποίησε τα οικονομικά του μέσα για τις επιστημονικές του επιδιώξεις.

Ένα μεγάλο μέρος της περιουσίας του κληροδοτείται, από την οικογένεια της αδελφής του, σύμφωνα με τη δική του επιθυμία, στην Ακαδημία Αθηνών. Από το κληροδότημα δημιουργήθηκε η «Υποτροφία Αντωνίου και Ελ. Κτενά», ονόματα των γονιών του, και το «Βραβείον Κωνσταντίνου Κτενά».

ΛΙΑΚΟΣ ΝΑΟΥΜ (1900-1957)

Γεννήθηκε στη Σιάτιστα. Μετά την αποφοίτησή του από το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο Σιατίστης σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κατά τη διάρκεια της φοιτήσεώς του στρατεύτηκε και πήρε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία. Μετά την αποστράτευσή του συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο και, αφού πήρε το πτυχίο του, διορίστηκε ως καθηγητής Φυσικών στη Σιάτιστα το 1924.

Ασχολήθηκε ενεργά με τον εμπλουτισμό της Παλαιοντολογικής Συλλογής του Γυμνασίου Σιατίστης πραγματοποιώντας παλαιοντολογικές έρευνες στην περιοχή.

Ενδιαφέρουσα είναι η δημοσίευσή του με τίτλο Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΓΙΑ ΤΟ ΛΑΟ στην εφημερίδα της Κοζάνης ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ, (στο φύλλο της 19^{ης}/4/1931) με θέμα: τα παλαιοντολογικά ευρήματα και τον τρόπο της διατηρήσεώς των και το Μουσείον της Σιατίστης και το περιεχόμενό του. Το 1933 μετατέθηκε στη Θεσσαλονίκη. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Μετά τη συνταξιοδότησή του εργάστηκε ως Γυμνασιάρχης στο Αμερικανικό Κολλέγιο Θεσσαλονίκης.

ΜΕΛΕΝΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Γεννήθηκε στην Σκύρο το 1922.

Ομότιμος καθηγητής της Σχολής Θετικών Επιστημών, τμήμα Γεωλογίας, του Α.Π.Θ.

Πραγματοποίησε επιτυχείς παλαιοντολογικές ανασκαφές στη Σάμο, 1963, οι οποίες απέδωσαν ενδιαφέροντα παλαιοντολογικά ευρήματα. Οργάνωσε

τα Παλαιοντολογικά Μουσεία: Σάμου, το 1967, Παν/μίου Αθηνών και Θεσσαλονίκης και την Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης, το 1981.

Συνέγραψε πολλές επιστημονικές μελέτες, τις οποίες δημοσίευσε σε ελληνικά και γερμανικά περιοδικά.

Συνέγραψε σειρά άρθρων για την εκλαΐκευση της επιστήμης της Γεωλογίας και συγγράμματα για τους σπουδαστές.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΚΟΥΦΟΣ (1864 - 1938)

Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών στην Έδρα της Γεωλογίας & Παλαιοντολογίας.

Γεννήθηκε το 1864 στην Πάρο. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το 1888 αναγορεύτηκε Διδάκτωρ των Φυσικών Επιστημών. Σπούδασε με υποτροφία της Ελληνικής Κυβέρνησης Γεωλογία και ειδικότερα Παλαιοντολογία στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και υπήρξε μαθητής του φημισμένου Γερμανού Παλαιοντολόγου Karl Alfred von Zittel.

Το 1903 πραγματοποίησε παλαιοντολογικές ανασκαφές στη λεκάνη της Μεγαλόπολης.

Το 1906 διορίστηκε Τακτικός Καθηγητής στη νεοϊδρυθείσα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών έδρα της Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας και υπήρξε ο πρώτος ειδικός Παλαιοντολόγος της Ελλάδας.

Πολιτεύτηκε και εκλέχτηκε δυο φορές Βουλευτής Παροναξίας (το 1910 και το 1920) και Υπουργός της Παιδείας και Γεωργίας επί Κυβερνήσεως Τριανταφυλλάκου, το 1922.

Πέθανε στις 9 Οκτωβρίου 1938 αιφνίδια στην Τρίπολη και η κηδεία του έγινε στη γειτονιά του στον Άγιο Νικόλαο Αθηνών.

ΤΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (1898-1942)

Γεννήθηκε στη Σιάτιστα. Μετά την αποφοίτησή του από το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο, το σχ. έτος 1913-1914, εγγράφη στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ως δημοσιογράφος εργάστηκε στις εφημερίδες Θεσσαλονίκης «Νέα Αλήθεια», «Βαλκάνια», «Μακεδονία». Συγχρόνως ήταν ανταποκριτής εφημερίδας των Παρισίων.

Κριτικός, χρονικογράφος εξέδωσε το 1938 συλλογή χρονογραφημάτων με τίτλο «Ζωή στη Βιτρίνα».

Πολέμησε στην πρώτη γραμμή στον πόλεμο του '40.

Πέθανε στις 23 Ιουλίου 1942.

Ακολουθεί απόσπασμα από τον «αποχαιρετισμό» του από συνάδελφο δημοσιογράφο: ... υπήρξεν ένας δημοσιογράφος με όλην την σκληρότητα του όρου. Ένας ολοζώντανος πολεμιστής, δημοσιογράφος που τραβούσε προς το επικό. Ελκνόμενος από την περιπέτεια και από την γοητεία της επιτυχίας, μιας επιτυχίας τόσον ακατανόητης από την αντίληψιν της αγοράς, παρακολούθησεν όλα τα γεγονότα, τα εξαιρετικά, τα αστυνομικά, τα ληστρικά, δίχως ποτέ να λογαριάσει τον κόπο, μήτε τον κίνδυνο. Και στον πόλεμο, σαν απεσταλμένος του τύπου, τον συγκρατούσαν πάντα στην πρώτη γραμμή, έτσι που οι ανταποκρίσεις του είχαν πάντα κάτι από τη ζέση της μάχης, κάτι από τη φλόγα της, αλλά και τόνους από τον ενθουσιασμό και τον πόνο του στρατιώτου. Είχεν ακόμη ο Ταχογιάννης και μια άλλη τόλμη περισσότερο ενδιαφέρουσα από την αφοβία μπροστά στον κίνδυνο. Ήξερε να λέγει την αλήθεια στους ανθρώπους. Ήξερε να υμνεί και να ψέγει, χωρίς να αναχαιτίζεται από την παρουσία των ενδιαφερομένων. Η τετράγωνη Μακεδονική του φύσις εκδηλωνόταν ολόκληρη με σταθερότητα, με οξυδέρκειαν, με οξύτητα και με καλωσύνην. Ο τύπος χάνει ένα από τους πλέον εξαιρετικούς, συγκεκριημένους και μορφωμένους αγωνιστάς του. Η Θεσσαλονίκη χάνει μια μοναδική προσωπικότητα, ανάγλυφα χαραγμένη, και οι συνάδελφοί του σκεπάζουν με το μαύρο τους πένθος τον τάφο του.

Πέτρος Φωτεινός.»

ΤΡΑΜΠΑΝΤΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

(Σιατίστα 1813-Αθήνα 1890)

Σε ηλικία 7 ή κατ' άλλους 12 ετών μετανάστευσε στη Ρουμανία, όπου απέκτησε τεράστια περιουσία. Μετά το 1878 παίρνοντας μαζί του την τεράστια περιουσία του -1,5 εκατομμύριο χρυσές δραχμές- επέστρεψε στην Ελλάδα. Σε ηλικία 74 ετών απέκτησε την ελληνική υπηκοότητα και εγγράφηκε στα Δημοτολόγια του Δήμου Κερκυραίων.

Διέθεσε 2000 χρυσά εικοσόφραγκα για την ανέγερση Γυμνασίου στη Σιατίστα και για τη συντήρηση και λειτουργία του το προικοδότησε με 600 ομολογίες του εθνικού δανείου των 120.000.000 φράγκων.

Απόσπασμα από το Πατριαρχικό και Συνοδικό Σιγιλιώδες Γράμμα για την ίδρυση του Τραμπαντζείου Γυμνασίου:.....

Ἀρθρον Α΄ Δωρούμαι τη Ἑλληνική Ὁρθοδόξῳ Κοινότητι της πατρίδος μου Σιατίστης το ἐμὴ δαπάνη ανοικοδομηθέν, δυνάμει υψηλοῦ αυτοκρατορικοῦ Φερμανίου ἐν τη πόλει ταύτῃ τῷ 1889^ω σωτηρίῳ ἔτει φερώνυμον Γυμνάσιον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ του να ὑπάρχη και λειτουργή ως τοιούτον εἰς το διηνεκές, παρέχων δωρεάν την διδασκαλίαν τη φοιτώσῃ ἐν αὐτῷ ὁμογενεί

νεότητα των αρρένων της τε πόλεως ταύτης και των πέριξ, επί τη βάσει συνταχθησόμενου προγράμματος συμφώνου, ως οίον τε τω της εν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικής Μεγάλης του Γένους Σχολής.

Άρθρον Β. Κατατίθενται παρ' εμού του ιδρυτού εν τη Εθνική της Ελλάδος Τραπέζη το κεφάλαιον (600) εξακοσίων ομολογιών του Εθνικού Δανείου των 120.000.000 φράγκων αναποσπάστως επ' ονόματι του ιδρύματος ως προιξ αυτού, όπως οι τόκοι των κεφαλαίων τούτων χρησιμεύσωσιν αποκλειστικώς προς συντήρησιν και τελεσφόρον λειτουργίαν του Εκπαιδευτηρίου, όπερ έσται Γυμνάσιον πλήρες.

ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (1863-1933)

Φοίτησε στο Γυμνάσιο Θεσ/νίκης στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αναδείχτηκε διδάκτωρ των Φυσικών Επιστημών. Όταν άρχισε ο Μακεδονικός Αγώνας, τοποθετήθηκε στο Γενικό Ελληνικό Προξενείο Θεσ/νίκης, ως επιθεωρητής των Σχολείων των Ελλήνων της Μακεδονίας.

Περίοδευσε με αυτοθυσία πολλές φορές τη Μακεδονία, με εντολή του Προξένου Λάμπρου Κορομηλά, εκτελώντας μυστικές αποστολές.

Η ιδιότητά του ως επιθεωρητού ελληνικών σχολείων του επέτρεπε να έρχεται σε άμεση επαφή και επικοινωνία με σημαντικά πρόσωπα, όπως Μητροπολίτες κ.λπ. και να μορφώνει γνώμη για την υφισταμένη κατάσταση. Πορίσματα των επιτόπιων περιοδειών του υποβάλλονταν στο Προξενείο. Για την πολυσχιδή εθνική δράση του, μετά το κίνημα των Νεοτούρκων, ο Γ. Κ. Χατζηκυριακού απελάθηκε από την Θεσ/νίκη. Το 1912 διετέλεσε Γενικός Επιθεωρητής Εκπαιδεύσεως Μακεδονίας και για ένα διάστημα, επί Παγκάλου, υπουργός Παιδείας. Πέθανε το 1933 φορτωμένος με τιμητικές διακρίσεις.

(απόσπασμα από σχετικό άρθρο στο περιοδικό ΤΑ ΒΗΜΑΤΑ, τεύχος 13,14, Δράμα 1989).

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Γεννήθηκε στο Δίλοφο Κοζάνης το 1880. Το 1897 αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Τσοτυλίου, υπότροφος του Βελίειου κληροδοτήματος φοίτησε στο Παν/μιο Αθηνών και το 1903 αναδείχτηκε διδάκτωρ των Φυσικών Επιστημών. Υπηρέτησε ως καθηγητής Φυσικών στα Γυμνάσια Τσοτυλίου, 1903 και 1904, Μοναστηρίου 1905 και 1906, Θεσσαλονίκης 1907, 1908, 1909,

1910. Μέλος της επιτροπής του Μακεδονικού Αγώνα Τσοτυλίου, επιφορτίστηκε από τον τότε αρχηγό του Μακεδονικού Αγώνα στη Δυτική Μακεδονία Βάρδα (Γεώργιο Τσόντο) με την καθοδήγηση των εντός της περιφέρειας Ανασελίτσης διερχομένων ανταρτικών σωμάτων από Γρεβενά προς Καστοριά και Φλώρινα.

Συνεργάστηκε στενά με την αντίστοιχη επιτροπή της Σιάτιστας σε μυστικές ή παραπλανητικές συναντήσεις, συνδυάζοντας την πατριωτική του δράση με τις επιστημονικές του ενασχολήσεις:

... Μυστικά όμως συναντήσεις αρχηγών και πρακτόρων εγίνοντο εις ... εις την Σιάτισταν και κυρίως εις την κάτω συνοικίαν Γεράνεια, εις την οικίαν του Διευθυντού της Αστικής Σχολής Ιωάννου Αποστόλου, εγίνοντο ανταλλαγαι πληροφοριών και έρευναι περί των ληπτέων μέτρων ασφαλείας δια τα διερχόμενα ανταρτικά σώματα ... Μετά του διδασκάλου Λιούταρη διέτρεχον και εγώ την ορεινήν περιοχήν προς γεωλογικήν συλλογήν πετρωμάτων και ανακάλυψιν ζωικών απολιθωμάτων, ανευρισκομένων κυρίως εις τας όχθας του Αλιάκμονος. Ανέβηκα εις την Τσερβένα του Μπουρίνου ... προς το Σινιάτσικο ... εις την τοποθεσίαν Παλιοκόζανη, άνωθεν της Ερατύρας ... εκεί συνάντησα το σώμα του καπετάν Τσάρα ...

(από δημοσίευσμά του Δ. Χατζόπουλου με τίτλο: ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΡΑΣΙΝ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΑΓΩΝΑ, στο Λεύκωμα **Σιατιστέων Μνήμη**, σελ. Α130).

Μετεκπαιδεύτηκε στη Γαλλία στη Βιομηχανική Χημεία. Το 1912 γύρισε και διορίστηκε καθηγητής στο Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης. Από το 1913 και μετά είναι ενεργή και επιτυχής η παρουσία του στο χώρο της αναπτυσσόμενης Ελληνικής Βιομηχανίας.

Το 1924 εξελέγη πληρεξούσιος της επαρχίας Γρεβενών στη Δ' Εθνοσυνέλευση και το 1929 Γερουσιαστής του Νομού Κοζάνης.

Από όλες τις θέσεις φρόντισε για την οικονομική ανάπτυξη της περιφέρειας την οποία εκπροσωπούσε και της Ελλάδας όλης γενικότερα.

Τιμήθηκε από την Πολιτεία για την προσφορά του με τα «διάσημα του Ταξιάρχου του Φοίνικος».

(Οι παραπάνω πληροφορίες προέρχονται από το βιογραφικό σημείωμα το οποίο έχει συντάξει ο Ιωάννης Κ. Χολέβας, πανεπιστημιακός, και δημοσιεύθηκε στον τιμητικό τόμο **Δημήτριος Β. Χατζόπουλος**, έκδοση του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης το 1966).

Schulze-Jena, Leonhard (Jena 1872- Marburg 1955)

Γερμανός γεωγράφος. Σπούδασε ιατρική και φυσικές επιστήμες στη Λοζάνη, στο Κίελο και στην Ιένα και αναγορεύτηκε διδάκτορας δίπλα στον Ernst Haeckel στην Ιένα.

Στη συνέχεια σπούδασε ζωολογία στη Νότια Ιταλία και πήρε τη θέση υφηγητή της ζωολογίας στο πανεπιστήμιο της Ιένα. Ταξίδεψε σε διάφορες περιοχές της Αφρικής και έκανε ανθρωπολογικές μελέτες. Το 1907 έγινε καθηγητής ζωολογίας στην Ιένα και το 1908 έγινε καθηγητής γεωγραφίας, ενώ αργότερα πήρε θέση καθηγητή στα Πανεπιστήμια του Κίελου και του Μάρμπουργκ.

Υπηρέτησε κάποια χρόνια ως επικεφαλής της Γεωγραφικής υπηρεσίας του Γερμανικού στρατού στη Β. Μακεδονία. Από το 1917 μέχρι το 1922 έκανε διάφορες μελέτες στη Μακεδονία και τα πορίσματα των μελετών αυτών δημοσίευσε στο βιβλίο του Makedonien: Landschafts- und Kulturbilder, (Μακεδονία: Εικόνες τοπίου και πολιτισμού), που εκδόθηκε το 1927 στην Ιένα. Στις σελίδες 167 και 168 του βιβλίου αυτού θα βρούμε αξιόλογες πληροφορίες για τη Σιάτιστα, ενώ στο βιβλίο περιλαμβάνονται και φωτογραφίες της πόλης.

Margaret Masson Hardie Hasluck

Το ορθό και πλήρες όνομά της ήταν Margaret Masson Hardie Hasluck και ήταν σκωτσέζα γεωγράφος, γλωσσολόγος, επιγραφολόγος, αρχαιολόγος. Αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο του Aberdeen, όπου έλαβε τιμητική διάκριση στις κλασικές σπουδές το 1907, και στη συνέχεια πήγε στο Πανεπιστήμιο Cambridge, όπου ολοκλήρωσε τις σπουδές της με άριστα το 1911. Δεν έλαβε όμως πτυχίο, διότι το Cambridge δεν έκανε απονομές πτυχίων σε γυναίκες μέχρι το 1948. Παντρεύτηκε τον Frederick William Hasluck, διευθυντή της Βρετανικής Σχολής στην Αθήνα και ταξίδεψε μαζί του στα Βαλκάνια και την Τουρκία. Με το σύζυγό της έζησε λίγα χρόνια καθώς αυτός προσεβλήθη από φυματίωση και πέθανε το 1920.

Αργότερα έκτισε το σπίτι της στο Ελμπασάν της Αλβανίας και δημοσίευσε πολυάριθμα άρθρα σχετικά με την Αλβανία, όπου έμεινε για 13 χρόνια με αποτέλεσμα να γίνει ιδιαίτερα αγαπητή στους Αλβανούς. Έκανε εθνολογικές, γλωσσολογικές και κοινωνιολογικές έρευνες στη Δυτική Μακεδονία. Συνέγραψε πλήθος βιβλίων και επιμελήθηκε και δημοσίευσε τα βιβλία που είχε αρχίσει να γράφει ο σύζυγός της.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΔΥΟ ΜΕΛΕΤΑΙ ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΑΙ
ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

I

ΓΕΩΛΟΓΙΚΗ & ΠΕΤΡΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΙΣ

ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ο ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΟΣ ΑΥΤΗΣ ΠΛΟΥΤΟΣ

ΚΑΙ ΟΙ

ΓΑΙΑΝΘΡΑΚΕΣ (ΛΙΓΝΙΤΑΙ) ΑΥΤΗΣ

II

Ο ΔΑΣΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ

ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΚΑΙ

ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

1929

Τύποις Μ. Παπακωνσταντίνου Χολκίων 5 Θεσ/νίκη

(Πηγή: Ανέμη, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών,
Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης)

Αναστάσιος Δάνας

Κων/νος Δάνας

Νικόλαος Διαμαντόπουλος

Κων/νος Κτενάς

Ναούμ Λιάκος

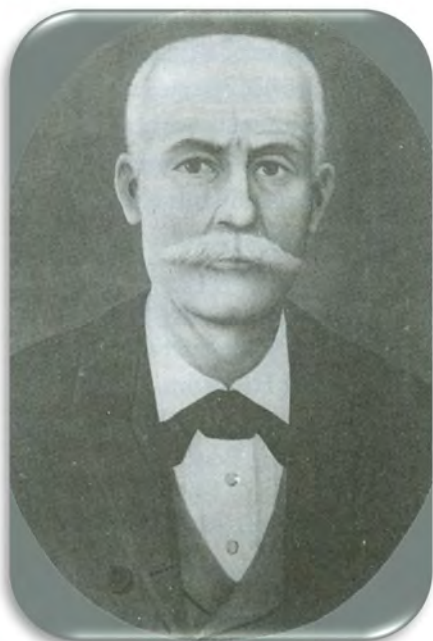
Ιωάννης Μελέντης

Θεόδωρος Σκούφος

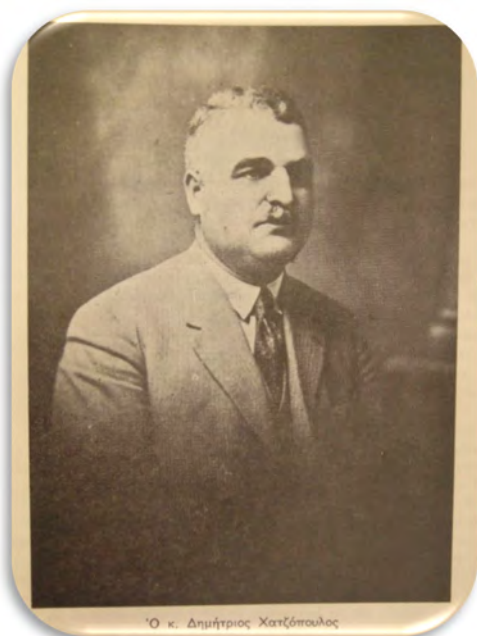
Ιωάννης Ταχογιάννης

Ιωάννης Τραμπαντζής

Γεώργιος Χατζηκυριακού

Δημήτριος Χατζόπουλος

Κατάλογος εικόνων

▪ Λάνας Αναστάσιος

"Σιατιστινή προσωπογραφία, προσφιλείς νεκροί", στο Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα του Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1972. Τυπογραφείον Αφών Αλτιντζή Ο.Ε., σελ.Γ114.

▪ Λάνας Κων/νος

"Σιατιστινή προσωπογραφία, προσφιλείς νεκροί", στο Σιατιστέων Μνήμη,σελ. Α88.

▪ Διαμαντόπουλος Νικόλαος

Δάρδας Αναστάσιος, Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας. Συμβολή στην εκκλησιαστική και εκπαιδευτική ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας. Έκδοση του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών στη σειρά "Ανάλεκτα Βλατάδων", Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 397.

▪ Κτενάς Κων/νος

Κανδήλης Ιωάννης, Οι θεμελιωταί των Φυσικών Επιστημών στην Ελλάδα και η εποχή τους, Αθήνα 1976, σελ.112.

▪ Λιάκος Ναούμ

"Σιατιστινή προσωπογραφία, προσφιλείς νεκροί", στο Σιατιστέων Μνήμη, ...σελ. Γ123.

▪ Μελέντης Ιωάννης

Αρχείο Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης.

▪ Σκούφος Θεόδωρος

Κανδήλης Ιωάννης, Οι θεμελιωταί των Φυσικών Επιστημών...σελ. 128.

▪ Ταχογιάννης Ιωάννης

"Σιατιστινή προσωπογραφία, προσφιλείς νεκροί", στο Σιατιστέων Μνήμη, ...σελ. Γ139.

▪ Τραμπαντζής Ιωάννης

Δάρδας Αναστάσιος, Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης ...σελ. 89.

▪ Χατζηκυριακού Γεώργιος

Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα.

▪ Χατζόπουλος Δημήτριος

Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης Δημήτριος Β. Χατζόπουλος, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 7.

.

**♦ Οι πηγές από τις οποίες αντλήσαμε
το αρχειακό υλικό**

**♦ Τα βιβλία στα οποία ανατρέξαμε και
οι ιστοσελίδες που επισκεφθήκαμε**

Οι πηγές από όπου αντλήσαμε το υλικό το οποίο χρησιμοποιήσαμε για την εκπόνηση της εργασίας μας:

Για τη Συλλογή:

♦ Ανέμη, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών. Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης.

Ευαγγελίδης Τρύφων Ε., **Νέα Ελλάδα:** ήτοι ιστορική, γεωγραφική, τοπογραφική και αρχαιολογική περιγραφή των νέων Ελληνικών χωρών: Ηπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, νήσων και οδηγός σαφής και ακριβής των ταξιδιωτών και περιηγητών. Κατά το Γερμανικόν του Καρόλου Μπαϊδεκερ και Meyer και το γαλλικόν του Guide Joanne-Isambert. Τύποις Δ. Γ. Ευστρατίου και Δ. Δελή. Εν Αθήναις 1913, σελ.60.

Χατζηκυριακού Γεώργιος, **Δύο μελέται φυσιогνωστικάί της Μακεδονίας I. Γεωλογική και πετρογραφική σύστασις της Μακεδονίας ο μεταλλευτικός αυτής πλούτος και οι γαιάνθρακες (λιγνίται) αυτής II. Ο δασικός πλούτος της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης**, Τύποις Μ. Παπακωνσταντίνου, Χαλκέων 5, Θεσσαλονίκη 1929, σελ.12.

♦ Βουλή των Ελλήνων, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Εφημερίδες και Περιοδικά-Μικροταινίες.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης ΝΕΑ ΑΛΗΘΕΙΑ, φύλλο της 8^{ης}/7/1927, σελ. 4.

♦ Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Ψηφιακή συλλογή εφημερίδων εφημερίς.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, φύλλο της 22^{ης}/9/1913, σελ.1.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, φύλλο της 10^{ης}/10/1928, σελ.1.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, φύλλο της 16^{ης}/6/1928, σελ. 1.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, φύλλο της 27^{ης}/11/1939, σελ. 2.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, φύλλο της 13^{ης}/12/1959, σελ.6.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, φύλλο της 6^{ης}/12/1980, σελ. 2.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, φύλλο της 5^{ης}/6/1981, σελ.15.

Εφημερίδα Αθηνών ΣΚΡΙΠ, φύλλο της 17^{ης}/2/1913, σελ. 3.

♦ Ιστορικό Αρχείο Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη.

Εφημερίδα ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ, φύλλο της 11^{ης}/9/1938, σελ. 4.

Εφημερίδα των Αθηνών ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ, φύλλο της Κυριακής 29^{ης}/9/1931.

♦ Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.

Εφημερίδα Κοζάνης ΗΧΩ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, φύλλο της 15^{ης}/11/1922, σελ.4.

Εφημερίδα Κοζάνης ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΒΗΜΑ, φύλλο της 19^{ης}/4/1931, σελ. 2^α.

♦ Ψηφιακή Βιβλιοθήκη των Δημοσίων Βιβλιοθηκών.

Εφημερίδα Σιάτιστας ΕΦΗΜΕΡΙΣ, φύλλο Μαΐου-Ιουνίου 1982, σελ. 3.

Εφημερίδα Σιάτιστας ΕΦΗΜΕΡΙΣ, φύλλο Αυγούστου 1988, σελ.3.

♦ Το αρχείο του κ. Γεωργίου Μπόντα.

Εφημερίδα Κοζάνης ΧΡΟΝΟΣ, φύλλο της 22^{ης}/12/1980.

♦ Το αρχείο του Γενικού Λυκείου Σιάτιστας.

- Ημερολόγιο Λυκείου.
- Φάκελος Παλαιοντολογικής Συλλογής.
 - Ενημερωτικό έντυπο.
 - Αποτύπωση της έκθεσης, (διάγραμμα, αναγραφή εκθεμάτων, φωτογραφίες).

♦ Το αρχείο της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης (προσφορά του Α.Π.Θ.).

- Α. Δάνα, Γεωλογικών και Παλαιοντολογικών Χρονικών.
- Επιστολή Κωνσταντίνου Δάνα στον καθηγητή Ι. Μελέντη, Νοέμβριος 1972.
- Φωτοτυπία επιστολής Αναστάσιου Τσίπου στο ΥΠΠΟ 17/6/1980 και του ΥΠΠΟ στον καθηγητή Μελέντη.

- Επιστολή του καθηγητή Ι. Μελέντη στο Υπουργείο Πολιτισμού στις 28/11/1980.
- Επιστολή του καθηγητή Ι. Μελέντη στις 3-5-1982 στη Λυκειαρχή Ε. Δάρδα.
- Φωτογραφίες.

♦Το αρχείο του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας Παν/μίου Αθηνών.

Φωτογραφίες

Αποστόλου Βασίλειος, **Οι οικισμοί της Ανασελίτσης το 1922**, Εκθέσεις του Υποδιοικητή της Υποδιοικήσεως Ανασελίτσης Γ. Χαρισίου, έκδοση του Δήμου Ασκίου, Κοζάνη 2006.

Αποστόλου Ιωάννης, **Ιστορία της Σιατίστης**, Εκδοτικός οίκος Δημητράκου Α.Ε., Αθήναι 1929.

Δάνας Κων/νος, **Η Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης**, άρθρο δημοσιευμένο στο Λεύκωμα του Συλλόγου Σιατιστέων Θεσ/νίκης **Σιατιστέων Μνήμη**, Θεσσαλονίκη 1972. Τυπογραφείον Αφών Αλτιντζή Ο.Ε., σελ. Α88.

Δάρδας Αναστάσιος, **Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας**, Συμβολή στην εκκλησιαστική και εκπαιδευτική ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας. Έκδοση του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών στη σειρά "Ανάλεκτα Βλατάδων", Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 398 και 400.

Εκδοτικής Αθηνών, **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τόμος ΙΔ΄, σελ. 228 και τόμος ΙΕ΄, σελ. 442.

Μουσείο Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας Παν/μίου Αθηνών
<http://emuseums.cc.uoa.gr/~emusweb/paleontology/>

Πανδέκτης: Ψηφιακός Θησαυρός Πρωτογενών Τεκμηρίων Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού <http://pandektis.ekt.gr/dspace/>

DIKIPedia Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου http://www.diki.gr/digital_maps.htm

Για τους πρωταγωνιστές:

♦**Δάνας Αναστάσιος**

Ανώνυμος, **"Σιατιστινή προσωπογραφία, προσφιλείς νεκροί"**, στο **Σιατιστέων Μνήμη**, Λεύκωμα του Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1972. Τυπογραφείον Αφών Αλτιντζή Ο.Ε., σελ. Γ114.

♦**Δάνας Κωνσταντίνος**

Δάρδας Αναστάσιος, **Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας**. Συμβολή στην εκκλησιαστική και εκπαιδευτική ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας. Έκδοση του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών στη σειρά "Ανάλεκτα Βλατάδων", Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 398.

♦**Διαμαντόπουλος Νικόλαος**

Δάρδας Αναστάσιος, **Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας....** σελ.397.

Μπούσιος Αιμίλιος, **ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑΣ ή Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΙΠΤΟΛ**, έκδοση Κέντρου Τεχνολογίας Εφαρμογών Στερεών Καυσίμων, PRESS LINE, Αθήνα 1997, σελ. 77-90.

Τσιουκαρδάνης Αλέξανδρος, **Θλιμμένες αναμνήσεις από τα Σέρβια**, Μορφωτικός Όμιλος Σερβίων «Τα Κάστρα», Σέρβια 1992, σελ. 108.

♦**Κτενάς Κων/νος**

Κανδήλης Ιωάννης, **Οι θεμελιωταί των Φυσικών Επιστημών στην Ελλάδα και η εποχή τους**, Αθήνα 1976, σελ.101.

Στεφανίδης Μιχαήλ, **Εκατονταετηρίς 1837-1937, Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής**, έκδοση του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου 1948, τεύχος Β', σελ. 28.

♦**Λιάκος Ναούμ**

Ανώνυμος, **"Σιατιστινή προσωπογραφία, προσφιλείς νεκροί"**, στο **Σιατιστέων Μνήμη**, Λεύκωμα του Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1972. Τυπογραφείον Αφών Αλτιντζή Ο.Ε., σελ. Γ123.

♦**Μελέντης Ιωάννης**

Μελέντης Ιωάννης Κ., **Παλαιοντολογία Σπονδυλωτών**, UNIVERSITY STUDIO, Θεσσαλονίκη 1980.

Εκδοτικής Αθηνών, **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τόμος Α', σελ. 411.

Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Αιγαίου-ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΥΤΙΛΗΝΙΩΝ ΣΑΜΟΥ. <http://www.nhma.gr/?p=5&l=1>

♦**Σκούφος Θεόδωρος**

Κανδήλης Ιωάννης, **Οι θεμελιωταί των Φυσικών Επιστημών στην Ελλάδα και η εποχή τους**, Αθήνα 1976, σελ. 121.

Στεφανίδης Μιχαήλ, **Εκατονταετηρίς 1837-1937, Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής**, έκδοση του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου 1948, τεύχος Β', σελ. 41.

♦**Ταχογιάννης Ιωάννης**

Ανώνυμος, **"Σιατιστινή προσωπογραφία, προσφιλείς νεκροί"**, στο **Σιατιστέων Μνήμη**, Λεύκωμα του Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1972. Τυπογραφείον Αφών Αλτιντζή Ο.Ε., σελ. Γ139.

Ζυγούρης Φίλιππος, **Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης** και λαογραφικά αυτής, επιμέλεια Θεοδώρα Ζωγράφου-Βώρου ιδ. έκδοση, Σιάτιστα 2010, σελ. 275.

♦**Τραμπαντζής Ιωαννης**

Χατζής Δημήτριος (επιμέλεια), **Λεύκωμα εις μνήμην Ιωάννου Τραμπαντζή, μεγάλου Ευεργέτου της Σιατίστης**. Εκδίδεται υπό της Επιτροπής Κληροδοτήματος Ι. Τραμπαντζή, Αθήναι 1970.

♦**Χατζηκυριακού Γεώργιος**

Περιοδικό ΤΑ ΒΗΜΑΤΑ, τεύχος 13,14, Δράμα 1989.

ΙΔΡΥΜΑ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

<http://www.imma.edu.gr/imma>

♦**Χατζόπουλος Δημήτριος**

Αδαμίδης Αλέξανδρος, **Το Τσοτούλι της Κοζάνης**, Έκδοση Δήμου Τσοτουλίου, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 95.

Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης, **Δημήτριος Β. Χατζόπουλος**, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 7.

Χατζόπουλος Δημήτριος, **Αναμνήσεις από την δράσιν της Σιατίστης κατά τον Μακεδονικόν Αγώνα**, άρθρο δημοσιευμένο στο Λεύκωμα του Συλλόγου Σιατιστέων Θεσ/νίκης **Σιατιστέων Μνήμη**, Θεσσαλονίκη 1972. Τυπογραφείον Αφών Αλτιντζή Ο.Ε., σελ. Α130.

♦**Schulze-Jena Leonhard**

Makedonien: Landschafts- und Kulturbilder, Leonhard Schulze-Jena, VERLAG VON GYSTAV FISCHER IN JENA, 1927.

Findbuch, Leonhard Schulze-Jena, Archiv für Geographie, Leibniz Institut für Länderkunde.

♦**Hasluck Margaret**

Sharon R. Stocker, Margaret Masson Hardie Hasluck (1885-1948).

<http://www.brown.edu>

<http://www.ucl.ac.uk/>

Οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις αναφέρονται στο έτος 2014. Δεν φέρουμε καμιά ευθύνη για το περιεχόμενό τους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**♦ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΧΡΟΝΙΚΟΝ**

**♦ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ ΤΟΥ 1982 ΓΙΑ ΤΗΝ
ΕΚΘΕΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ**

**♦Η ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ ΤΡΑ-
ΜΠΑΝΤΖΕΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ ΚΑΙ Η
ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΣΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ
Κ.Π.Ε. ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ**

Το κείμενο το οποίο ακολουθεί με τίτλο **ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ** μας παραχωρήθηκε από το Α.Π.Θ. σε μορφή PDF.

Αποτελείται από φάκελο με 52 δακτυλογραφημένες σελίδες και ένα σχήμα (σε μορφή PDF είναι 55 σελίδες γιατί οι σελίδες με αριθμό 1 και 14 έχουν μετατραπεί δυο φορές και αριθμήθηκε και ο φάκελος που περιέχει τις σελίδες).

Τα ίχνη του χρόνου είναι έντονα στο δακτυλογραφημένο κείμενο τόσο, ώστε σε κάποια σημεία να καθιστούν αδύνατη την ανάγνωση. Από τα σχήματα που αναφέρονται στο κείμενο ένα μόνο περιέχεται στο φάκελο που παραδόθηκε στο Α.Π.Θ., το ίδιο ισχύει και για τις εικόνες, μόνο 6 σχετικές παραδόθηκαν στο Α.Π.Θ. και στη συνέχεια στο αρχείο της Παλαιο-ντολογικής Συλλογής Σιατίστης.

Η αναγραφή στο εξωτερικό του φακέλου: «Σημειώσεις Παλαιοντο-λογίας, Κων. Δάνας, Έτος 1939» δεν συμφωνεί πλήρως με το περιεχόμενο των σελίδων αλλά και στη χρονολόγηση. Από τη διατύπωση του κειμένου φαίνεται ότι **συγγραφέας του είναι ο Αναστάσιος Δάνας** και πολύ πιθανό το κείμενο να έχει διαμορφωθεί σε διάφορες χρονικές περιόδους. Ο συγγραφέας του κειμένου αναφέρεται στην καταστροφή της Συλλογής από τους κατακτητές που συνέβη στην Κατοχή, χρόνια μετά το 1939.

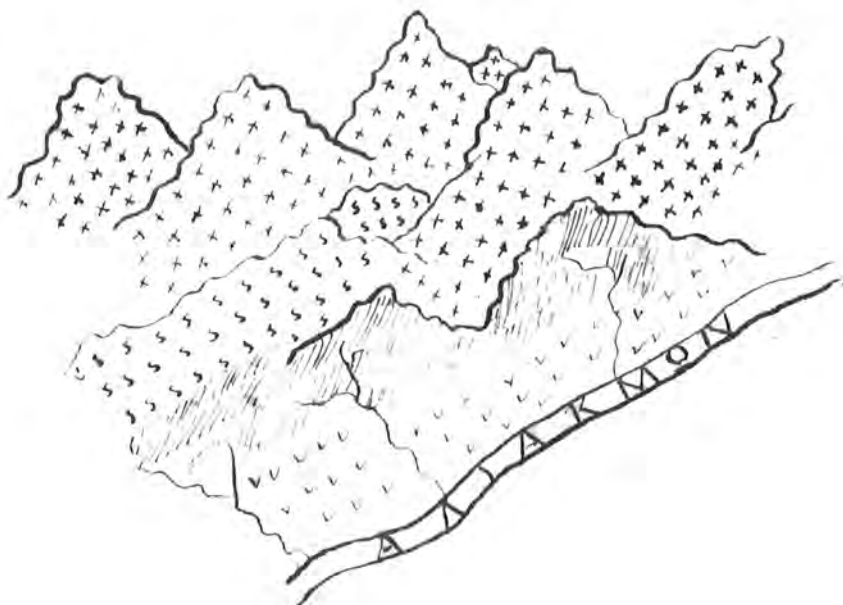
Στην μετατροπή του κειμένου σε ψηφιακή μορφή (Word) διατηρή-σαμε τη στίξη και την ορθογραφία ακόμη και σε σημεία όπου ήταν εμφα-νής η ανάγκη διόρθωσης.

Με έντονη γραφή εντός παρενθέσεως σημειώνουμε τον αριθμό σε-λίδας του δακτυλογραφημένου κειμένου.

Ο χρόνος συγγραφής υποχρέωσε το συγγραφέα να χρησιμοποιήσει ονόματα χωριών και περιοχών που σήμερα δεν ισχύουν (με αποφάσεις του Ελληνικού Κράτους έγιναν μετά την απελευθέρωση του 1912 πολλές με-τονομασίες οικισμών). Στις περισσότερες των περιπτώσεων αυτών δίπλα στο όνομα που αναγράφεται στο κείμενο προσθέσαμε σε αγκύλες το όνομα που χρησιμοποιείται σήμερα.

Το θέμα της ονομασίας/μετονομασίας περιοχών και χωριών ήταν ιδιαίτερα δύσκολο και μέχρι ενός σημείου είχε αβεβαιότητα, η οποία λύ-θηκε στις περισσότερες των περιπτώσεων με τη χρήση χάρτη της εποχής π.χ. Χάρτης Γ. Κοντογόνη Αθήνα 1909, τον οποίο βρήκαμε στην ιστοσε-λίδα **DIKIPedia Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Δημοτικού Κέντρου Ιστο-ρίας και Τεκμηρίωσης Βόλου** http://www.diki.gr/digital_maps.htm και

με τα ΦΕΚ μετονομασιών που βρήκαμε στην ιστοσελίδα Πανδέκτης: Ψηφιακός Θησαυρός Πρωτογενών Τεκμηρίων Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού, <http://pandektis.ekt.gr/dspace/>

Το μοναδικό σχέδιο το οποίο υπήρχε στο φάκελο

ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

Κεφ. Α.

Πετρολογική περιγραφή των οροσειρών της Δυτικής Μακεδονίας

----.----

Ως Δυτική Μακεδονία χαρακτηρίζεται σήμερα το τμήμα της Ελλ. Χερσονήσου το ευρισκόμενον εντός των σημερινών ορίων του Ελλ. Κράτους και μεταξύ των οροσειρών Βοΐου και Βερμίου.

Το τμήμα τούτο ορεογραφικώς εξεταζόμενον διασχίζεται υπό τριών οροσειρών, αι οποίαι διευθύνονται από Β.ΒΔ προς Ν.ΝΑ και βαίνουνσι σχεδόν παραλλήλως προς εαυτάς και προς τας Δυτ. Ακτάς της Ελλ. Χερσονήσου εν γένει, ανήκουν δε εις το Πελαγονικόν ορεογραφικόν σύστημα και φέρουν το όνομα Ελληνίδες οροσειραί.

Εκ των τριών τούτων οροσειρών

1.- Η προς Δυσμάς η οποία αποτελεί και το πολιτικόν όριον μεταξύ Ηπείρου και Μακεδονίας είναι η του **Βοΐου** η οποία την πλησιεστέραν αρχήν έχει εις τον **Σκάρδον**, φέρει διάφορα ονόματα κατά τας διαφόρους θέσεις ως **Κανδουάνια**¹, **Γράμμος**, **Λάκμων**, **Πίνδος** και τελευτά όπου και το τελευταίον τμήμα αυτής της Πίνδου.

2.- Η Κεντρική είναι η οροσειρά του **Βαρνούντος** η οποία έχει την αυτήν περίπου ως και η προηγουμένη αρχήν, φέρει υψηλὰς κορυφὰς υπό τα ονόματα **Περιστέρι** (υψ. 2532)- **Σινιάτσικος** (υψ. 2111)- **Βέλια** (1762)- **Βούρινος** (υψ. 1848) και **Φλάμπουρον** ή Μαυροβούνι και τελευτά παρά τα **Καμβούνια** όπου ο ποταμός Αλιάκμων αλλάσσει διεύθυνσιν, στρεφόμενος προς τα ΒΑ. και τέλος (2)

3.- Η Ανατολική ή του **Βόρα**, η οποία φέρεται υπό τα ονόματα, **Μορίχοβον** **Καϊμακτσιλάν**, **Βέρμιον** και τελευτά εις τον Αλιάκμονα παρά τα Πιέρια.

Γεωλογική αυτής σύστασις

Όλη αυτή η χώρα γεωλογικώς εξεταζομένη ανήκει εις την **πτυχώδη Μακεδονίαν** πλησιάζουσα κατά τα ανατολικά αυτής τμήματα προς την Τε

¹ Άλλη ονομασία Κανδαούια όρη, ΙΕΕ τόμος ΙΕ΄ σελ. 442, χάρτης.

μαχιστήν τοιαύτην, αι δε οροσειραί αυτής είναι πτυχώσεις της λιθοσφαίρας, αι οποίαι εγενήθησαν διά πλευρικής θλίψεως διευθυνομένης από του Αδριατικού Πελάγους και ανύψωσαν πετρώματα κατά το πλείστον **ασβεστολιθικά** και **Κρυσταλλοσχιστώδη**.

Εκ των οροσειρών τούτων

1. Η Δυτική δηλ. του Βοΐου, φέρεται μεν εις τον διεθνή γεωλογικόν χάρτην ως συγκεκριμένη κατά τας τοποθεσίας Γράμμος και Σμόλικα εκ πυριγενών βασικών ή υπερβασικών πετρωμάτων όπως Γάβρου-Περιδοτίτου και των ομοίων, εμφανίζει όμως τους προς Αν. προβούνους αυτής αποτελουμένους από Φλύσχην και δη ψαμμίτας στιφρούς και αργιλικούς σχιστολίθους (σχημ-ιδεατή τομή)

2. Η Κεντρική η του **Βαρνούντος** της οποίας υψηλότερα κορυφή είναι το Περιστέρι συνίσταται, κατά μεν τα βόρεια αυτής τμήματα, από πυριγενή πετρώματα μεταξύ των οποίων εξέχουσιν θέσιν κατέχουν κατά ποσόν και ποιόν τα **γρανιτικά** (ως ο της Βίγλας Πισοδερίου) υψ. 1700μ. ακολουθούν κατόπιν το μεταξύ Φλωρίνης (ιδε ιδεατή τομή Καστορία- ***) Καστορίας (Βίτσι) **κρυσταλλοσχιστώδη** και το υπόλοιπον μέρος αυτής κατά το πλείστον από πετρώματα **ασβεστολιθικά**. Ιδιαίτερος περί των Δ. πλευρών της οροσειράς ταύτης δυνάμεθα λεπτομερέστερον πώς να είπωμεν τα εξής (εξ αμέσου αντιλήψεως).

(3)ιδεατή τομή

Τα βουνά Κωσταρατσίου και Βογατσικού σύγκεινται εκ Μαρμάρου πάχους περίπου 250-300μ. χωρίς να εμφανίζουν που, άλλου είδους πετρώματα πλην τοποθεσίας τινος κατά τους Δ. πρόποδας αυτών όπου εμφανίζεται εις περιορισμένην έκτασιν **πλακοειδής** ασβεστόλιθος η...κων <δυσανάγνωστο> σχηματισμών τους οποίους οι περίοικοι χρησιμοποιούν χονδρικώς πως ως στέγαστρα των οικιών των.

Ακολουθεί κατόπιν, η ορεινή τοποθεσία **Λοσνίτης** (Γέρμα) με εμφανίσεις προς Ν. σχιστολιθικών πετρωμάτων επί των οποίων επικάθεται επίσης μάρμαρον περί τα 200μ. πάχους, και η του «**Μουρικίου**» (υψ. 1500μ.) η οποία αποτελείται κατά τα Δ. και Β. αυτού μέρη εκ πυριγενών πετρωμάτων μεταξύ των οποίων άφθονος διακρίνεται **Σερπαντίνης** και **Περιδοτίτης**, εντός του οποίου ευρίσκονται οι από το 1902 περίπου γνωστοί «Χρωμίται Μουρικίου» (με συμμετοχήν κατά κυριότητα ισχυρών τουρκικών παραγόντων του Χαμίτ), εν ω προς τα Νότια φέρει μεγάλες εμφανίσεις κρυσταλλοσχιστωδών πετρωμάτων και δη μαρμαρυγιακού σχιστολίθου χαλαζωμιγούς εν πολλοίς. Τα σχιστολιθικά αυτά πετρώματα επί των οποίων είναι εκτισμένον το χωρίον Βλάστη εκτείνονται εμφανώς προς

Δ. μέχρι της Μονής Σισανίου διά να αναφανώσι έτι περαιτέρω ως ταλκικός σχιστόλιθος εις την τοποθεσίαν Δριανόβου (Δρυόβουνον) ο οποίος προς Ν. εξακολουθεί να εμφανίζεται εις αρκετήν έκτασιν. Η εν λόγω διάπλασις διέρχεται διά του χωρίου **Πιπιλίστα** <Νάματα>, όπου επανειλημμένως εγένοντο έρευναι προς ανεύρεσιν πετρελαιοφόρων στρωμάτων (κατά το 1918 υπό των Γάλλων, κατόπιν υπό των άγγλων της εταιρίας Oil Percian Co), εισέρχονται υπό το Μάρμαρον του Σινιάτσικου κατά την θέσιν Δομαβίστιον δια να αναφανώσι κατά την οπισθίαν κλιτύν και κάτωθι της θέσεως **(4)** «Αλώνια». Εκεί άφθονα ύδατα καταπίπτοντα διέβρωσαν τα διάφορα πετρώματα και διήνοιξαν μεγαλοπρεπεστάτην φάραγγα η οποία κατερχομένη περί τα 100μ. και πλέον αφίνει τα πρηνή σχιστολιθικά πετρώματα κεκαλυμμένα με άφθονον φυτείαν ενώ τα άνωθεν αυτών ανορθούμενα μάρμαρα προσδίδουν ιδιάζουσαν μεγαλοπρέπειαν, με ρήγματα και σπήλαια καρστικά πλήρη σταλακτιτών.

Εν συνεχεία της τοποθεσίας ταύτης του **Σινιάτσικου** είναι τα όρη Κοντσικού (Γαλατινής) και Σιατίστης υπό το όνομα Βέλλια (1700μ.) αποτελούμενα εξ ολοκλήρου εκ μαρμάρου πλέον των 900μ. με μόνην την εμφάνισιν σχιστολίθου εις τινας θέσεις όπως παρά την ημιονικήν οδόν την άγουσαν από Σιάτισταν εις Τσιρούσινον (Μικρόκαστρον) (υψ. 800μ.) όπου αναφαίνεται και σερπαντίνης και εντός της πόλεως Σιατίστης όπως λ.χ. Μπάρα Αγ. Τριάδα, Τσιοσμέδια, μικρό καραγκάτζ. Τέλος τα μάρμαρα ταύτα της οροσειράς **Σινιάτσικου** και γενικώς της κεντρικής οροσειράς **Βαρνούντος**, αφού σχηματίσουν το στενόν δια του οποίου διέρχεται η αμαξιτή οδός Κοζάνης-Σιατίστης (κ. Μπογάζ) δημιουργούν τον ορεινόν όγκον Τσερβένα-Καψάλι με τα αυτά πετρώματα μαρμάρου και προσφύονται εις τα πλάγια του μεγαλειτέρου ορεινού όγκου **Βούρινος**- Ούτος διάφορος την πετρολογικήν σύστασιν των πέριξ ορεινών συγκροτημάτων εις όγκον, αγριότητα, τραχείαν εμφάνισιν υψούται αποτόμως με το πυριγενές του πέτρωμα εκ τραχειτών και βαλσατών <βασαλτών> συνέχεται από Β και Α με μάρμαρα ως εμφανίζεται εις το σχημ. 4 όπου σχηματίζεται μεγαλοπρεπέστατον σπήλαιον πλήρες σταλακτιτών το οποίον φέρει το όνομα «Νεράϊδα» ενώ προς Ν. και Δ. εξαπολύει προβούνους εσχηματισμένους, ιδίως εκ περιδοτικών, εντός των οποίων εμφανίζονται οι **Χρωμίται του Βουρίνου** και εξικνουμένους υπό την αυτήν σύστασιν διά του Παλαιοχωρίου **(5)** μέχρι του όρους Φλάμπουρο, νοτίως του οποίου αναφαίνονται και πάλιν τα μάρμαρα διά να σχηματίσουν με τα Καμβούνια, το στενόν διά του οποίου διέρχεται ο Αλιάκμων αλλάσσωσιν διεύθυνσιν προς ΒΑ (τους χρωμίτας του Βουρίνου εξεμεταλλεύετο κατά το 1896-1903 ο εν Θεσ/νίκη οίκος Σαούλ-

Μοδιάνο, αργότερον όμως διά το ασύμφορον λόγω ελλείψεως συγκοινωνίας τους εγκατέλειψε. Μέχρι το 1906 εσώζοντο ακόμη στοαί και λείψανα πλυνηρίων εις το χωρίον Σφίλτσι (Χρώμιον)².

Έχων τις υπ' όψιν όλης της οροσειράς ταύτης την πετρολογικήν σύστασιν δύναται να υποθέσῃ τις ή ότι οι πυριγενείς όγκοι Μουρικίου και Βουρίνου απεξήλθον διά μέσου των μαρμάρων ή ότι τα πυριγενή ταύτα πετρώματα απεκαλύφθησαν διά της διαβρώσεως των υπερκειμένων άλλοτε μαρμάρων.

Περί της οροσειράς ταύτης του **Βαρνούντος** αναφέρει ο Jacques Bourquat εις το σύγγραμμά του «Les confiances Albanais administration par la France» σελ. 54 ότι από της Suha-gora & Bug της Καστορίας³ διά του Ζέλενιτς <Σκλήθρο>, Βλαχοκλεισούρας-Σιατίστης μέχρι Κοζάνης ε-γνώρισε ζώνην **κρητιδικού ασβεστολίθου** μετά ρουδιστών. Το τοιούτον διεπίστωσα ο ίδιος διά της ευρέσεως τεμαχίου ασβεστολίθου μετά ρουδιστού εις την Σιάτισταν υπό μορφήν και μέγεθος κροκκάλης και εις την Α. πλευράν της αυτής οροσειράς εις Κοζάνην εις την θέσιν Προφήτην Ηλίαν. 3. Η ανατολική τέλος οροσειρά του **Βορα** η οποία αποτελεί σήμερον το όριον Δυτικής και Κεντρική Μακεδονίας, αποτελείται από **Κρυσταλλοσχιστώδη πετρώματα** τα οποία εις τινα σημεία φέρουν εκκρηξογενείς <εκρηξιγενείς> σχηματισμούς όπως λ.χ. παρά την Νάουσαν μεταξύ αυτής και Βερδεκόπ (Άγρα)⁴ κατά τας τοποθεσίας Arsene, Kamenik, Oslam όπου εμφανίζονται τραχειτικά πετρώματα. **(6)** Ομοίως και εις μίαν ζώνην με τα εξής όρια: Σιδ/κή γραμμή-Αγ. Τριάς με κατεύθυνσιν Β.Δ. μέχρι Dra gomanci⁵, κάμπτουςαν προς Α διά του Mandalono-Babjani-Isperlik-Hasarly(:)-Jackoy⁶(;) και σταθμού Βέρδικοπ (Άγρα). Εν συνεχεία το όρος Βέρμιον το

² Έχει προστεθεί με το χέρι: *σήμερον γίνεται εκμετάλευσις εις χωρίον Χρώμιον.*

³ Το δακτυλογραφημένο κείμενο είναι το ακόλουθο:

ρει ο Jacques Bourquat εις το σύγγραμμά του "Les confiances Albanais administration par la France σελ. 54 ότι από της Suha-gora & Bug της Καστορίας διά του Ζέλενιτς, Βλαχοκλεισούρας-Σιατίστης

⁴ Βέρτεκοπ, σύμφωνα με το ΦΕΚ 81/1928, είναι η πόλη Σκύδρα κι όχι Άγρα.

⁵ Dra gomanci η Δραγουμάνιτσα, σημερινή ονομασία Άψαλος.

⁶ Arsene, Kamenik, Oslam, πιθανόν Oslan, και Mandalono-Babjani-Isperlik Hasarly(:)-Jackoy(:) χωριά κοντα στην Έδεσσα, φαίνονται στο χαρτη της σελιδας 228 στον ΙΔ' τόμο της ΙΕΕ, ή στην ιστοσελίδα της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου στη διεύθυνση http://81.186.130.244/digitalmap_1017 όπου ο Χάρτης Γ. Κοντογόνη Αθηνά 1909 με την Έδεσσα (Βοδένα).

οποίον κατά το πλείστον αποτελείται από κρητιδικόν ασβεστόλιθον, εμφανίζον κατά τους Α. προβούνους προς την Βέρροϊαν και δη κατά τας τοποθεσίας Λιανοβρόχι-Κωστοχώρι-Δορμάν (Δοβρά;)-Καμενίκ, σερπαντίνη μετατρεπόμενον εις τινα σημεία εις Αμίαντον και Περιδοτίτην, εντός του οποίου απαντώνται οι γνωστοί Χρωμίται-Κωστοχωρίου και Τσερνόβου. Τοιαύτη είναι εν περιλήψει η πετρολογική σύστασις των οροσειρών της Δ. Μακεδονίας αι οποίαι επί πλέον εγκλείουσι μεταλλευτικών πλούτον ουχί ευκαταφρόνητον. Ούτω χαρακτηριστικά είναι οι εμφανίσεις **χαλκοπυρίτου** Αβδύλας;-Βοΐου, χρωμιτών Μουρικίου Βουρίνου Φλάμπουρου ή Μαυρονόρους Δραβουδανίστης (Μεταμόρφωσις) μαγγανίου Σιδηρομεταλλευμάτων, Αμιάντου κ.ά.

Κεφ. Β.

Περιγραφή του σχηματισμού των λεκανοπεδίων και γεωλογική σύστασις αυτών

----.----

Όταν κατά τας Αλπικάς, λεγομένας, πτυχώσεις διά των ορεσιγόνων δυνάμεων ανεξήλθον εκ των κόλπων των θαλασσών αι ανωτέρω οροσειραί ως πτυχαί της λιθοσφαίρας, ενεκλείσθησαν μεταξύ αυτών **ταφροειδείς ή λεβητοειδείς** κοιλότητες πλήρεις θαλασσίων υδάτων αι οποίαι μετά την παρέλευσιν γεωλογικών αιώνων προσεχώσθησαν διά προ νεογενών (Τογκρέον<;>) και νεογενών ιζημάτων (Βορδογάλιον<Βουρδιγάλιο;>-Τορτόνιον και Ελβέτιον). Ούτω μεταξύ Βαρνούντος και Βοΐου εσχηματίσθη το λεκανοπέδιον Καστορίας-Ανασελίτσης το οποίον συγγεόμενον με εκείνον των Γρεβενών, φθάνει μέχρι (7) των προβούνων των Χασίων εις μήκος περί τα 70 χιλ. και μέσον άνοιγμα περί τα 30 χιλ. το λεκανοπέδιον τούτο το οποίον δύναται να ονομασθεί και λεκανοπέδιον του Άνω Αλιάκμονος, έχει ιδιαιτέραν όλως σημασίαν διότι τούτο προήλθε εκ της προσχώσεως μιας ταφροειδούς κοιλότητος.

-Αύτη κατά την γνώμην ξένων και ημετέρων γεωλόγων είχε την αρχήν της εις τι σημείον της Αλβανίας προς την Αδριατικήν θάλασσαν, μη καθορισθέν εισέτι επακριβώς, διήρχετο τας πεδιάδας Κορυτσάς-Μπιγλίστης-Καστορίας-Ανασελίτσης-Γρεβενών και διά της Δυτ. Θεσσαλίας έφθανε μέχρι του σημερινού Παγασητικού κόλπου. Η ταφροειδής αύτη κοιλότης επεκτεινομένη έτι περαιτέρω και λαμβάνουσα Β.Α. κατεύθυνσιν κατέληγε εις την Προποντίδα και φέρει το όνομα μεταξύ των γεωλόγων **Υπεραιγαία Αύλαξ**.

-Αύτη υπό την ανωτέρω μορφήν διέμενε κατά το μεγαλύτερον μέρος της Τριτογενούς περιόδου (ολιγόκαινον και μειόκαινον διάπλασιν) ενώ τα εκατέρωθεν όρη είχαν λάβει την σταθεράν αυτών θέσιν και μορφήν έως ότου διά νέας ορογενετικής δυνάμεως απεκλείσθη της Αδριατικής θαλάσσης. Έκτοτε με την παρέλευσιν πολλών αιώνων επήλθε βαθμηδόν και κατ' ολίγον η πρόσχωσις αυτής και εσχηματίσθη εν επίμηκες ιζηματογενές λεκανοπέδιον το οποίον δια μικροτέρων ορεινών όγκων ή λοφοσειρών δύναται να νοηθή κατατετηγμένον εις άλλα μικρότερα τμήματα ή πεδιάδας μεταξύ των οποίων ενδιαφέρουσα ήδη είναι η της **Ανασελίτης**.

Επίσης διά τοιούτων προσχώσεων εδημιουργήθησαν και άλλα λεκανοπέδια μεταξύ Βαρνούντος και Βόρα, όπως το Πελαγονικόν και εν συνεχεία το της Φλωρίνης και Εορδαίας διακοπτόμενα μεταξύ των διά τινος προβούνου του Καϊμακ.Τσελάν παρά την Βεύην. Της πεδιάδος αυτής της Εορδαίας βυθίσματα μη προσχωθέντα εισέτι αποτελούν τας λίμνας Οστροβο (Άρνισσα) Πετριτσίου ή Πετέρσκο⁷, **(8)**τα έλη Ρούδνικ⁸ και τα έλη Σαρή-Γκιολ⁹.

Κεφ. Γ.

Περιγραφή της πεδιάδος Ανασελίτης.

----.----

Η πεδιάς αυτή κειμένη μεταξύ της πεδιάδος Καστορίας και Γρεβενών φέρει τα αυτά πετρολογικά στοιχεία και την ιδίαν διάστρωσιν πετρωμάτων ήτοι **Ψαμμιτικά, Αργιλλοσχιστώδη** και νεωτέρας προσχώσεις (Deluvinium<;>) εκ ψαμμιτών, κροκαλοπαγών σχηματισμών και στρωμάτων άμμου. Εξ αυτών οι ψαμμίται, φαιόχροοι και αρκετά στιφροί αρχίζουν να αναφαίνωνται από της κορυφής της οροσειράς Βοΐου, Προφήτης Ηλίας ή Παλαιοκρίμινο (Palaiokrimino) υψ. 1792 διευθύνονται προς Α με μίαν κλίσιν 20° – 45° και φθάνουν μέχρι του χωρίου **Λούβρι**<Λούβρη>. Ούτοι αποτελούν άριστον οικοδομήσιμον υλικόν εις το οποίον οφείλονται όχι μόνον τα μεγαλοπρεπή ιδιωτικά και δημόσια κτίσματα σχολεία και εκκλησιές των χωρίων εκείνων {Ζουπάνιον <Πεντάλοφος> Κωνσταντζικο (Αυγερινός) Λιμπίχοβο<Δίλοφο> Δράμιστα<Δάφνη> Βόρσα (Κορυφή) Κριμίνιον

⁷ **Πέτερσκον** είναι η παλιά ονομασία του χωριού της Φλώρινας Πέτρες, ΦΕΚ 346/26, εκεί υπάρχει σήμερα μια μικρή λίμνη, η λίμνη των Πετρών.

⁸ **Ρούδνικ** η παλιά ονομασία του χωριού Ανάργυροι Σκλήθρου Φλώρινας, ΦΕΚ 156/28

⁹ **Σαρή Γκιολ** «Κίτρινη Λίμνη», πρόκειται για την περιοχή του ΒΑ τμήματος του νομού Κοζάνης από την Πτολεμαΐδα ως την περιοχή του Αγίου Δημητρίου, σήμερα έχει αποξηρανθεί

κ. λπ.} αλλά η ανάπτυξης της λιθοδομικής και λιθοξοποιίας αι οποίαι αποτελούν την αν μη και μοναδικήν επαγγελματικήν ενασχόλησιν των κατοίκων των μερών τούτων, οι οποίοι αποδημούν εξασκούντες το επάγγελμά των τούτο εις τα μεγαλύτερα κέντρα Ελλάδος και Τουρκίας.

Αργιλλικοί σχιστόλιθοι

-Οι δε αργιλλικοί σχιστόλιθοι εμφανιζόμενοι περί τας θέσεις Κριμίνι (***) Πλάζουμη (Ομαλή) Βουδορίνα <Νέα Σπάρτη>και διευθύνονται επίσης προς Α αλλά με μίαν μικροτέραν κλίσιν η οποία διαρκώς βαίνει μειουμένη διά να φθάση εις τινα σημεία με διεύθυνσιν σχεδόν οριζοντίαν και με μίαν πλακοειδή και συμπαγή υφήν εις τρόπον ώστε να χρησιμοποιούνται ευρέως εις τα μέρη (9) εκείνα προς στέγασιν οικιών και επίστρωσιν εκκλησιών {Σαρμπάδες<Βελανιδιά>}. Οι αργιλλικοί ούτοι σχιστόλιθοι εμφανίζονται περί τα χωριά **Λουκόμπι**¹⁰, **Λάι** (Πεπονιά) **Σαρμπάδες**<Βελανιδιά>, **Λειψίστη** (Νεάπολις) διά να εξαφανισθούν προς Α υπό τα οριζοντίως πλέον τεταγμένα νεογενή στρώματα εκ συντριμμάτων κρυσταλλοπαγών και ψαθυρών ψαμμιτών τα οποία φθάνουν έως τα κράσπεδα των προβούνων της οροσειράς **Βαρνούντος** Σέλιτσα (Εράτειρα) Βρογγίστα (Καλονέρι) Τσαρούσινο (Μικρόκαστρο) Γιάγκοβι (Μεσοπόταμος) Παλαιόκαστρο.

Ιδεατή τομή εκ Δ-προς Α.

-Οι αυτοί ωσαύτως αργιλλικοί σχιστόλιθοι εις πολλά σημεία και ιδίως κατά τα βορειότερα μέρη της πεδιάδος περί την Χρούπισταν (Άργος Ορεστικών) και Καστοριά διαχωρίζονται είτε μεμονωμένως είτε εν συνεχεία υπό τινος ασβεστολιθικού ψαμμίτου λίαν συμπαγούς Πισιάκιον (Αμμουδάρα) Σκαλοχώρι Νιστέμι (Νόστιμον) Ζιγκόβιστα (Σπήλιος) Βογατσικό, χαρακτηριζομένου δι' ιδιάζόντων απολιθωμάτων κογχυλίων τα οποία¹¹ ο γεωλόγος Penek εχαρακτήρισε με την ονομασίαν Regel de Baden, τον δε ασβεστόλιθον ως ασβεστόλιθον του Letha τα οποία λίαν καταφανώς μαρτυρούν εμφανίσεις εις τα μέρη εκείνα της Τορτονίου εποχής της Τριτογενούς γεωλογικής περιόδου (Geol. Hug.).

¹⁰ Στο χάρτη αναγράφεται ως Λουκόμιο, χωριό μεταξύ Τσοτυλίου και Νεαπόλεως

¹¹ Το δακτυλογραφημένο κείμενο:

ἀπολιθωμάτων κογχυλίων τὰ ὅποια ὁ γεωλόγος Penek ἐχαρακτήρισε
μέ τὴν ὀνομασίαν Regel de Baden, τὸ δὲ ἀσβεστόλιθον ὡς ἀσβεστό-
λιθον τοῦ Letha τὰ ὅποια λίαν καταφανῶς μαρτυροῦν ἐμφανίσεις

Νεώτεροι προσχώσεις

-Εν συνεχεία από την περιοχή **Βιτάνι** (Βοτάνι) και κάτω έχομεν νεωτέρας ιζηματογενείς αποθέσεις υπό μίαν οριζόντιον διάστρωσιν νεογενών κορημάτων εναλλασσομένων κατά την σύστασιν ήτις αποτελεί ένδειξιν πλειστοκαίνων διαπλάσεων (Deluvium)-Αι νεώτεροι αυτάι αποθέσεις διατέμνονται υπό του Αλιάκμονος και των πολυπληθών αυτού παραποτάμων εις πλείστας χαράδρας αι οποίαι εις τινα σημεία φθάνουν εις βάθος 100-150μ. **(10)**μέχρι της αποκαλύψεως εν πολλοίς των αργιλλικών φαιοχρόων ψαμμιτικών και τούτου ένεκα η πεδιάς αυτή τείνει να χάση την έννοιαν της πεδιάδος.

Εμφάνις απολιθωμάτων

----.----

α.Ζώνη απολιθωμένων κογχυλίων

-Έχοντες υπ' όψει τας μέχρι σήμερον γνωστάς εμφανίσεις απολιθωμένων κογχυλίων, τας θέσεις και την διάταξιν αυτών εις την πεδιάδα της Ανασελίτσης δυνάμεθα να διακρίνωμεν διάφορα τμήματα αυτής εις τα οποία ανευρίσκομεν απολιθωμένα κογχύλια.

Ούτω εάν φαντασθώμεν μίαν σειράν τοποθεσιών αι οποίαι αποτελούν τοξοειδή λοφώδη γραμμήν με το κοίλον προς Β. που περιλαμβάνει τα χωρία Δίσλαπον (Δραγασιά) Όντρα <Όντρια>, Τραπατούστι <Κλεισώρεια> Λικνάδες και Βογατσικόν, χωρίζει την περιοχή εκείνη εις δύο τμήματα το προς Β και το προς Ν. και εις μεν τα χωρία της γραμμής αυτής ευρίσκονται απολιθώματα ποικίλα το είδος και μέγεθος. Ούτω εις τα Όντρα έχομεν έναν ασβεστόλιθον λίαν στιφρόν μετά ποικίλων κογχυλίων εις την οδόν την άγουσαν από Δίσλαπον <Δραγασιά> εις Μαγίλα¹²<> εύρον διάφορα απολιθωμένα **σπαταγγοειδή** εις τους παρακειμένους λόφους Βιδολοστίου <Δαμασκηνιά> και δη τον Προφήτην Ηλίαν όπως και εις τας πλησίον αυτού τοποθεσίας, απολιθώματα κογχυλίων αφθονώτατα και ποικίλα το είδος εκ των οποίων κατόρθωσα να συλλέξω περί τα 21 είδη μεταξύ των οποίων διέκρινα μικρότερα είδη σπαταγγοειδή Murex Pecten, Helix, Voluta Ciritia κ.λπ.¹³ (εξ αυτών αρκετά εστάλησαν εις το Ορυκτολ. Μουσείον

¹² Μάλλον είναι η παλια Μαγγέλα και με τη μετονομασία ΦΕΚ 413/26 Ανω Περιβόλιον. Ανήκει στην τοπική κοινότητα Καστανοφύτου της Δημοτικής Ενότητας Άργους Ορεστικού.

¹³ Το δακτυλογραφημένο κείμενο:

ταξ' 6 των δακτύλων διέκρινα μικρότερα είδη σπαταγγοειδή Murex Pecten, Helix, Voluta Ciritia κ.λπ.

Αθηνών). Εις δε το Βογατσικόν υψομ. 820 εκτός του ασβεστολιθικού ψαμμίτου ο οποίος εγκλείει διάφορα όστρεα όμοια αλλά μικρότερα, ενώ χαμηλότερον απαντάται **(11)** ίζημα μελανόφαιον πηλογενές κατάμεστον από σμικρότατα κογχύλια του είδους *Potamides*, *Voluta*, *Cirritia-plicatum* κ.ά.¹⁴ -Εις δε τα προς Β της λοφώδους γραμμής όπου τα χωριά **Λιμπύσοβο** <Άγιος Ηλίας> υψ.980μ. Ζιγκόβιστα <Σπήλιος> υψ.1000μ. Λαμπανίτσα <Πλακίδα> υψ. 800μ. Σκαλοχώρι υψ. 950μ., όπου ευρίσκομεν πληθύν απολιθωμένων οστρέων του είδους *Ostrea Longirostris* (κατά τον Penek) τα οποία αποτελούν στρώματα ασβεστολιθικά πάχους 80-100μ. Τόσον δε άφθονα είναι τα εκ της αποσαθρώσεως της συγκολλητικής ύλης απολυόμενα κελύφη των οστρέων τούτων, ολόκληρα ή συντρίμματα τούτων εις τας τοποθεσίας Ζιγκοβίστης <Σπήλιος> Σκαλοχωρίου και Νιστιμίου <Νόστιμον>, ώστε οι κάτοικοι των μερών εκείνων χρησιμοποιούν τα λίαν ευμεγέθη προς ανέγερσιν περιστοιχισμάτων των αγρών των. Ακόμη βλέπει κανείς εις τους τοίχους των οικιών ασβεστολίθους οι οποίοι είναι καταστόλιστοι από τοιαύτα κελύφη. Εις τινα δε μέρη, όπως εις την περιοχίν Ζιγκοβίστης <Σπήλιος> πλησίον του δάσους του Αγ. Αθανασίου οι κάτοικοι χρησιμοποιούν ταύτα προς κατασκευήν ασβέστου αρίστης ποιότητος. Το αξιοσημείωτον δε είναι ότι όλα είναι όμοια, ποικίλλοντα μόνον κατά το μέγεθος και θέλει ματαιοπονήση κανείς να αναζητήση όστρεα διάφορα τούτων. Ταύτα όσον αφορά το τμήμα το Β της νοητής γραμμής. Ενώ εις το τμήμα το νοτίως της αυτής λοφώδους γραμμής όπου περιλαμβάνονται τα χωρία **Βιδολούστι** (Δαμασκηνιά) **Μεσολογγόστι** (Μεσόλογγος) **Βελίστι** <Ασπρούλα> **Λατόριστα** <Αγίασμα> **Πλάζουμη** <Ομαλή> **Τσοτούλιον**, ευρίσκονται απολιθωμένα κογχύλια πολύ μικρότερα και πολυπληθή, ποικίλων το είδος εις τινα σημεία, πλην περιωρισμένης εκτάσεως περί **(12)** τινας τοποθεσίας **Σιουρδανίου** <Αξιόκαστρο> όπου αναφαίνονται κογχύλια του αυτού είδους και σχετικώς ευμεγέθη.

-Τοιαύτη η κατάστασις του τμήματος τούτου της λεκάνης Ανασελίτσης από απόψεως απολιθωμάτων η οποία φαίνεται επεκτεινομένη νοτιώτερον εις το τμήμα των Γρεβενών όπου ανευρέθησαν απολιθωμένα κογχύλια του είδους *Lamebbibranche* < *Lamellibranche*; > & *Gasteropode* περί την θέσιν Κηπουργιό. Το νότιον τούτο τμήμα εμελέτησε ο γεωλόγος Nicolesco και

¹⁴ Το δακτυλογραφημένο κείμενο:

Ίζημα μελανόφαιον πηλογενές κατάμεστον από σμικρότατα κογχύλια του είδους *Potamides*, *Voluta*, *Cirritia-plicatum* κ.ά.

περιέγραψε εις ιδίαν μελέτην «Note sur l' Helvetien de la depression de Grevena».¹⁵

Έχοντες υπόψη, την εμφάνισιν των απολιθωμένων κογχυλίων, το πλήθος και μέγεθος και είδος αυτών, δυνάμεθα να είπωμεν ότι ταύτα είναι θαλασσίας, υφαλμύρων και γλυκέων υδάτων, ότι εις τα υψηλότερα σημεία της λεκάνης 1000-1100μ. απαντώνται τα ευμεγέθη και όλα του αυτού είδους, καθ' όσον δε κατερχόμεθα εις τοποθεσίας χαμηλοτέρας, τόσον ταύτα εμφανίζονται μικρότερα και ποικίλλα το είδος διά να καταλήξουν εις την εμφάνισιν του χωρίου **Λατόριστα** <Αγίασμα> όπου επικρατούν οι Potamides.

-Το φαινόμενον τούτο της καθ' ύψος και κατά είδη διανομής των απολιθωμάτων της αυτής λεκάνης δε το νομίζω τυχαίον. Θα υπάρξη κάποια αιτία την οποίαν οι ειδικοί δύνανται να ανεύρωσι-Μήπως άρα γε τα υπερμεγέθη και του αυτού είδους Όστρεα ευρίσκονται εις υψηλότερα στρώματα, τα οποία διετήρησαν την οριζοντιότητά των καθ' όλην αυτών την έκτασιν, διότι ταύτα επέζησαν υπό συνθήκας υπό τας οποίας τα άλλα εξηφανίζοντο κατατιθέμενα εις το βαθύτερον μέρος; **(13)**

Β. Ζώνη απολιθωμένων Σπονδυλωτών.

Και περί μεν των ανωτέρω απολιθωμάτων, γενικώς και οπωσδήποτε έχουν ομιλήσει ημέτεροι και ξένοι επιστήμονες και διά των απολιθωμάτων τα οποία περιήλθον εις χείρας των έχουν εκτιμήσει την επιστημονικήν των αξίαν και γεωλογικήν σημασίαν της περιοχής ταύτης. Περί των ανευρεθέντων όμως ολίγον νοτιώτερον των άνω περιοχών απολιθωμάτων σπονδυλωτών ζώων το πρώτον γίνεται γνωστή η ανεύρεσις αυτών διά της ιδιαιτέρας μου συλλογής την οποίαν έχω θέσει εις την διάθεσιν της Επιστήμης και ήδη περιορίζομαι εις την απλήν εξιστόρησιν των τοποθεσιών όπου ταύτα ανευρέθησαν και είναι δυνατή η ανεύρεσις και άλλων, και την περιγραφήν των ήδη εις την συλλογήν μου ευρισκομένων.

¹⁵ Το δακτυλογραφημένο κείμενο:

ἀπολιθωμένα κογχύλια τοῦ εἴδους *Lapedidibacchoe* & *Gasteropoda*
περί τήν θέσιν Κηκουργίου. Τό νότιον τοῦτο τμήμα ἐμελέτησε ὁ
γεωλόγος *Hissolosso* καί περιέγραψε εἰς ἰδίαν μελέτην «*Note sur*
l' Helvetien de la depression de Grevena»

Κεφ. Δ.

Το ιστορικόν της ανευρέσεως των απολιθωμένων σπονδυλωτών ζώων
έχει ως εξής:

----,----

Αφορμήν εις το να γνωσθή η ύπαρξις απολιθωμένων σπονδυλωτών ζώων εις την περιοχήν ταύτην του «Άνω Αλιάκμονος» και δη κατά την συμβολήν ενός εκ των μεγαλειτέρων παραποτάμου αυτού, του καλουμένου «**Πρα-μόρτσα**» έδωσε ο κάτοικος του χωρίου «Κίναμις» <Πολύλακκος> κ. Διαμαντόπουλος όστις το 1902 εύρεν εις τον ανασκαπτόμενον κήπον του λίθινα τεμάχια κατ' αρχάς ακαθόριστα κατόπιν όμως έτερα υποδηλούντα οστά και δη οστά κνήμης, μηρών και τα παρόμοια, τα οποία επιμελώς συνέλεγε εις την οικίαν του χωρίς να παύη να τα επιδεικνύη εις τους επισκεπτόμενους αυτόν και να εκφράζη ζοηρώς την έκπληξιν και τον θαυμασμόν του δια τα οστά (14) ταύτα «των Γιγάντων» ως ήθελε να τα αποκαλή δια το όντως εκπληκτικόν μέγεθος αυτών. Μετά δύο περίπου έτη ο ίδιος εύρεν απολίθωμα ογκωδέστατον το οποίον δεν ηδύνατο να εκχώση ούτε να μετακινήση εκείθεν, χωρίς να γίνη αντιληπτός από τους συγχωριανούς ή και τους περιφερομένους Τούρκους αγροφύλακας. Τούτου ένεκα απέκοψε τεμάχιον εκ του άκρου αυτού το οποίον μοι έφερε και επεδείκνυε ως τεμάχιον κορμού δένδρου απολιθωμένου. Όντως το τεμάχιον τούτο ήτο τοιαύτης υφής ώστε ηδύνατο κάλλιστα εκ πρώτης όψεως να θεωρηθή τοιούτον. Διότι η μεν εξωτερική του επιφάνεια λόγω της προσαφής λεπτομερούς άμμου ωμοιάζε με αποξηραμένον φλοιόν εν πολλοίς διερρηγμένον, η δε εγκαρσία τομή αυτού, διά της κατά συγκεντρωτικής στιβάδας εμφανίσεώς της παρείχε την εντύπωσιν των ετησίων δακτυλίων. Διά να βεβαιωθώ δε περί της πραγματικής σημασίας του εν λόγω απολιθώματος ανέλαβον να δείξω το τεμάχιον τούτο εις τον καθηγητήν της Παλαιοντολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Σκούφον και ζητήσω την γνώμην αυτού όστις καθώρισε αυτό ως χαυλιόδοντα απολιθωμένον και μου υπέδειξε πως θα έπρεπε να γνωρίσω την θέσιν όπου τούτο ευρέθη και όπου θα ευρίσκετο ολόκληρος ή μεγαλειέτερον μέρος αυτού. Όταν δε μετά τина χρόνον επεσκέφθην το χωρίον «Κίναμις» (Πολύλακκος ν.) ανεζήτησα την τοποθεσίαν, και βοηθούμενος υφ' ολοκλήρου σχεδόν της οικογενείας του κ. Διαμαντοπούλου απεσκάψαμεν μετά της δεούσης προσοχής και απεκομίσαμεν τρία μεγάλα τεμάχια χαυλιόδοντος οποιός είναι ο υπ αριθ. 4 περιγραφόμενος τοιούτος της συλλογής μου. Επειδή όμως δεν ήτο δυνατόν να παραμένω επί μακρόν εις το χωρίον τούτο ούτε και να μεταβαίνω συχνά χωρίς να γίνη γνωστός ο

σκοπός μου όστις έπρεπε να παραμένη παντί σθένει άγνωστος εις την τοπικήν (15) τουρκικήν αρχήν διά να μη ματαιώση δι' απαγορεύσεως την περαιτέρω έρευνάν μου παρεκάλεσα τον κ. Διαμαντόπουλον να περισυλλέγη παν ευρισκόμενον απολίθωμα και με ειδοποιή καταλλήλως περί τούτου.

-Την αυτήν εποχήν υπό του κ. Διαμαντοπούλου και του τότε καθηγητού του γυμνασίου Τσοτυλίου κ. Χατζοπούλου ευρέθη μετωπικόν οστόν Ταράντου μετά των κεράτων εις τεμάχια τα οποία μοι παρέδωσαν διά να φροντίσω δια την αποστολήν τούτων εις Αθήνας συναρμολογηθέντα δε κατόπιν ταύτα προχείρως απετέλεσαν μεγαλοπρεπέστατον απολίθωμα όπως το ατέχνως ιχνογραφούμενο (σχμ.***). Τούτο ανέλαβον να κατευθύνω εις Αθήνας και τη βοήθεια του τότε εν Θεσ/νίκη έλλ. Προξένου Λ. Κορομηλά μετέφερον αυτό επί του ατμοπλοίου και εκείθεν εις το εν Αθήναις Παλαιοντολογικόν Μουσείον υπό τα συγχαρητήρια του καθηγ. αιμινήστου Σκούφου.

-Επειδή όμως δεν ήτο εύκολον εις την οικογένειαν Διαμαντοπούλου να ασχολήται ενδιαφερόντως με την φροντίδα αυτήν συνέστησα σ' αυτόν να αποστέλλωμεν τα ευρισκόμενα εις το Παλαιοντολογικόν Μουσείον Αθηνών. Και αρκετά μεν εξ αυτών κατώρθωσαν να φθάσουν εις τον προς ον όρον, τα περισσότερα όμως ή κατεστρέφοντο καθ' οδόν λόγω της πλημμελούς συσκευασίας αυτών ή εγκατελείποντο εις τους παραμεθορίους τότε σταθμούς **Βελεμιστίου** <Αγίοφυλλο> και Ασπροκκλησιάς όπου εύρον μετά δύο έτη πολλά εξ αυτών κατακείμενα υπό την ξυλαποθήκην κατεστραμμένα. Έκτοτε έλαβα την απόφασιν να συγκεντρώσω τα ευρήματα ταύτα εις μίαν των αιθουσών του εν Σιατίστη γυμνασίου όπου ειργαζόμενη ως καθηγήτης (1906).

Μακραί και επίπονοι προσπάθειαι υπό την απειλήν της Τουρκικής αρχής, επηκολούθησαν, καθ' ας τα ευρήματα αρκετά και ποικίλα το είδος συνεκεντρούντο επί το αυτό, όλα όμως προερχόμενα εκ του αυτού χωρίου «**Κίναμις**» (Πολύλακκος) όπου η μετάβασίς (16) μου ήτο ευκολωτέρα και η εκ μέρους των αδελφών Ιωαν. και Νικολάου Διαμαντοπούλου συνδρομή ήτο λίαν σημαντική και αποτελεσματική.

Μετά την απελευθέρωσιν όμως των μερών εκείνων το 1912, ευθύς αμέσως εθεώρησα αναγκαίον να καταστήσω γνωστήν την ύπαρξιν περιοχής η οποία ενέκλειε τον πεπαλαιωμένον πλην σημαντικόν τούτον επιστημονικόν θησαυρόν και διότι επίστευον ότι ούτω προσφέρω μίαν υπηρεσίαν εις την επιστήμην καθόλου αλλά και δι' ένα ακόμη λόγον, διά να ανακόψω την τάσιν των χωρικών να καταστρέφωσι ή φυγαδεύωσιν αυτά. Διότι παρετηρήθη και τούτο. Ούτοι περιτρέχοντας τας πέριξ του χωρίου πολυπληθείς χαράδρας και ανευρίσκοντας τοιαύτα απολιθώματα ή κατέστρεφον

αυτά κατά την άτεχνον έκχωσιν ή εξάγοντες αυτά οπωσδήποτε εφυγάδευον πωλούντες αυτά εις τους περιτρέχοντας τα μέρη εκείνα αρχαιοκαπήλους¹⁶.

Έσπευσα όθεν να υποβάλλω μακρόν υπόμνημα περί της μέχρι της στιγμής εκείνης γενομένης εργασίας μου προς τον πρώτον εκεί εγκατασταθέντα υποδιοικητήν της Επαρχίας Ανασελίτσης Νικ. Κουσίδη. Περίληψις της εκθέσεώς μου εκείνης εδημοσιεύθη εις την Αθηναϊκήν Εφημερίδα «Νέα Ελλάς» και εις την Ατλαντίδα της Νέας Υόρκης και εις τον οδηγόν της Ελλάδος του Τρυφ. Ευαγγελίδου εις το περί «**Σιατίστης**»¹⁷. Συνεπεία των ενεργειών μου εκείνων επισήμων πλέον ανεγνωρίσθη υπό των τοπικών αρχών ή περί την «**Κίναμιν**» περιοχή ως πεδίων επιστημονικής (17) ερεύνης, η δε Αστυνομία Ανασελίτσης δι' εγκυκλίου προς τους προέδρους των χωρίων εκείνων καθίστα τούτο γνωστόν εις τους κατοίκους, άμα δε και την αυστηράν απαγόρευσιν της φυγαδεύσεως των ευρισκομένων απολιθωμάτων.

Προ πάσης όμως περαιτέρω επιστημονικής ενεργείας μου έπρεπε να σχηματίσω ποιάν τινα γνώμην, περί της σημασίας των ανευρισκομένων τούτων απολιθωμάτων και προς τούτο απετάνθην εις τον ειδικόν καθηγητήν του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Σκούφον, όστις έχων υπ' όψει τα καταφθάσαντα εις το ειδικόν εργαστήριον απολιθώματα, καθώρισεν αυτά ως ανήκοντα εις ζώα ζήσαντα κατά το τέλος της Πλειοκαίνου και αρχάς της Πλειστοκαίνου διαπλάσεως του Καινοζωικού γεωλογικού αιώνος.

Στερούμενος δε ειδικών γνώσεων δια την περαιτέρω έρευνάν μου εδυσκολεύομην να επιχειρήσω τι σημαντικόν και θα εγκατέλειπον πάσαν περί τούτου ιδέαν αν δε μοι παρείχε την απαιτουμένην προς τούτο ενθάρρυνσιν η αξιόλογος επιστημονική καθοδήγησις του καθηγητού της Ορυκτολογίας εν τω Πανεπιστημίω Αθηνών αιμιν. Κτενά διά την περαιτέρω ενέργειάν μου. Ούτω αφήκα τον επιστημονικόν καθορισμόν των ευρισκομένων απολιθωμάτων εις τον μέλλοντα ειδικόν ερευνητήν και περιορίσθην εις την περισυλλογήν και διαφύλαξιν τούτων. Εθεώρησα όμως ως πρωταρχικόν μέλημά μου, να γνωρίσω την γεωλογικήν κατάστασιν του εδάφους και δη την στρωματογραφίαν ήτοι την διαδοχήν και επέκτασιν των στρωμάτων αυτού και προς τον σκοπόν τούτον εξέλεξα την τοποθεσίαν εκείνην όπου το πρώτον ευρέθησαν τοιαύτα απολιθώματα και η οποία μεγίστας προς τούτο παρείχεν ευκολίας. Ως τοιαύτη δε προεκρίθη η τοποθεσία υπό

¹⁶ Ούτω εις χείρας Θεσ/νικέως τινος ευρίσκετο μέχρι του 1913 μία σιαγών της οποίας εικόν εδημοσιεύθη εις το Μακεδονικόν Ημερολόγιον του Παμμακεδονικού Συλλόγου του έτους 1913 σελ. 97

¹⁷ Οδηγός των Νέων Χωρών της Ελλάδος Τρ. Ευαγγελίδου έκδ. 1913 σελ. 60

το τοπικόν όνομα «**Γητούρα**» του χωρίου «**Κίναμις** (Πολύλακκος)- (εικόν και διάγραμμα). (18)

Το χωρίον «**Κίναμις**» οικείται υπό 120 περίπου οικογενειών καθαρώς Ελληνικών και είναι εκτισμένον επί της δεξιιάς όχθης του **Αλιάκμονος** (υψ. 710μ.). Η τοποθεσία αυτού γενικώς εξεταζομένη αποτελεί τμήμα της όλης πεδιάδος Ανασελίτσης. Λόγω όμως των πολυπληθών χαραδρών και φαράγγων των εσχηματισμένων υπό των (υδάτων) ρυακίων των κατερχομένων προς τον Αλιάκμονα δύναται να θεωρηθή ως η κορυφή ενός λόφου ύψους περί τα 100μ. από της επιφανείας του ποταμού. Βορείως του χωρίου τούτου μεγάλη διαβρωσιγενής χαράδρα χωρίζει αυτό από τινος άλλου τμήματος εδάφους επίσης λοφοειδούς. Τούτου η μεσημβρινή κλιτύς η εστραμμένη προς το χωρίον και ονομαζομένη «**Γητούρα**» με μίαν έκτασιν 3-4 χιλιομέτρων και διεύθυνσιν εκ Δ. προς Α μας παρέχει εκτάκτους ευκολίας διά την σπουδήν της γεωλογικής συστάσεως του εδάφους της περιοχής εκείνης και δη του πάχους και ποιού των πετρωμάτων, της διευθύνσεως, διατάξεως και επαλληλίας αυτών (σχημ***) – εικόν

Τα πετρώματα τα αποτελούντα την περιοχίν ταύτην, όπως μας τα εμφανίζουν αι διάφοροι αυταί φυσικάι τομαί του εδάφους, είναι πετρώματα νεωτέρων προσχώσεων συνιστάμενα εκ κροκαλοπαγών ψαμμιτικών πετρωμάτων και άμμου ποικίλλων το είδος και διατηρούντα καθ' όλην την έκτασίν των την οριζοντιότητα και την εξής σειράν περίπου εκ των κάτω προς τα άνω.

-Ούτω παρά την κοίτην του ξηρόλακκου εμφανίζεται α) κροκκαλοπαγές πέτρωμα πάχους περίπου 15μ. του οποίου η συνεκτικότητα εις τινα μέρη είναι μικρά.

Επ' αυτού επικάθηνται στρώματα **κυψελώδους ψαμμίτου** (β) 10-12μ. πάχους άνωθεν τούτου έτερος **ψαμμίτης αργιλλώδης** (γ) 7-10μ. πάχους- ακολουθεί άνωθεν τούτου στρώμα **κροκαλοπαγές** (δ) και άνωθεν τούτου έτερος **ψαμμίτης** εξ αδρομερούς άμμου μικράς συνεκτικής δυνάμεως (19) και πάχους (ε), ακολουθεί μικρού πάχους κροκκαλοπαγούς στρώματος (στ), κατόπιν στρώμα **υποκιτρίνου** ψαμμίτου αρκετά χαλαρομιγούς πάχους<***>.και τέλος άνωθεν τούτου, **Φυτική Γη** η οποία εις αρκετήν έκτασιν προς Ν. του χωρίου έχει την σύστασιν πηλού σιδηρομιγούς. Την κατασκευήν και διάταξιν των πετρωμάτων παρατηρούμε τόσον εις την απέναντι της Γητούρας πλευράν όσον και εις τας πέριξ μικροτέρας φάραγκας με την διαφοράν ότι η επιφάνεια αυτών λόγω της υπαρχούσης φυτείας δεν παρουσιάζει καταφανώς την διάστρωσιν και εναλλαγήν των πετρωμάτων. Εξ όλων δε των στρωμάτων τούτων εκείνα εντός των οποίων ευρέθησαν τοιαύτα απολιθώματα είναι τα τρία ανώτερα ψαμμιτικά στρώματα τα

υπερκείμενα του κυψελλώδους ψαμμίτου και εις τινα ενδιάμεσα κροκκαλοπαγή.

-Αν δε το έδαφος του χωρίου τούτου εδείχθη λία πρόσφορον εις την αποκάλυψιν των εγκεκλεισμένων τούτων λειψάνων, τούτο οφείλεται εις τας πολλές και πολυσχεδείς χαράδρας αυτού και εις το ψαθυρόν των πετρωμάτων, διότι ταύτα και δη τα ανώτερα μη έχοντα ισχυράν συγκολλητικήν ύλην υφίστανται υπό των υδάτων της βροχής μεγάλας διαβρώσεις, συνεπεία των οποίων τα απολιθώματα κατ' αρχάς εμφανίζονται μόλις εξέχοντα της επιφανείας κατόπιν όμως περισσότερον εκθαπτόμενα παρασύρονται και κυλιόμενα μεταφέρονται εις την κοίτην των χαραδρών ως επί το πλείστον κατεστραμμένα. Εις την τοιαύτην επίσης των υδάτων ενέργειαν συνεργούσης και της ψαθυρότητος των πετρωμάτων οφείλεται τόσον ο σχηματισμός των κλιτύων των χαραδρών με μικραν κλίσιν και ουχί απότομον κατατομήν, όσον και η μετατόπισις των απολιθωμάτων. Διότι τα ανώτερα πετρώματα επειδή είναι μικροτέρας ανθεκτικότητος των υποκειμένων, φθειρόνται ευκολώτερον εκείνων, **(20)** το δε υλικόν τούτων μεταφέρεται και εναποτίθεται μικρόν και κατ' ολίγον εις τα αμέσως κατώτερα σημεία και συνεπώς η κλίσις διαρκώς ελαττούται τα δε εν αυτοίς ευρισκόμενα απολιθώματα συμπαρασυρόμενα μεταφέρονται εις τοποθεσίας χαμηλότερον κειμένης της ωρισμένης αυτών θέσεων, όπου ευρέθησαν πολλάκις κεκαλυμμένα απλώς υπό αφθόνου άμμου άνευ και της ελαχίστης προσαφής.

Επέκτασις της ερεύνης μου

----,----

Μετά την γεωλογικήν σπουδήν και έρευναν της τοποθεσίας «**Γητούρας**» εις τον καθορισμόν των σημείων εκείνων τα οποία απετέλουν περιοχήν εντός της οποίας ήτο δυνατή η εύρεσις τοιούτων απολιθωμάτων, επεζήτησα την ανεύρεσιν τοιούτων και εκτός της περιοχής Κινάμεως. Καθοδηγούμενος δε υπό της γνωστής πλέον γεωλογικής διαμορφώσεως του εδάφους, ταχέως εύρον τοιαύτα κατ' αρχάς εις το αμέσως προς Ν. της Κινάμεως κείμενον χωρίον την «**Τραπεζίτσαν**» όπου όμοιαι μεγαλοπρεπείς χαραδρώσεις διανοιγόμεναι διηυκόλυναν την εμφάνισιν τοιούτων λειψάνων. Κατόπιν εις την γειτονεύουσαν ΝΑ περιοχήν «**Σπάτα**» <Πολύδενδρον Γρεβενών> και την μετ' αυτής συνεχομένην περιοχήν «**Σούμπινον**» <Κοκκινιά> (ίδε 30). Ενθαρρυνόμενος δε εκ της επιτυχίας ταύτης ανεζήτησα και εύρον τοιαύτα και προς Β. της περιοχής Κινάμεως εις τα γειτονικάς χαραδρώσεις του χωρίου «**Σουρδάνιον**» <Αξιόκαστρον> και προς Α, πέραν του Αλιάκμονος και επί της αριστεράς όχθης αυτού εις το χωρίον **Τσαρούσινον**

<Μικρόκαστρον> όπου εξακολουθεί η αυτή γεωλογική σύστασις του εδάφους. Ούτω ενώ επί μακρόν επίστευον ότι η παλαιοντολογική αυτή περιοχή περιωρίζετο μόνον εις τα πέριξ της Κινάμεως, διότι ταύτα ηδυνάμην ευχερέστερον να επισκέπτωμαι και ερευνώ, ήδη δια της ανευρέσεως τοιούτων και εις άλλας διευθύνσεις (21) και τοποθεσίας μεμακρυσμένας οπωσδήποτε, δυνάμεθα να επεκτείνωμεν τα όρια αυτής τουλάχιστον μέχρι των σημείων καθ' ἃ παρατηρεῖται η αυτή σύστασις του εδάφους ομοία προς την της «Γητούρας» ἤτοι προς Β. σχεδόν μέχρι **Χρουπίστης** <Άργος Ορεστικό> διότι εις **Βιτάνι** <Βοτάνι>, τοποθεσίαν παρόχθειον του Αλιάκμονος ευρέθη τραπεζίτης **Μαμμούθ** άριστα διατετηρημένος, τον οποίον κρατεί εντετοιχισμένον άνωθεν της εισόδου της οικίας του ο ευρών τούτο χωρικός, προς Ν. μέχρι του χωρίου Μηλιά, προς Α. μέχρι **Τσαρούσινο**¹⁸<Μικρόκαστρο> Βρογγίστης <Καλονέρι> και προς Δ. μέχρι της λοφοσειράς ήτις άρχεται από **Βαΐπιοι** <Δαφνερόν>-Λουκόμ<Λουκόμιον>-Τσούρχλι <Άγιος Γεώργιος Γρεβενών>(χάρτης ***)

Ούτω πιστοποιείται η ύπαρξις μιας Παλαιοντολογικής περιοχής, μοναδικής μέχρι τούδε εν Μακεδονία, νέας δε καθ' άπασαν την Ελλάδα μετά τας γνωστάς τοιαύτας Πικερμίου-Μεγαλουπόλεως-Σάμου κ.λπ. Και εφόσον η ανεύρεσις τοιούτων απολιθωμάτων ήτο όλως τυχαία και περιωρίζετο εις την περισυλλογήν τών υπό των υδάτων εκθαπτομένων και ευρισκομένων εις τας κοίτας των χαραδρών, ουδεμίαν μοι παρείχε σημαντικήν δυσκολίαν η ενασχόλησις αυτή. Όταν όμως προέβην εις συστηματικήν αναζήτησιν, έκχωσιν και μεταφοράν αυτών προς φύλαξιν, τότε ησθάνθην την ανάγκην οικονομικής αρωγής. Ευτυχώς και το ζήτημα τούτο διηυθετήθη χάρις εις το ευρύ διοικητικόν πνεύμα του τότε Γεν. Διοικητού της Δ. Μακεδονίας κ. Ι. Ηλιάκη, όστις αναγνώρισας την αξίαν της επιστημονικής μου εργασίας, λίαν προθύμως μοι εχορήγησε τα απαιτούμενα μέσα διά την περισυλλογήν, έκχωσιν, μεταφοράν και τοποθέτησιν αυτών επί καταλλήλων τραπεζών εις μίαν των αιθουσών του γυμνασίου Σιατίστης και ούτω εδημιουργήθη μία συλλογή Παλαιοντολογική της λεκάνης Ανασελίτσης, ήτις βεβαίως δεν έχει μεν να επιδείξη τελείους σκελετούς, ασφαλώς όμως αρκετά τεκμήρια διά μίαν μελλοντικήν επιστημονικήν εργασίαν (22) η οποία πολλά δύναται να προσπορίση οφέλη εις την επιστήμην εν γένει και ιδίως εις την παλαιοντολογικήν επιστήμην της Ελλάδος.

Την εργασίαν μου ταύτην μετά την αποχώρησιν μου εκ της θέσεως του καθηγητού εν τω Τραπαντζεΐω γυμνασίω εσυνέχισε ο τότε καθηγητής

¹⁸ Έχει προστεθει με το χέρι το ακόλουθο κείμενο: «και εις την χαράδραν Σιατίστης «λάκος Αλικής»

των Φυσικών και νυν Γυνασιάρχης εν Θεσ/νίκη κ. Ναούμ Λιάκος όστις ευρήκε απολίθωμα κνήμης εις σημείον λίαν απομεμακρυσμένον της άνω λεκάνης και έξω της ζώνης την οποίαν επί μακρόν εθεώρουν μοναδικήν και περιωρισμένην εις τας τοποθεσίας Κίναμις<Πολύλακκος>, Σουρδάνιον <Αξιόκαστρον>, Τραπεζίτσαν, Σπάτα <Πολύδενδρον>, Σούμπινον <Κοκκινιά>, Τσαρούσινον <Μικρόκαστρον>.

Μετά τούτον έτερος καθηγητής των Φυσικών του αυτού γυμνασίου Σιατίστης κ. Κωνστ. Δάνας ανέλαβε να συνεχίση επί σειράν ετών την έρευναν επί του αυτού θέματος και να ανεύρη πολλά τοιαύτα απολιθώματα τα πλείστα λίαν αξιόλογα.

-Ούτω την 5^η Σεπτεμ.1938 εις μίαν εκδρομήν ο ίδιος καθηγητής μετά της Δδος Κρυσταλλίας Δάνα διδασκ. των Φυσικών και της συζύγου του ανεύρον δι' επιπολαίας ανασκαλεύσεως του εδάφους, απολίθωμα μηρού λίαν ευμέγεθες, των διαστάσεων των αναγραφομένων εν τω σχεδίω<***> το οποίον επιμελώς μετεφέρθη εις την συλλογήν (Εικών)

Μετά δύο έτη κατά μίαν εκδρομήν μου μετά του αδελφού μου Κωνστ. Δάνα, εις την θέσιν Γητούρα και εις την επαφήν της κροκκαλοπαγούς ζώνης και της ψαμμιτικής ανεύρωμεν και εξεχώσαμεν χαυλιόδοντα αρκετών διαστάσεων άριστα συντηρημένον τον οποίον μετεφέραμεν εις την συλλογήν του γυμνασίου (εικών)-Υπό του ιδίου καθηγητού κατά τον μετέπειτα χρόνον ανεύρε εις την περιοχήν της Γητούρας άλλα απολιθώματα όπως (***) κ. ά. (23) η υπ' αριθ. <***> κνήμη η οποία έχει μήκος 0,75-0,085 ε.<.> περίμετρον κατά το λεπτότερον άκρον 0,50 εκ.<.> κατά δε την κεφαλήν 0,70 μ. ευρέθη εις την βάσιν της Γητούρας εντός λεπτομερούς άμμου και κάτωθεν κροκκαλοπαγούς στρώματος. Αύτη εκαλύφθη επί τόπου διότι δεν ήτο δυνατή η εκσκαφή και μεταφορά αυτής λόγω της πλήρους σαθρότητος. Παραπλεύρως ευρέθη το υπ' αριθ. (***). Τούτο είναι οστούν μηρού άριστα διατηρημένος, στερεότατος με άρίστην όψιν και οστεΐνην εμφάνισιν πλην ενός ρήγματος το οποίον έφερεν εις το μέσον το οποίον εσχηματίσθη πιθανώς λόγω του βάρους των υπερκειμένων στρωμάτων και διότι μέρος του σώματος τούτου ευρίσκετο εντός του κροκκαλοπαγούς στρώματος, το δε υπόλοιπον εντός της άμμου. Το εσωτερικόν της μυελικής<.> λέξη δυσανάγνωστη, έχει προστεθεί με το χέρι> κοιλότητος ήτο πλήρες από αδρούς κρυστάλλους ασβεστίτου. Εκ του όλου οστού τα 4/5 της κεφαλής του ήσαν κατεστραμμένα υπό των ρεόντων υδάτων και άλλων

εξωτερικών παραγόντων διότι το μέρος τούτο μόνον ήτο εμφανές και εξείχε της άμμου εν σχήματι δίσκου διαμέτρου 10cm. Η απολίθωσίς του ήτο πλήρης.

Εις την ιδίαν τοποθεσίαν ευρέθη ο υπ' αριθ. (***) **χαυλιόδους**, μεταξύ στρώματος κροκκαλοπαγούς και άμμου λεπτομερούς το μήκος του είναι 1,30-1,40 η περίμετρος εις το λεπτότερον μέρος 0,20μ. και εις το παχύτερον 0,50-0,60. Επίσης εις αυτήν τοποθεσίαν Γητούρα εύρεν ο αυτός καθ. Κ. Δάνας και έτερον χαυλιόδοντα μήκους 1,10-1,20 μ. και περιμέτρου κατά το λεπτότερον μέρος 25-35 cm κατά δε το παχύτερον 50-60 εκ. Των απολιθωμάτων τούτων της συλλογής μου πενιχράν περιγραφήν και σχηματογράφησιν χαρακτηριστικήν παραθέτω κατωτέρω. (24)

Κεφ. Ε.

Περιγραφή των εν τη συλλογή του Γυμνασίου Σιατίστης απολιθωμάτων

----- . -----

Αι τοποθεσΐαι εις τας οποίας ευρέθησαν τοιαύτα απολιθωμένα λείψανα σπονδυλωτών ζώων είναι αι εξής.

1.	Η «Γητούρα»	τοποθεσία του χωρίου	«Κίναμις»
2.	«Μανανερού»	« « «	Σπάτα
3.	Σουρδανιώτικος λάκκος	« « «	«Σουρδάνιον»
4.	Τραπεζίτσα	« « «	«Τραπεζίτσα»
5.	Αμπέλια Τούρκικα	« « «	«Σούμπινον»
6.	Αβλαγάδες Παπαηλία	« « «	«Τσαρούσινον»
7.	Βαΐπισι	« « «	«Βαΐπισι»

(Λάκκος Αλκής Σιάτιστα)¹⁹

Η γεωλογική κατασκευή του εδάφους όλων τούτων είναι η αυτή και ομοία προς την περιγραφείσαν της τοποθεσίας «**Γητούρα**», η απόστασις δε τούτων από της Σιατίστης ποικίλλει από μιας μέχρι τεσσάρων ωρών.

Και εις μεν την τοποθεσίαν «**Γητούρα**» της Κινάμεως ευρέθησαν τα εξής:

1. Τοποθεσία «**Γητούρα**»

1^{ον}. Το υπ' αριθ. 2 εν τη τραπέζι υπο το στοιχείον Β. ευρισκόμενον.

Το απολίθωμα τούτο είναι μια Ωμοπλάτη (σχημ. 2) ήτις ευρέθη εντός του ψαμμίτου του αδρομερούς του υπερκειμένου του αργιλλώδους τοιούτου. Και τα μεν λεπτά μέρη ταύτης λόγω της πλακοειδούς αυτών μορφής θεωρήθησαν ως κοιναί πλάκες και εχρησιμοποιούνται υπό των χωρικών ως καλύμματα δοχείων. Η κοτύλη όμως μετά της ράχεως και μέρος του μεγάλου πτερυγώματος εξήχθησαν του εδάφους μετά προσοχής. Αφ'

¹⁹ Τα εντός παρενθέσεως με πλάγια γραφή είναι προσθήκη με το χέρι.

ου δε περισυνέλεξα τα εις χείρας των χωρικών (25) ευρισκόμενα λεπτότερα τεμάχια και συνεκόλλησα αυτά, απετέλεσα την εις την εικόνα 2 εμφανιζομένην ωμοπλάτην, η οποία εμφανίζει ήδη τα $\frac{3}{4}$ περί αυτής. Η οστεώδης υφή αυτής είναι λίαν καταφανής και κατ' επιφάνειαν και κατά τα σημεία θραύσεως, η δε στερεότης αυτής αρκετά χαρακτηριστική τελείας απολιθώσεως.

Το μήκος της ράχεως (κτενός) ως νυν έχει αυτή είναι 0,6μ. το πλάτος του μεγαλύτερου περυγώματος 0,50μ. και μήκος το μέγιστον 0,43μ. εν ω του μικροτέρου το πλάτος είναι 0,18μ. και το μήκος 0,43μ. η δε περιφέρεια της κοτύλης 0,60μ. Αύτη ευρίσκεται εντός ιδιαίτερας θήκης, και μετ' αυτής τα υπ' αριθ. 20 και 21 τεμάχια άλλων επίσης ωμοπλατών ευρεθέντα εις την κοίτην μικροτέρων χαραδρών της αυτής τοποθεσίας τα οποία είχαν κυλισθεί από διάφορα σημεία.

2^{ον} Το υπ' αριθ. 4 και εν τη τραπέζη υπό το στοιχείον Γ.

Τούτο είναι **Χαυλιόδους Μαρμμούθ** ήτοι Ελέφαντος πρωτογενούς. Είναι ο το πρώτον ευρεθείς εις την τοποθεσίαν ταύτην ο οποίος έγινε αφορμή, κατόπιν της γνωμοδοτήσεως επ' αυτού του καθηγητού της παλαιοντολογίας εν τω Πανεπιστημίω Αθηνών καλυτέρας και μάλλον προσεκτικής ερεύνης της εν λόγω τοποθεσίας. Ευρίσκεται ήδη εις τρία τεμάχια τα οποία ανευρέθησαν εις το αυτό στρώμα του αδρομερούς ψαμμίτου, χωρίς να αποτελούν συνέχειαν λόγω της ελλείψεως των ενδιαμέσων τεμαχίων αυτού τα οποία κατεστράφησαν κατά την έκχωσίν του. Η εξωτερική του όψις λόγω της ισχυράς προσοφής άμμου δεν παρουσιάζει ενδείξεις της αδαμαντίνης ουσίας, όπως άλλοι όμοιοι οι οποίοι ευρέθησαν αλλαχού. Αλλά και η οστεώδης ουσία αυτού είναι αρκετά σεσαθρωμένη λόγω της επιδράσεως των υδάτων και άλλων ατμοσφαιρικών αιτίων, τουθ' όπερ είναι δηλωτικόν της μη ευρέσεως αυτού εις την αρχικήν του θέσιν αλλά εις άλλην εκ μετακινήσεως. (26) Η δε εσωτερική του υφή, η κατά συγκεντρωτικάς στιβάδας συγκειμένη, μετά της ερυτιδωμένης εξωτερικής όψεως δίδει την εντύπωσιν απολιθωμένου δένδρου όπως επιστεύθη, ως είπον ανωτέρω.

Του πρώτου τεμαχίου Α (σχημ. 3), το μήκος είναι 0,40μ. η περιφέρεια κατά το άκρον α, 0,61μ. επειδή δε η εγκάρσια αυτού τομή δεν είναι τελείως κυκλική δύναται να θεωρηθή ελλειπτική με μέγαν άξονα 0,19μ. και μικρόν 0,185μ. Εις το άκρον β περιφέρεια 0,59μ. μέγας άξων 0,18μ. και μικρός 0,165μ.

Του τεμαχίου Β το μήκος είναι 0,37μ. η δε περιφέρεια κατά το α, 0,555μ. εις δε το β. 0,51μ. Τέλος του τεμαχίου Γ το μήκος είναι 0,43μ. περιφέρεια εις το α 0,43μ. εις το β, 0,30μ. Καταλλήλως δε τοποθετούμενος ώστε να φαίνηται κανονική η καμπυλότης και απολέπτυνσις έχει μήκος με

όλα τα ενδιάμεσα μεταξύ των τεμαχίων τούτων 1,50μ. εάν δε θεωρηθή ως τόξον, διότι είναι καταφανής η κυρτότης του, δύναται να αναχθή εις περιφέρειαν ακτίνας 1,90μ.

3^{ον} Το υπ' αριθ. 9 και εις την τράπεζαν Γ. Τούτο είναι οστούν **Κνήμης** (σχημ. 4) μη πλήρες κατά πάχος, αλλά μόνον κατά τα $\frac{3}{4}$ άνευ των άκρων των αρθρώσεων και εις δύο τεμάχια επιμήκη λίαν εφαρμόσιμα. Φέρει την εσωτερικήν πορώδη μάζαν των καλαμοειδών οστών καταφανεστάτην και τελείως απολιθωμένην, έχει μήκος 0,62μ. περιφέρειαν κατά το άκρον α, 0,215μ., εις το μέσον 0,205μ. και κατά το άκρον β, 0,15μ. κατέρχεται ολίγον περιεστραμμένος από το α προς το β, κατά μίαν γωνίαν περίπου 35⁰ το δε πάχος της οστεΐνης στιβάδος μέχρι της μυελώδους ουσίας 0,035μ.-0,04μ.

4^{ον} Το υπ' αριθ. 10 και εις την αυτήν τράπεζαν Γ. Τούτο είνε **(27)** το άνω άκρον κνήμης, είναι πεπλατυσμένον κατά την άνω επιφάνειαν, με *κοιλάνσεις* <; η λέξη προστέθηκε με το χέρι και είναι δυσανάγνωστη> και αποφύσεις χαρακτηριστικές δια την άρθρωσιν του κάτω άκρου του μηρού (σχημ. 5). Πλαγίως προς το εν μέρος φέρει δύο εξογκώματα απεστρογγυλωμένα μεταξύ των οποίων μεσολαβεί βαθειά αύλαξ. Εκ των δύο τούτων αποστρογγυλώσεων, η μεγαλειτέρα έχει μήκος τόξου από της γραμμής της αύλακος 0,25μ. ύψος δε το μέγιστον 0, 14μ. η δε μικροτέρα έχει μήκος τόξου 0,175μ. ύψος 0,04- 0,12μ. Είναι εσωτερικώς πορώδες και με οστεώδη υφή καταφανεστάτην.

5^{ον} Το υπ' αριθ. 13 και εις την αυτήν τράπεζαν Γ. Τούτο είναι μία μικρά σιαγών ελλιπής (Σχ. 6) . Επ' αυτής διακρίνει τις το από κοπήρων μέχρι τραπεζιτών διάστημα ήτοι την θέσιν των κυνοδόντων (μη υπαρχόντων τοιούτων παρά τω ζώω τούτω) ακολουθούν κατόπιν 5. 1/2 μόνον οδόντες καλώς διατετηρημένοι, εκ των οποίων ο τελευταίος είναι ο ημίςυς και ο τρίτος φέρει κατεστραμμένην την μασητικήν επιφάνειαν. Η σιαγών αύτη έχει μήκος 0,23μ., ύψος 0,19- 0,09μ., το προ των οδόντων κενόν μέρος 0,04. Το μήκος εκάστου οδόντος κατά την διεύθυνσιν της σιαγόνος είναι 0,035μ. μήκος δε κατά βάθος μέχρι του άκρου της ρίζης όπως εμφανίζεται τούτο εις τον δεύτερον οδόντα δια μέσου ρωγμής του σιαγονικού οστού, είναι 0,065μ. Το πάχος της σιαγόνος στο οπίσθιο μέρος είναι 0,02μ. στο πρόσθιο 0,01μ. το δε ύψος της σιαγόνος κατά τον πρώτον οδόντα 0,09μ. Η μασητική επιφάνεια των οδόντων τούτων είναι αρκετά περίεργος κατά το σχήμα αυτής όπως παρίσταται εις το σχήμ. 6 ήτοι φέρει τέσσαρας μικράς αποστρογγυλώσεις προς το εν μέρος, σημειουμένας εν των σχήματι δια των αριθ. 1,2,3,4 και δύο μεγάλας προς το αντίθετον μέρος. Εκ τούτων η υπ' αριθ. 1 υφίσταται ποιάν τινα εξέλιξιν εκ των όπισθεν προς τα πρόσω, ως δεικνύει

το σχήμα 7, ήτοι καθίσταται (28) διαρκώς μικρόν και κατ' ολίγον στενωτέρα η δε τρίτη (3) στρογγύλωσις δια της στενωσεως, ολίγον κατ' ολίγον κλείει και σχηματίζει ένα σωλήνα, τρόπον τινά παρακείμενον.

6^{ον} Το υπ' αριθ. 14 και εις την αυτήν τράπεζαν Γ. Τούτο είναι μέρος μιας σιαγόνος, ήτοι το κενόν μέρος των κυνοδόντων και τρεις μόνον τραπεζίτας καλώς διατηρημένους με μασητικήν επιφάνειαν σχεδόν ομοίαν προς την υπ' αριθ.13 (σχημ. 8) του όλου τεμαχίου το μήκος άνω μεν κατά τον αυχένα των οδόντων είναι 0,14μ. κάτω δε κατά το κυρτόν μέρος 0,15μ. πλάτος από της βάσεως των οδόντων, κατά μεν την θέσιν των κυνοδόντων 0,07 ολίγον αμέσως κατόπιν κατά δε την θέσιν του τρίτου 0,105 μ. πάχος αυτής όπισθεν 0,024, έμπροσθεν, 0,018μ. Το δε διάστημα από του πρώτου οδόντος μέχρι της προσθίας τομής θραύσεως είναι 0,035, το δε ύψος της στεφάνης των οδόντων 0,02 -0,01μ.

7^{ον} Το υπ' αριθ. 15 εις την αυτήν τράπεζαν Γ. Τούτο φαίνεται οστούν αυτοτελές κατά πάσαν πιθανότητα εστράγαλος (ή επιγονατίς)²⁰ (σχημ.9). Φέρει κατά την θέσιν α μίαν αποστρογγύλωσιν (σχ. 9Α), κατά δε το β μίαν επιφάνειαν εν είδει τομής σχήματος ελλειπτικού μετά τινος κοιλότητος. Εις τα πλάγια προς το εν μέρος φέρει κύρτωσιν ομαλωτάτην και μόνο κατά το άκρον α φέρει μίαν τοξοειδή βάθυνσιν και ετέραν προς τα δεξιά (ως προς τον παρατηρούντα την κύρτωσιν). Εις το έτερον δε μέρος (σχημ. 9- Β) φέρει επιφάνειαν με διαφόρους εσοχάς σημειουμένας εις το σχήμα με στιγμάς και διαφόρους ομαλές επιφανείας ποικίλων σχημάτων σημειουμένων με παραλλήλους γραμμάς. Έχει μήκος κατά την διεύθυνσιν α β. 0,145μ. της κατά το άκρον α περιφερείας 0,37μ. της δε κατά το β 0,28μ.

8^{ον} Το υπ' αριθ. 11 εις την αυτήν τράπεζαν Γ Τούτο είναι μία σιαγών της οποίας το πρόσθιον άκρον αποκλίνει προς τα πλάγια και (29) φέρει επιφάνειαν θραύσεως σχεδόν κυκλικήν. Φέρει πέντε οδόντας τραπεζίτας άριστα διατετηρημένους με στιλπνοτάτην την αδαμαντίνην ουσίαν: Εκ τούτων, εκ των όπισθεν προς τα πρόσω οι μεν τέσσαρες πρώτοι είναι τέλειοι, λίαν ευμεγέθεις άριστα διατετηρημένοι και με την μασητικήν επιφάνειαν αρκετά εκ της χρήσεως αμβλυνθείσαν, ο πέμπτος διατηρείται κατό το ήμισυ εν ω ευθύς αμέσως διακρίνεται καταφανώς η θέσις ετέρου οδόντος ελλείποντος μετά δύο ριζών και ακολουθεί επιφάνεια ομαλή μέχρι του σημείου θραύσεως και εις απόστασιν 0,05μ. Η μασητική επιφάνεια εις όλους σχεδόν τους οδόντας είναι η αυτή (σχημ. 11) τα δε μήκη αυτών κατά τον άξονα της σιαγόνος έχουσι 0,05 μ. – 0,04. Πέραν του τελευταίου τραπεζίτου εξακολουθεί η σιαγών ομαλή και φυσική κατά την μορφήν προς το περυγώμα

²⁰ Τα εντος παρενθεσεως με πλάγια γραφή είναι προσθήκη με το χέρι

των αρθρώσεων και εις απόστασιν 0,07 και έπειτα φαίνεται τομή θραύσεως. Το μήκος της όλης οδοντοστοιχίας είναι 0,22μ. το μέγιστον πλάτος της σιαγόνος είναι 0,12μ. και ευρίσκεται κατά την θέσιν του τελευταίου τραπεζίτου, το δε ελάχιστον είναι 0,05μ και κατά την θέσιν του πρώτου. Εκ της προσεκτικής παρατηρήσεως καταφαίνεται ότι οι οδόντες της σιαγόνος ταύτης ήσαν εξ εκ των οποίων διατηρούνται σήμερα μονον οι πέντε.

9^{ον} Το υπ' αριθ. 50 και εις την αυτήν Τράπεζαν Γ. Τούτο είναι εις τραπεζίτης **Μαμμούθ** ευρεθείς κατά πλάκας αποκεκολλημένας τας οποίας επιμελώς συνεκόλλησα καταλλήλως. Ούτω απετελέσθη εις οδούς μήκους 0, 32μ. όστις φέρει 15 θηλάς εκ των οποίων 7 ανοικτάς και 8 κλειστάς κατά την μασητικήν επιφάνειαν αι οποίαι επιτίθενται αι μεν επί των ως δάκτυλοι κατ' αρχάς 5 και έπειτα 4, εκ των όπισθεν προς τα πρόσω (Σχημ. 12). Η αδαμαντίνη ουσία των πρώτων 7 διατηρείται εις άρίστην κατάστασιν και έχει περίμετρον κατά το μέσον 0,33, ύψος 0,14 και μήκος των τελευταίων θηλών (30) 0,04 (σχήμ. 12) η αδαμαντίνη ουσία αυτών διατηρείται άριστα και έχει περίμετρον κατά το μέσον 0,33μ. ύψος 0,14 και μήκος των τελευταίων θηλών 0,04μ.

10^{ον} Τα υπ' αριθ. 52 και 53 εις την αυτήν τράπεζαν Γ. Ταύτα είναι δύο φάλαγγες τέλειοι κατά πάντα. Εκ τούτων ο υπ' αριθ. 52 έχει μήκος 0,07 και περιφέρειαν περί το μέσον 0,10, ο δε υπ' αριθ. 53 μήκος 0,06 και περιφέρειαν 0,09 χωρίς να είναι εφαρμόσιμοι (σχημ.***)

11^{ον} Το υπ' αριθ. 55 εις την αυτήν τράπεζαν Γ. Τούτο επί πολύν χρόνον εθεώρουν ως παλάμην ή πέλμα ζώου τινός. Τούτο συνεπέρανα εκ των πέντε καταφανών εκφύσεων εν είδει δακτύλων οι οποίοι συνεννούμενοι αποτελούν παλάμην και απολήγουν κατά το ελεύθερον μέρος εις είδος τι ονύχων, εκ της οστεώδουν υφής η οποία απεκαλύφθη εκ τυχαίας κατά μήκος σχισμής και εκ του επικαλύμματος το οποίον ωμοίαζε με δέρμα συρρικνωμένον. Μόνο δε όταν ανεύρον εις τινα τοποθεσίαν του χωρίου **Σουρδάνι** <Αξιόκαστρο> πολλά όμοια με αυτό, εκ της συναρμογής των οποίων απετελείτο εις οδούς Μαμμούθ, επείσθην ότι το περί ου ο λόγος είναι μία από τας τελευταίας πλάκας ενός τοιούτου οδόντος, όπως συνήθως συντίθενται οι τραπεζίται του ζώου τούτου (σχημ. 14) .

12^{ον} Το υπ' αριθ. 28 και εις την αυτήν τράπεζαν Γ. Τούτο είναι τεμάχιον λαγονίου οστού ευρεθέν εις την αυτήν θέσιν με το υπ' αριθ. 46. Τούτο κατά τα άκρα α και β φέρει ίχνη θραύσεως έχει μήκος 0,23 μ. πλάτος κατά το πλατύτερον μέρος 0,16μ., περίμετρον δε κατά το στενότερον μέρος 0,10μ. περίμετρον της όλης κεφαλής ήτοι του άκρου β. 0,25μ. της δε κοτύλης η περιφέρεια 0,15μ. (σχημ. 15).

13^{ον}. Το υπ' αριθ. 17 και εις την τράπεζαν υπό το στοιχείον Δ. Τούτο είναι ολίγον ακαθόριστον. Ομοιάζει αρκετά με κέρας Ρινοκέρου. **(31)** Είναι πολύ λιθώδες και μόνον ελάχιστα ίχνη οστεώδους ουσίας εμφανίζει κατά την μίαν μόνον αυτού επιφάνειαν (σχημ. 16). Έχει μορφήν κωνικήν, μήκος 0,47μ. και πλάτος το μέγιστον 0,39 εν ω κατά το οξύ μέρος περίμετρον 0,17μ. Εις την ετέραν των επιφανειών την μάλλον επίπεδον φέρει μίαν κοιλότητα πλαγίως πλήρη άμμου αδρομερούς στενώς προσκεκολλημένης (σχημ.***).

14^{ον} Το υπ' αριθμόν 18 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. τούτο είναι το άκρον **Κνήμης**. Έχει μήκος 0,17μ., περιφέρειαν προς την επιφάνειαν αρθρώσεως η οποία φέρει εσοχάς και εξοχάς χαρακτηριστικάς 0,47μ. εις το έτερον δε μέρος 0,37μ. (σχημ.***).

15^{ον} Το υπ' αριθ. 39 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Ταύτα είναι διακεκριμένα απ' αλλήλων κέρατος ελαφοειδών. Το έτερον τούτων ήτοι το α είναι τεμάχιον κέρατος Ταράντου, διότι είναι όμοιον με τα πολύκλαδα κέρατα μετωπικού οστού το οποίον μετέφερον το 1905 εις το Παλαιοντολογικόν Μουσείον Αθηνών τη προτροπή του καθηγητού κ. Σκούφου και τη συνδρομή του Έλληνος Προξένου Λ. Κορομηλά ως ανέφερον προηγουμένως σελ. 15 (σχημ. 17), έχει μήκος μόλις 0,23μ. περιφέρειαν δε μεγίστην 0,20μ. με καταφανώς κατ' επιφάνειαν ραβδώσεις. Το έτερον β μέρος ή κόμβος διακλαδώσεως άλλου κέρατος (σχημ. 17).

16^{ον} Το υπ' αριθ. 41 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Τούτο ομοιάζει προς τον τελευταίον κοκυγικόν σπόνδυλον. Είναι τεμάχιον αυτοτελές άνευ ουδεμιάς επιφανείας θραύσεως (σχημ. 18).

17^{ον} Το υπ' αριθ. 45 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Είναι μικρόν τεμάχιον πλευράς.

18^{ον} Τα υπ αριθ. 46 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Ταύτα είναι 9 ελεύθεροι οδόντες ομοιόμορφοι μετά τεσσάρων ριζών ως καταφαίνεται εκ των τεσσάρων περί την βάσιν διακεκριμένων εξεχουσών **(32)** αποφύσεων (σχημ.***). Έχουσιν όλοι μασητικήν επιφάνειαν σχεδόν τετραγωνικήν, το όλον δε ομοιάζει με πρίσμα η δε αδαμαντίνη ουσία διατηρείται άριστα. Όλοι ομοιάζουνσι κατά το σχήμα της μασητικής επιφανείας με μίαν λεπτήν διαφοράν ότι η εσοχή 1 (σχημ.***) εις μεν τα πέντε εξ αυτών διευθύνεται εξ αριστερών προς τα δεξιά (όταν προσβλέπει ο παρατηρητής την πτυχήν 4) εις δε τα τέσσερα άλλα εκ δεξιών προς τα αριστερά. Το δε ζικ-ζακ, 2 είναι εις άλλα μεν περισσότερον εις άλλα δε ολιγώτερον πεπλατυσμένον, υποθέτω ότι η διάταξις αυτή θα είναι σχετική με την δεξιάν ή αριστεράν σιαγόνα. Το μήκος της μασητικής επιφανείας είναι 0,033μ. καθέτως προς

την διεύθυνσιν ταύτην από του σημείου 3 μέχρι της εξοχής 4 είναι 0, 28μ. Η εξοχή αὕτη 4 φέρει εκατέρωθεν δύο κοιλάνσεις και κατέρχεται υπό δι-εύθυνσιν κάθετον προς την μασητικήν επιφάνειαν. Αντιστοίχως προς την οξείαν ταύτην εξοχήν και επί της παραλλήλου έδρας, είναι μία προεξοχή προερχομένη εκ της πτυχής 3 και κατερχομένη υπό μίαν κυρτότητα (σχημ. 20). Μήκος της εξοχής 4 είναι 0,04 – 0,05. Τα σχήματα των οδόντων τούτων είναι σχεδιασμένα εις φυσικόν μέγεθος. Είναι πανομοιότυπα προς τα υπό του Αμερικανού Παλαιοντολόγου W.D.Mathew εις το σύγγραμμά του «Evolution of the horse» περιγραφόμενα και εικονιζόμενα και συνεπώς δύ-νανται οι οδόντες ούτοι να θεωρηθώσι ως ανήκοντες εις τον Pliohippus της Πλειοκαίνου ή Πλειστοκαίνου εποχής.

19^{ον} Το υπ' αριθ. 56 και εις την τράπεζαν Ε. Είναι μικρόν τεμάχιον σιαγό-νος.

20^{ον} Το υπ' αριθ. 24 και εις την αυτήν τράπεζαν Ε. Είναι τεμάχιον σιαγόνο-ς άνευ οδόντων.

21^{ον} Το υπ' αριθ. 25 και εις την αυτήν τράπεζαν Ε. Τεμάχιον κνήμης.

22^{ον} Το υπ' αριθ. 35 και εις την τράπεζαν υπό το στοιχείον Ζ. Τεμάχιον Λαγονίου οστού. **(33)**

23^{ον} Το υπ' αριθ. 34 και εις την αυτήν τράπεζαν Ζ. Τεμάχιον χαυλιόδοντος εκ του οξυτέρου άκρου, ευρεθέν εις τοποθεσίαν της Κινάμεως παρακειμέ-νην της Γητούρας.

24^{ον} Τα υπ' αριθ. 32 και 33 και εις την αυτήν τράπεζαν Ζ. Τεμάχια Κνήμης.

2

Εις την τοποθεσίαν «**Μάνα Νερού**» του Χωρίου «**Σπάτα**» ευρέθησαν τα εξής:

1. Το υπ' αριθ. 3 και εις την τράπεζαν υπό το στοιχείον Γ. Τούτο είναι **Λαγόνιον** οστούν ατελές, ευρεθέν εις τρία τεμάχια ευάρμοστα τα οποία συ-γκολληθέντα καταλλήλως απετέλεσαν το εις το σχήμ. 22 παριστώμενον. Φέρει εις τα πλάγια μίαν κοτύλην της οποίας η περιφέρεια είναι 0,58, η δε διάμετρος 0,18 και τρεις θραυσιγενείς επιφανείας. Τα λοιπά μεγέθη φαίνο-νται εις το σχήμα.

2. Το υπ' αριθ. 5 και εις την τράπεζαν υπό το στοιχείον Δ. Τούτο είναι μέγας χαυλιόδους (κατά πάσαν πιθανότητα Μαστόδοντος) ο οποίος ευρέθη παρά τον κήπον **Παπαγιάννη** και εις την κοίτην του χειμάρρου, αποσπα-σθείς από το στρώμα του υπερύθρου ψαμμίτου και κατολισθείσας προς την κοίτην μετά μεγάλου όγκου άμμου (σχήμ.***). Σύγκειται εκ τεσσάρων τε-μαχίων εξ ων τα τρία από το λεπτότερον μέρος προς το παχύτερον συγκολ-ληθέντα καταλλήλως απετέλεσαν συνέχειαν ως καταφαίνεται εις το σχήμα

23. Το δε τέταρτον το και μεγαλειτέρας διαμέτρου, ολίγον ελλειπτικής τομής περιεστραμμένης δεν προσαρμόζεται προς το όλον καθόσον λείπει το ενδιάμεσον. Εκ τούτων το τεμάχιον Α έχει μήκος μεν 0,37, περιφέρειαν δε 0,052μ .

Το Β. έχει μήκος 0,54μ. περιφέρειαν 0,51μ.

Το Γ. έχει μήκος 0, 77μ. περιφέρειαν 0, 46μ.

Το Δ. έχει μήκος 0,38μ. περιφέρειαν 0,53μ.(34)

Το όλον δε καταλλήλως τοποθετούμενον ώστε να καταφαίνεται η συνέχεια αυτού έχει μήκος πλέον των 2, 20μ. Η εσωτερική του υφή είναι ολίγον σεσαθρωμένη, ενώ εξωτερικώς διατηρεί αρκετά καλά την αδαμαντίνην ουσίαν. Εκ της κυρτότητος την οποίαν παρουσιάζει, η οποία είναι αισθητώς μικρά, και της περιγραφής ομοίων χαυλιόδοντων ανηκόντων εις τον Μαστόδοντα τον Αμερικανικόν, τον φερόμενον υπό το όνομα του Warren, θέλω να πιστεύω ότι ο περί ου χαυλιόδους δεν ανήκει εις Μαμμούθ του οποίου οι χαυλιόδοντες φέρονται υπό μεγάλην κύρτωσιν, αλλά μάλλον εις τον Μαστόδοντα.

3. Το υπ' αριθ. 6 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Τούτο είναι δυο σιαγόνες Μαμμούθ ως φαίνεται εκ της μορφής των τραπεζιτών, αι οποίαι ευρέθησαν πλησίον του υπ' αριθ. 5 ήτοι του ανωτέρω χαυλιόδοντος (σχημ. 24). Εκ τούτων η σιαγών Α έχει μήκος κατά την βάσιν 0,41μ. κατά το πρόσθιον μέρος κάμπτεται προς τα έξω εις μίαν απόστασιν 0,22μ. και απολήγει εις επιφάνειαν θραύσεως. Φέρει ένα οδόντα μήκους 0,18μ. και πλάτους 0,065μ. με 10 θηλάς, αίτινες διατηρούν άριστα την αδαμαντίνην ουσίαν και εκ των οποίων αι τελευταίαι είναι κλεισταί. Ταύτας ακολουθούν 9.1/2 έτεραι ημικεκαλυμμένοι υπό του σιαγονικού οστού εξ ων μόνον αι τέσσαρες τελευταίαι είναι εντελώς καταφανείς καθόσον το σιαγονικόν οστόν εις το μέρος εκείνο είναι τελείως εφθαρμένον. Το ύψος της σιαγόνος ταύτης από της μασητικής επιφανείας κατά την αρχήν του οδόντος είναι 0,17μ. η δε περίμετρος αυτής περί το μέσον 0, 47μ. το δε προς την άρθρωσιν περύγωμα είναι τεθραυσμένον. Η δε Β έχει μήκος 0,47μ. και φέρει ένα επίσης οδόντα μήκους 0, 30μ. και πλάτους 0,07μ. με ακεραίας επτά θηλάς και δυο ημίσεις των οποίων η αδαμαντίνη ουσία διατηρείται άριστα, κατόπιν τούτων ακολουθούσι εξ πλάκες με πέντε πτυχάς, εκάστη χωρίς να καταφαίνεται (35) το τέρμα του οδόντος τούτου. Και η σιαγών αυτή κατά το πρόσθιον άκρον απολεπτυνομένη εις προεξοχήν προς τα έξω κεκλιμένην εις μήκος 0,06μ. και περίμετρον 0,28 απολήγει εις επιφάνεια θραυσιγενή. Το πάχος ολοκλήρου της σιαγόνος ταύτης κατά το μέσον είναι 0,055μ. Κατά δε το οπίσθιον μέρος όπου είναι αι κεκαλυμμένοι πλάκες είναι 0,49.

4. Το υπ' αριθ.19 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Τούτο είναι τραπεζίτης Μαμμούθ ευρεθείς εις την αυτήν θέσιν με τα υπ' αριθ. 6 της περιφέρειας ταύτης απολιθώματα (σχημ. 25). Ούτος δεν είναι πλήρης και φέρει επτά θηλάς ολοκλήρους και ανοικτάς (κατά το σχήμα) και δυο ημίσεις απάσας με αδαμαντίνη ουσίαν άριστα διατηρημένην. Το μήκος αυτού είναι 0,21μ. το δε ύψος από της μασητικής επιφανείας μέχρι του πέρατος των ριζών 0,17μ.

5. Το υπ' αριθ. 48 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Τεμάχιον σιαγονικού οστού άνευ οδόντος.

6. Τα υπό τους αριθ. 62 και 63 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Τεμάχια κέρατος ελαφοειδούς.

7. Το υπ' αριθ. 22 και εις την τράπεζαν υπό το στοιχείον Ε. Το άνω άκρον κνήμης τεθραυσμένον .

8. Τα υπό τους αριθ. 30 και 31 και εις την τράπεζαν Ζ. Τεμάχια λαγονίου οστού.

-3-

Εις τον «**Σουρδανιώτικον λάκκον**»
του χωρίου Σουρδάνιον <Αξιόκαστρο>

ευρέθησαν τα εξής:

1. Τα υπό τους αριθ. 57 και 58 και εις τας θήκας υπό τα στοιχεία Θ και Ι ευρισκόμενα.

Ταύτα είναι δύο παμμέγιστοι χαυλιόδοντες τους οποίους έφερον εις φως κατόπιν μακράς και επιπόνου εργασίας και οι οποίοι ήσαν (36) συνηνωμένοι μετά του σιαγονικού οστού έφερον κυρτότητα σημαντικήν και παρείχον όψιν καταπληκτικήν.

Δυστυχώς δεν έγινε εγκαίρως η μεταφορά δια λόγους ανεξαρτήτως του ενδιαφέροντός μου αλλά παρέμειναν εις την θέσιν των εκτεθεμένοι εις βροχάς και πάγη και συνεπώς κατετρίβησαν εις πλήθος μικρών τεμαχίων. Ούτω συντετριμμένους τους περισυνέλεξα επιμελώς και καταλλήλως ώστε να μη μετατοπισθώσι τα τεμάχια και μετέφερον εις την συλλογήν. Το μήκος εκάστου αυτών είναι 2,20μ. η δε μεγαλειτέρα περιφέρεια 0,65-0,70μ.

2. Το υπ' αριθ. 51 και εις την υπό το στοιχείον Γ τράπεζαν. Τούτο είναι εις οδούς Μαμμούθ ο οποίος ευρέθη μεταξύ δύο χαυλιοδόντων των υπ' αριθ. 57-58 σημειωθέντων. Τούτου (σχ.33) διατηρούνται ήδη συγκολληθείσαι 8 ολοάνοικται θηλαί μετά καταφανών των ριζών κατά το μάλλον ή ήττον. Η υφή του έχει υποστή ποιάν τινά αποσάθρωσιν και δεν φέρει ούτε την στερεότητα άλλων ομοίων του ευρεθέντων αλλαχού, ούτε την στιλπνότητα της αδαμαντίνης ουσίας εκείνων. Έχει μήκος 0,15μ., πλάτος 0,09, ύψος μέχρι τέρματος της ρίζης (0,05μ.- 0,07μ.) και πλάτος του αυχένος

0,04μ. Εκ της θέσεως εις την οποίαν ούτος ευρέθη, και των πολυπληθών συντριμμάτων οστών ακαθορίστων τα οποία δεν ηδυνήθη να συλλέξω λόγω της αποσαθρώσεως αυτών και των 20 τεμαχίων ετέρου τραπεζίτου, επίσης μεταξύ των χαυλιοδόντων ευρεθέντων, συμπεραίνω ότι η θέσις όπου ευρέθη είναι, θέσις μετατοπίσεως, και ότι εκεί που ευρίσκετο ολόκληρος η κεφαλή αλλά τα κατερχόμενα ύδατα παρέσυραν τα οστά της άνω σιαγόνος και της λοιπής κεφαλής, παρέμειναν δε οι χαυλιοδόντες και η κάτω σιαγών με τους δύο τραπεζίτας επίσης σεσαθρωμένους. Το φαινόμενον τούτο της αποσαθρώσεως πολλών τοιούτων απολιθωμάτων παρατηρήθη συνήθως μόνον εις τα ευρισκόμενα εις θέσεις εκ μετατοπίσεως.

3. (37) Τα υπ' αριθ. 16 και εις την αυτήν τράπεζαν Δ. Ταύτα είναι δύο τεμάχια κνήμης εξ ων το μεν έχει μήκος 0,26μ. και περιφέρειαν περί την κοτύλην 0,47, το δε έτερον, μήκος 0,26μ. και περιφέρειαν 0,37. Εις την τοποθεσίαν ταύτην και παρά την θέσιν εις την οποίαν ευρέθησαν οι υπ' αριθ. 57 και 58 χαυλιοδόντες μετά των τραπεζιτών και εις απόστασιν μόλις 100μ. ΒΑ. εμφανίζεται μία διάστρωσις ομοιομόρφων και ευμεγέθων οπωσδήποτε οστρέων η οποία διήκει εις απόστασιν 50-60μ. υπό πάχος 0,40, και κλίσιν 32° ΔΑ- 45° Β.ΔΑ. Είναι δε ταύτα τα μόνα ευμεγέθη όστρεα τα οποία ευρέθησαν Ν.των λοφοσειρών Όντρα - Βογατσικού, όπως προηγουμένως ανέφερον.

4. Το υπ' αριθ. 12 και εις την τράπεζαν Γ. Τούτο είναι τεμάχιον πλευράς η οποία ευρέθη εις την χαράδραν ταύτην και εις την κλιτύν την γειτονεύουσαν προς την περιοχίν Κινάμεως. Έχει μήκος 0,47μ. πλάτος μέγιστον 0,10 και ελάχιστον περί το μέσον 0,08μ. Τα άκρα αυτής φέρουν επιφανείας θραύσεως ελλειπτικού σχήματος και τον μεν β έχει (περίμετρον) περιφέρειαν 0,20μ. το δε α, 0,19μ. (σχημ.35).

-4-

Εις την τοποθεσίαν **Τραπεζίτσαν**

ευρέθησαν τεμάχια κνήμης, κατόπιν μία ολόκληρος τοιαύτη. Αφήκα όμως ταύτα εις την θέσιν των φροντίσας απλώς να εξασφαλίσω την διατήρησιν αυτών.

-5-

Εις την τοποθεσίαν «**Τούρκικα Αμπέλια**» και εις την χαράδραν την διαχωρίζουσαν την Χριστιανικήν από την Τουρκικήν συνοικίαν του χωρίου Σούμπινον ευρέθησαν τα εξής:

1. Το υπ' αριθ. 7 και εις την τράπεζαν υπό το στοιχείον Γ. Τούτο είναι μία σιαγών **Μαστόδοντος** όπως εξάγεται εκ του (38) λειψάνου του μαστο-

ειδούς οδόντος το οποίον φέρει αυτή. Της σιαγόνος ταύτης (σχ. 36) διατηρείται μόνον το ήμισυ της δεξιάς με το υπόλειμμα του οδόντος συντεθειμένου ουχί κατά πλάκας και εμφανίζοντος μαστοειδή μασητικήν επιφάνειαν και οστρεώδη θραυσιγενή επ' αυτού μέρη. Μετ' αυτής είναι συνηνωμένη – συμφυώς, έμπροσθεν δια βαθείας εσωτερικής αύλακος και η αρχή της αριστεράς μέχρι της θέσεως του οδόντος όστις λείπει μαζί με το υπόλοιπον μέρος της σιαγόνος. Το μήκος της δεξιάς μέχρι της συναφής των δύο ημίσεων είναι 0,37μ. η περιφέρεια κατά το ογκωδέστερον μέρος αυτής 0,47μ. της αριστεράς το μήκος είναι (0,18μ.-0,11μ.) περιφέρεια επιφανείας θραύσεως αυτής 0,37μ. και μήκος του εφθαρμένου 0,20μ.

2. Το υπ' αριθ. 8 και εις την αυτήν τράπεζαν Γ. Το απολίθωμα τούτο λόγω της κατασκευής της μασητικής επιφανείας του δύναται να θεωρηθή ως «οδούς Μαστόδοντος» (σχ. 37). Ούτος είναι ελλιπής και αποτελείται εκ δύο τεμαχίων τα οποία δεν εφαρμόζουσι μεταξύ των καλώς και φέρουσι εκατέρωθεν ίχνη και άλλων τμημάτων. Η υφή αυτού είναι στερεωτάτη, η δε αδαμαντίνη ουσία άριστα διατηρημένη. Το εκ των δυο τμημάτων οπωσδήποτε συνηνωμένων αποτελούμενον τμήμα (διότι ελάχιστα είναι τα μεταξύ ελλείποντα) έχει μήκος 0,31μ. πλάτος 0,19 και επί της μασητικής επιφανείας 6 μαστοειδείς θηλάς ή αποφύσεις. Υποθέτω ότι ανήκει εις την υπ' αριθ. 7 σιαγόνα και δη εις το αριστερό ήμισυ εκείνης όπου υπάρχει κενή η θέσις του οδόντος και προς την οποίαν ομοιάζει πολύ κατά την υφήν, την στερεότητα της απολιθώσεως και το χρώμα της λιθίνης ουσίας δια του οποίου είναι εμπεποτισμένα αμφοτέρα.

3. Το υπ' αριθ. 36 και εις την αυτήν τράπεζαν. Τούτο είναι τεμάχιον Κνήμης. (39)

4. Το υπ' αριθ. 37 και εις την αυτήν τράπεζαν τεμάχιον Κνήμης

5. Τα υπό τους αριθμούς 43 και 49 και εις την αυτήν Τράπεζαν ,τεμάχια Λαγονίου οστού.

-6-

Εις την τοποθεσίαν «**Αβλαγάδες Παπαηλία**» του χωρίου Τσιαρουσίνου ευρέθη εν και μόνον.

1^{ov} Το υπ' αριθ. 1 και εις την ιδιαίτεράν τράπεζαν Α (σχ. 38) (εικόν****)

Το απολίθωμα τούτο είναι μία κάτω σιαγών Ελέφαντος Πρωτογενούς κατά πάσαν πιθανότητα ευρεθείσα εις την άνω τοποθεσίαν η οποία κείται παρά την αριστεράν όχθην του Αλιάκμονος υψ. 680μ. πολύ πλησιάζουσιν προς τους πρόποδας των προβούνων της οροσειράς του Βαρνούντος ήτοι του ανατολικού ορίου της πεδιάδος ταύτης. Το πέτρωμα εντός του οποίου ευρέθη η σιαγών αυτή είναι στρώμα λεπτομερούς άμμου αργιλλομιγούς η δε θέσις αυτής ήτο εκ μετακινήσεως. Η σιαγών αυτή δεν είναι

πλήρης αλλ' εφθαρμένη κατά τας αρθρώσεις αυτής με τα οστά της άνω φέρει δύο ευμεγέθεις τραπεζίτας ένα εις έκαστον ήμισυ, οι οποίοι επίσης δεν είναι πλήρεις. Λεπτομερεστέρα δε εξέτασις αυτής μας παρέχει τα εξής στοιχεία. Το ήμισυ της σιαγόνας ταύτης (σχ. 38) το δε δεξιόν προς τον παρατηρούντα ταύτην εκ των έμπροσθεν έχει μήκος 0,60μ. και φέρει κατά το πρόσθιον μέρος τομήν θραύσεως σχήματος ελλειπτικού με περίμετρον 0,40μ. μέγαν άξονα 0,14 και μικρόν τοιούτον 0,07 .Από της τομής δε ταύτης και εις απόστασιν 0,12 δεν φέρει ουδένα οδόντα αλλά καθαράν και απεστρογγυλωμένην την επιφάνειαν ενώ κατόπιν ακολουθεί ο τραπεζίτης όστις έχει μήκος μεν κατά την διεύθυνσιν της σιαγόνας 0,45 πλάτος ποικίλλον από 0,08- 0,04μ. και ύψος από της μασητικής επιφανείας μέχρι του κάτω πέρατος αυτού 0,18 -0,19μ. (σχημ.***). **(40)**

Ο τραπεζίτης ούτος φαίνεται αποτελούμενος από 17 πλάκας, ως δεικνύουσι αι κατά την μασητικήν επιφάνειαν χαρακτηριστικά θηλαί αι οποίαι διατηρούσι άριστα την αδαμαντίνην αυτών ουσίαν. Εκ των 17 τούτων θηλών αι οκτώ μόνον είναι πλήρεις και ανεπτυγμένοι και τούτων πάλιν η πρώτη ημίσεια, αι κατόπιν δε ερχόμεναι είναι ανανάπτυκτοι. Αλλά και έμπροσθεν της νυν πρώτης είναι καταφανή τα ίχνη εφθαρμένων πλακών τινών εις απόστασιν 0,06μ. – 0,07μ. Συνεπώς εάν και ταύτα λάβωμεν υπ' όψει το ολικόν μήκος του οδόντος δύναται να θεωρηθή 0,51μ. -0,52μ. (σχημ.38). Το αριστερόν ήμισυ έχει επίσης μήκος μεν από της προσθίας τομής θραύσεως μέχρι του πέρατος του σιαγονικού οστού 0,44μ. μέχρι δε του άκρου του οδόντος 0,60μ. Επίσης το πρόσθιον αυτής άκρον παρουσιάζει τομήν θραύσεως ελλειπτικήν περιμέτρου 0,42μ. μεγάλου άξονος 0,14μ. και μικρού 0,08 φέρει ωσαύτως ένα τραπεζίτην τοξοειδώς κεκαμμένον του οποίου το κυρτόν μέρος είναι εστραμμένον προς τα έσω. Το μήκος αυτού κατ' ευθείαν γραμμήν είναι 0,44μ. κατά δε την πλευρικήν κυρίαν επιφάνειαν 0,51 (σχημ.***) και αναφαίνεται μετά το κενόν διάστημα μήκους 0,10 από της προσθίας τομής θραύσεως.

Βαΐπισι. Η τοποθεσία αυτή δεν διαφέρει πετρολογικώς από τας προηγούμενας ει μη κατά το χρώμα των χωμάτων των εμποτισμένων από ανθρακώλια των εκεί πλησίον λιγνιτοφόρων στρωμάτων. Εις την τοποθεσίαν αυτήν ανευρέθησαν συντρίμματα οδόντων μαμμούθ και κνημών διαφόρων ζώων ιδίως εκ μεταφοράς άλλοθεν. Ταύτα ως μη αυτοτελή και ιδιαίτερας σημασίας εγκατελείφθησαν επί τόπου.

Τέλος μεταξύ του χωρίου Σούμπινου <Κοκκινιά> και Σπάτας <Πολύδενδρο> ανευρέθη ο υπό το σχήμ.***οδούς Μαστόδοντος ο οποίος εμφανίζει κατά την στεφάνην μαστοειδή εξογκώματα, διατηρεί εις άρίστην κατάστα

σιν την αδαμαντίνην ουσίαν η οποία καλύπτει αυτά (41) εξ ολοκλήρου μέχρι του αυχένος του οδόντος και έχει τας εν τω σχημ.*** διαστάσεις. Ούτω λήγει η περιγραφή των εν τη συλλογή μου ευρημάτων.

Συμπεράσματα

Εκ της καθόλου εργασίας μου δια την έκχωσιν και αποκομιδήν των ευρισκομένων απολιθωμάτων εις την περιοχήν Πολυλάκου (Κίναμις) και των πέριξ.

Εκ της μελέτης της όλης αυτής της περιφερείας απεκόμισα την εντύπωσιν ότι η περιοχή αυτή εγκλείει πολλά τοιαύτα λείψανα απολιθωμένων σπονδυλωτών. Δια να έλθουν όμως αυτά εις το φως θα απαιτείτο συστηματική και εμπεριστατωμένη ανασκαφή, τουλάχιστον εις τας θέσεις εκείνας εις τας οποίας ευρέθησαν τα περισσότερα εξ αυτών π.χ. **Γητούρα, Σπάτα** και **Σούμπινον**. Τοιαύτη εργασία μέχρι σήμερα δεν έγινε και μόνον η επίμονος έρευνά μου συνετέλεσε εις την ανεύρεσιν αυτών τα οποία κατόπιν απετέλεσαν την συλλογήν μου βοηθουμένου υπό της ισχυράς διαβρώσως των υδάτων.

Η έκχωσις λοιπόν τούτων κατά μέγα μέρος ωφείλετο εις την διάβρωσιν των μαλακών αμμολιθικών πετρωμάτων υπό των επιγείως ρεόντων υδάτων. Επειδή δε η σύστασις τούτων και ο διάφορος βαθμός σκληρότητος βαίνει μειουμένη από της βάσεως των λόφων, οι οποίοι περικλείουσι βαθυτάτας χαράδρας, δημιουργεί μίαν ελαφράν και ουχί απότομον κλίσιν εις τα πρηνή αυτών ώστε ακόπως να δύναται τις να διατρέχει αυτά. Η κατασκευή αυτή βοηθούσε τα μέγιστα την έκχωσιν, και κατά τούτο διευκολύνει την απομάκρυνσιν των ανασκαπτομένων υλικών, άμμου, χαλίκων κ.λπ. τα οποία κυλιόμενα κατήρχοντο εις τα χαμηλότερα μέρη. Την ευκολίαν αυτήν χρησιμοποιούντες επετύχομεν την συγκέντρωσιν των απολιθωμάτων τα οποία απετέλεσαν (42) την συλλογήν μου. Εις την εργασίαν μου ταύτην ενεφανίσθησαν πλείστα δυσχέρειαι, τας οποίας κατωτέρω θα αναφέρω.

Παρ' όλας αυτάς όμως και τα ούτω πως ευρεθέντα δεν ήσαν ολίγα. Κατά το δεκαπενταετές χρονικόν διάστημα των ερευνών μου εύρον περί τους 15 χαυλιόδοντας μεγάλους (1,60-2,40) διαφόρου πάχους και καμπυλότητος και πλέον των 20 τεμαχίων επίσης χαυλιοδόντων τα οποία απόσπώμενα από το κύριον σώμα άλλων κεκαλυμμένων και συνεπώς αοράτων, εκυλίωντο προς τα χαμηλότερα σημεία συντριβόμενα ή καταχωνόμενα εις αμμόδη στρώματα δια να αποκαλυφθούν αργότερα υπό των υδάτων.

Εκτός της ωμοπλάτης (εικ. ***) η οποία ευρέθη εις την τοποθεσίαν Γητούρα της Κίναμις, πλείστα όσα τεμάχια άνω των 50 άλλων τοιούτων

και ιδίως από τα λεπτότερα αυτών μέρη ή κοτύλαι ή ακάνθα<ι> αποτεριμμένα και μη δυνάμενα να συναρμολογηθούν ευρέθησαν και αφέθησαν επί τόπου παρασυρθέντα αργότερον υπό των υδάτων προς τον παρακείμενον χείμαρρον ή καταχωσθέντα υπό της άμμου μονίμως.

Πλέον των 40 τεμαχίων κεράτων ελαφοειδών, (εικόν****) 30 τεμαχίων τραπεζιτών χορτοφάγων ζώων και πολυπληθέσταται πλάκες αι οποίαι απετέλουν άλλοτε τραπεζίτας Μαμμούθ (εικ.***). Πλέον των 20 σπονδύλων και πλείστα συντρίμματα οδόντων όμοια προς τα (εικ.****) τελείως εφθαρμένα εκ των ατμοσφαιρικών επιδράσεων. Πολυπληθέστατα επίσης ήσαν τα συντρίμματα σιαγόνων, κνημών, μηρών και λαγονίων οστών ομοίων προς τα (σχ.***).

Ότι ελέγχθη δια την περιοχήν Γητούρας του Πολυλάκου δύναται να λεχθή και περί των άλλων τοποθεσιών τας οποίας επεσήμανα. Μεταξύ των δυσχερειών τας οποίας αντιμετώπιζον κατά την έρευνάν μου αυτήν με τα πρόχειρα και πενιχρά μέσα τα οποία διέθετον δέον να καταλογισθούν διάφορα χαρακτηριστικά επεισόδια δηλωτικά των κακών συνθηκών υπό τας οποίας ειργαζόμην όπως τα εξής:(43)

Εις μίαν εκδρομήν μου εις το μέρος της Γητούρας συνοδεία και του αδελφού μου Κωνστ. Δάνα, τυχαία σύμπτωσις έδωσε αφορμήν να ευρεθώμεν προ εκπληκτικού φαινομένου. Κατερχόμενος ο αδελφός μου το πρανές του λόφου εις τι σημείον προσέκρουσε εις εξέχον του εδάφους εμπόδιον. Αναζητούντες δε την αιτίαν εύρομεν ότι το εμπόδιον τούτο δεν ήτο άλλο τι ειμή το άκρον ενός απολιθώματος και βεβαιωθέντες περί τούτου, ανελάβομεν την έκχωσίν του, απομακρύνοντες με αιχμηρά μαχαιρίδια τα αμμώδη περικαλύμματα μικρόν και κατ' ολίγον. Το μικρόν εκείνο κωνικόν λευκόν οστάριον του οποίου η στιλπνή επιφάνεια του κατεδείκνυε ότι επρόκειτο περί του άκρου χαυλιόδοντος, όπως είχαμε συνηθίσει να χαρακτηρίζωμεν παρόμοια ευρήματα, μικρόν και κατ' ολίγον καθίστατο παχύτερον και κυλινδρικόν ελαφρώς πεπλατυσμένον επεβεβαίωνε την πρώτην μας αντίληψιν ότι επρόκειτο περί χαυλιόδοντος κυρτού. Όταν δε προχωρήσαμεν αρκετά εις την εκσκαφήν, ενεφανίσθησαν τα πλάγια δευτέρου γειτονικού χαυλιόδοντος τον οποίον μετ' ολίγον απεκαλύψαμεν και έκτοτε η εργασία μας προυχώρει κανονικά και ταυτοχρόνως επί των δύο εμφανιζομένων χαυλιοδόντων οι οποίοι ήσαν αρκετά διογκωμένοι και με περίμετρον 30-40 cm κεκυρτωμένοι προς τα άνω και πλάγια, μέχρι του σημείου να εύρωμεν την προσαφήν αυτών επί του κρανιακού οστού. - Το θέαμα τούτων ήτο μεγαλειώδες και η χαρά μας απερίγραπτος-. Εννοείται ότι καθ' όλην την διάρκειαν της εκχώσεως ελάβαμε τα κατάλληλα μέτρα να υποβαστάζωνται κάπως οι δύο αυτοί τεράστιοι (2,40μ. – 2,60μ.) χαυλιόδοντες.

Λόγω όμως του προκεχωρηκότος της ώρας υπεχρεώθημεν να αφίσωμεν εις την θέσιν του το πολυτιμώτερον απολίθωμα εξ όσων αντικρύσαμε καθ' όλην την διάρκεια της ερεύνης μας, και να φροντίσωμεν δια τον τρόπον της αποκομιδής. Ήτο μην Σεπτέμβριος, αι ενέργειαι μας δια την εξοικονόμησιν της δαπάνης της μεταφοράς **(44)** εις το γυμνάσιον της Σιατίστης εβράδυναν και βαρεία χειμερινή κακοκαιρία μετά βροχών και παγετών μας ημπόδισαν να πηγαίνωμεν και παραλάβωμεν το πολύτιμον και εκλεκτόν εύρημά μας. Όταν δε μετά έναν και πλέον μήνα το επισκέφθημεν εύρομεν αυτούς εις σωρούς συντριμμάτων κατά τρόπον απελπιστικόν και μη επιτρέποντα ουδεμίαν θεραπείαν πλην της περιτυλίξεως των μεγαλυτέρων τεμαχίων εις ταινίας υφάσματος και της μεταφοράς τούτων εις το γυμνάσιον χωρίς μ' αυτό να αναχαιτίσωμεν την περαιτέρω αποσάθρωσιν (τμήματα αυτών κατάκεινται εις τα κιβώτια, όπως φαίνεται εις την εικόνα (***)). Ενώ οι ειδικευόμενοι περί τα τοιαύτα και διαθέτοντες τα μέσα, θα ήτο δυνατόν να τους περισώσουν, ημείς μετά προχειρότητος ενεργούντες και μη διαθέτοντες ειδικά μέσα συντηρήσεως επί τόπου και αναγκαία μεταφορικά μέσα εν καιρώ, οδηγήθημεν εις το λυπηρόν αυτό αποτέλεσμα. Παρόμοιον γεγονός χαρακτηριστικόν της ελλείψεως εκ μέρους μας δεξιότητος περί την έκχωσιν και μη διαθέσεως των απαιτουμένων μέσων αποκομιδής είναι και το εξής .

Εις τοποθεσίαν του χωρίου Σπάτα καθ' υπόδειξιν του ιερέως του χωρίου Παπαπαναγιώτου εύρωμεν μετωπικόν οστούν ελαφοειδούς μετά δύο πολυκλάδων κεράτων υπό τας εξής συνθήκας.

Εις την υποδειχθείσαν τοποθεσίαν κατόπιν ερεύνης επιφανειακής ενεύρομεν συντρίμματα οδόντων, κνημών και μιας πλευράς. Εν ω όμως ανεζητούσαμε κάτι το αρτιώτερον, είδομεν να εξέχη του εδάφους οστάριον εσφηνωμένον σταθερώς μηκ. 7-10 cm., το οποίον εχακτήρισα μετ' ολίγον κλαδίσκον κέρατος ελαφοειδούς. Από το εμφανιζόμενον τούτο οστάριον ήρχισα την έκχωσιν μετά μεγάλης προσοχής, αφαιρών την προσπεφυκυίαν αδρομερή κατ' αρχάς και κατόπιν λεπτομερή άμμον. Προχωρών έφτασα εις την γωνίαν της διακλαδώσεως και εν συνεχεία εις άλλον κλαδίσκον προς το ένα μέρος παχύτερον και προς το άλλο λεπτότερον και κατόπιν τρίτον, τέταρτον διαρκώς **(45)** μεγαλυτέρων και πλατυτέρων μέχρι στερεού τινός ερείσματος, το οποίον ως απεδείχθη βραδύτερον ήτο οστούν της κεφαλής του ζώου. Η θέσις όμως τόσον του όλου πολυκλάδου βραχίονος όσον και το μέρος της προσφύσεως μας οδηγουν εις την αναζήτησιν και του ετέρου βραχίονος τον οποίον ενεφανίσαμεν κατόπιν μακράς και επιπόνου σκαλευτικής εργασίας, όμοιον με τον πρώτον πολύκλαδον με βάσεις περί τας γωνίας αρκούντως πεπλατυσμένας. Ούτω είχομεν ήδη ενώπιόν μας

μεγαλοπρεπέστατον εύρημα, τους δύο πολυκλάδους βραχίονας μήκους (***) και πάχους κατά διαστήματα (****) ενσφηνωμένους εις ευρύ μετωπικόν οστόν με καταφανείς τας θέσεις του μετωπικού οστού της μορφής ομοίας προς το σχήμα (***)).

Εννοείται πως καθ' όλην την διάρκειαν της εκχώσεως καταβάλαμεν μεγίστην προσοχήν και προσπάθειαν να συγκρατήσωμεν τα κέρατα αυτά όρθια στην θέσιν των πλην 3-4 τεμαχίων άκρων παρακλάδων που είχαν αποσπασθή. Η όλη εμφάνισις του ευρήματος τούτου ήτο μεγαλειώδης και επί πολλήν ώραν παριστάμην έκθαμβος προ του αριστουργήματος τούτου, και εδοκίμαζα πλήρη ικανοποίησιν δια το αποτέλεσμα της μακράς και επιπόνου εργασίας μου υπό τον καυστικότετον ήλιον και εις θέσιν ήκιστα ασφαλή. Η ικανοποίησις όμως και ευχαρίστησις αυτή την οποίαν εδοκίμαζα ατενίζοντας το έργο των χειρών μου δεν ήργησε να μεταβληθή εις θλιβεράν απογοήτευσιν. Διότι, εν ω εγώ ηγωνιζόμην να αποσπάσω το μετωπικόν οστόν από τον λίαν στιφρόν αμμολιθικόν βράχον δια της βραδείας απομακρύνσεως της άμμου, κόκου προς κόκκον, παριστάμενος χωρικός ως βοηθός, ανυπομονών να φθάσωμεν το ταχύτερον εις το τέρμα, ώθησε δι' αποτόμου κινήσεως το όλον σύστημα και αυθωρεί τούτο μετεβλήθη εις άμορφον σωρόν συντριμμάτων τα οποία ουδεμία επεδέχοντο συναρμολόγησιν ή συγκόλλησιν πλην ελαχίστων τεμαχίων. Η απρόοπτος αυτή τροπή της εργασίας μου ήτις μου εστοίχισε περισσότερον ψυχικώς παρά σωματικώς, μου εγέννησε την απογοήτευσιν εις τρόπον (46) ώστε να εγκαταλείψω και το μετωπικόν οστόν ενσφηνωμένον εις τον βράχον και τα συντρίμματα.

Αι δυσκολίες που παρουσιάζοντο κατά την διάρκειαν της ερεύνης μου ήσαν πολλαί και ποικίλλης φύσεως. Ούτω κατά τα πρώτα χρόνια από το 1903-1912 ότε η διακυβέρνησις των μερών εκείνων ευρίσκοντο εις χείρας Τούρκων η ελευθέρα εργασία μου εις την ύπαιθρον καθίστατο ανέφικτος και λόγω αγνοίας και λόγω υποψίας των δια την ανεύρεσιν δήθεν θησαυρού, απηγόρευον κάθε τοιαύτην κίνησιν ραγιαδών εις την ύπαιθρον και μόνον μετά την απελευθέρωσιν μας και την αναγνώρισιν υπό της αστυνομίας της σημασίας της επιστημονικότητας αυτής της εργασίας μου εύρον την ευχέρειαν να κινούμαι ελευθέρως ημέρας και νυκτός προς πάσαν κατεύθυνσιν. Ετέρα δυσχέρεια εσημειώθη εις την προσπάθειάν μου αυτήν, η έλλειψις της σχετικής δαπάνης δια την μεταφοράν αυτών εις το γυμνάσιον Σιατίστης και μόνον όταν ο τότε Γεν. Διοικητής Δ. Μακεδονίας κ. Ηλιάκης έθεσε εις την διάθεσίν μου σχετικήν πίστωσιν και έδειξε πλήρη κατανόησιν και πρόθεσιν να ενισχύση την επιστημονικήν εκείνην εργασία μου, εθεραπεύθη κάπως η δυσκολία αύτη. Ακόμη δύναμαι να αναφέρω ως δυσχέρειαν εις το έργον μου την ζημίαν την οποίαν οι χωρικοί επέφερον εις την

ανεύρεσιν απολιθωμάτων. Ούτοι έχοντες την ευχέρειαν να διατρέχουν τας πολυπληθείς χαράδρας της περιφέρειας και ειθισμένοι να εξυπηρετούν τους περιτρέχοντας τα μέρη εκείνα αρχαιοκαπήλους, μη γνωρίζοντας την αξίαν των απολιθωμάτων, εφρόντιζον, κατόπιν μάλιστα ραγδαίας βροχής, να ανευρίσκουν απολιθώματα τα οποία ως επί το πλείστον κατέστρεφον κατά την έκχωσίν των, όπως συνέβη και εις εμέ αυτόν πριν γνωρίσω τον κατάλληλον τρόπον ο οποίος συνίστατο εις το να αφίνηται το εκθαπτόμενον απολίθωμα χρόνον τινά εις τον αέρα δια να απορροφήση τούτο από τον αέρα διοξειδίου (47) του άνθρακος και δημιουργηθή η ένωσις ανθρακικού ασβεστίου, η οποία του δίδει την στερεότητα και αντοχήν εις την εξ ολοκλήρου έκχωσιν και ακίνδυνον μεταφοράν αυτών. Διότι πρέπει να σημειωθή ότι το απολίθωμα όταν ευρίσκεται εις την πρωταρχικήν του θέσιν εντός της γης και όχι εις θέσιν δευτερογενή εκ κατολισθήσεως εντός ξένου περιβάλλοντος, είναι πολύ μαλακόν και εύθραυστον εις υπέρτατον βαθμόν και εις τοιαύτην κατάστασιν, ώστε να είναι δυνατή η μόριον προς μόριον αντικατάστασις της οστεώδους ουσίας υπό της λιθώδους, η οποία το περιβάλλει υπό μορφήν υδαρή. Εις τούτο οφείλεται όχι μόνον η απολίθωσις αλλά και ο χρωματισμός των. Όταν η υδαρής διάλυσις λ.χ. περιέχει χημικώς διάλυσιν οξειδίου σιδήρου δίδει εις το απολίθωμα χρώμα κιτρινέρυθρον όπως συμβαίνει εις τα απολιθώματα τα ανευρεθέντα εις την περιοχήν Σούμπινου όπου τα χρώματα είναι κατάφορτα από οξειδία σιδήρου, ενώ τα ευρεθέντα εις την περιοχήν Σιαρμπάδες είναι μελανόφαια από τα πέριξ χρώματα τα οποία περιέχουν Μαγγανιούχους ενώσεις. Αλλού άλιν όπως στη Σπάτα τα απολιθώματα έχουν χρώμα λευκοκίτρινον διότι τα πέριξ χρώματα είναι κατά το πείστον λευκά από τον διάσπαρτον καολίνην+ <το πρόσμιο + απροσδιόριστο>

Είναι πολύ περίεργος η απολίθωσις του μυελού των οστών, του οποίου ο μη λιπαρός ιστός διαλύεται παραμένει όμως το νηματοειδές δίκτυον από την οστεΐνην, η οποία απολιθούται και εμφανίζει την μορφήν πολυκλάδου δικτύου. Επίσης πολύ περίεργον είναι το γεγονός ότι η αδαμαντίνη ουσία των οδόντων φαίνεται να παραμένει ανέπαφος ενώ τα υπ' αυτήν καλυπτόμενα στοιχεία είχαν απολιθωθή. Εις τον τρόπον τούτον της απολίθωσεως οφείλεται (πιθανώς) και το γεγονός ότι το σχήμα εις το απολίθωμα διατηρείται μ' όλας του τας φυσικάς λεπτομερείας.

Μεταξύ των παρατηρήσεών μου δέον να προσθέσω ακόμη και το γεγονός της επί το αυτό συνυπάρξεως οστών τα οποία ανήκουν εις (48) διάφορα μόρια του σώματος του ζώου ή και εις άλλα ζώα. Ούτω λ.χ. κατά την έκχωσιν δύο χαυλιοδόντων πλησίον αλλήλων, ώστε να φαίνονται ότι αποτελούν ζεύγος του αυτού ζώου ευρέθη μεταξύ αυτών μία πλευρά και

ένας σπόνδυλος. Αλλαχού μεταξύ μηρού και λαγονίων, οδούς μαμμούθ κ.ο.κ.

Το γεγονός αυτό εν συνδυασμό προς το ότι ουδαμού μέχρι σήμερα ευρέθη πλήρης σκελετός, συνηγορεί υπέρ της θεωρίας πως ταύτα μετεφέρθησαν υπό των υδάτων εις βαθυτέραν λεκάνην όπου και ετάφησαν και έπαθον συν τω χρόνω την απολίθωσιν. Το ότι δε ταύτα δεν είναι απεστρογγυλωμένα πιστοποιεί ότι ταύτα μετεφέρθησαν ουχί εκ μακράς αποστάσεως. Και τούτο βεβαίως, εάν πιστοποιηθεί υπό ειδικών ότι η συνύπαρξις αυτή, επί το αυτό ανομοιογενών στοιχείων, είναι πρωτογενής και ουχί επιγενής.

Εκ της συγκεντρώσεως λοιπόν επί το αυτό όλων των κατά καιρούς ευρεθέντων απολιθωμάτων εδημιουργήθη η Παλαιοντολογική Συλλογή Σιατίστης η οποία επέσυρε την προσοχήν και την εκτίμησιν ξένων και ημετέρων επιστημόνων. Ταύτην επεσκέφθη η Μις Hasluck, ο Γερμανός καθηγητής Πανεπιστημίου Marburg – Leonardi, ο καθηγητής της Ανθρωπογεωγραφίας του Πανεπιστημίου της Ιένης Mr Robert – Bleck, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Ιένης Schulze²¹, ο παλαιοντολόγος του Μουσείου Φυσικ. Ιστορίας Νέας Υόρκης Mr Broun, ο καθηγητής της Παλαιοντολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Μαξ. Μητσόπουλος και πολλοί άλλοι. Όλοι εθαύμαζαν και απεκόμιζαν την εντύπωσιν ότι μία επιστημονική συστηματική έρευνα θα έφερεν εις φως πολλά τοιαύτα ευρήματα που θα μπορούσαν να βοηθήσουν την Παλαιοντολογικήν επιστήμην εν Ελλάδι.

Δυστυχώς την συλλογήν αυτήν βάνδαλος συμπεριφορά των κατακτητών κατά τα έτη της κατοχής μετέβαλε κατά μέγα μέρος εις σωρόν συντριμμάτων. Επιθυμών όμως να δώσω μίαν ιδέαν των (49) απολιθωμάτων της συλλογής εκείνης περιέγραψα ανωτέρω κατά τον παραστατικώτερον δυνατόν τρόπον όπως ταύτα ενεφανίζοντο εις αυτήν προ της καταστροφής

Επίλογος

Δια του παρόντος χρονικού ουδόλως προτίθεται να οικειοποιηθώ τον τίτλον του ειδικού αλλ' απλώς να σκιαγραφήσω την γεωλογικήν κατάστασιν της Δυτ. Μακεδονίας όπως την αντελήφθην, αφίνων την επιστημονικήν μελέτην και εμβάθυνσιν εις τους εντεταλμένους ειδικούς.

Η παρατήρησις η οποία αείποτε υπήρξε η κλείς η οποία καθοδηγεί τον επιστήμονα εις ευρυτέραν έρευναν και μελέτην των υπό παρατήρησιν

²¹ Πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο τον Schulze-Jena, Leonhard.

φαινομένων, απετέλεσε και δι' εμέ το στοιχείον εκείνο το οποίον, εν συνδυασμῷ με το ένθερμον ενδιαφέρον, μου έδωσε την δυνατότητα να ασχοληθῶ επί ολόκληρον 15ετίαν και να φέρω εις φως τα στοιχεία εκείνα τα οποία θα καθοδηγήσουν μίαν ημέραν τους ειδικούς εις πληρεστέραν επιστημονικήν έρευναν και μελέτην.

Θα ήτο όμως παράλειψις εκ μέρους μου να μην αποδώσω την οφειλομένην έκφρασιν ευχαριστιών εις τον δόσαντα την πρώτην ώθησιν προς την εργασίαν μου αυτήν Αξιότιμον κ. Δημ. Χατζόπουλον τότε καθηγητήν των Φυσικών εις το εν Τσοτυλίῳ γυμνάσιον και νυν Αντ/δρον του Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Β. Ελλάδος, τους αιμνήστους Κ. Κτενάν και Θεοδ. Σκούφον ειδικούς καθηγητάς εν τῷ Εθνικῷ Πανεπιστημίῳ Αθηνών, τους κ.κ. Ναούμ Λιάκον γυμνασιάρχην και Κ. Δάναν καθηγητήν των Φυσικών οι οποίοι υπό του αυτού ενδιαφέροντος και ζήλου εμφορούμενοι συνετέλεσαν σπουδαίως εις την συμπλήρωσιν και επέκτασιν της ερεύνης μου εις τρόπον ώστε να δύναμαι ήδη να εμφανίσω την εικόνα της γεωλογικής συστάσεως της Δ. Μακεδονίας ως **(50)** αύτη εμφανίζεται καθώς και εις την οικογένειαν Διαμαντοπούλου κατοίκου Κινάμεως (Πολυλάκκου) δια την συνδρομήν την οποίαν μοι παρέσχον, καθ' όλην την διάρκειαν μεν της υπ' εμού μελέτης, ιδιαιτέρως δε κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας.

<***: κενό στο δακτυλογραφημένο κείμενο>

Περιεχόμενα

Κεφ. Α.

Πετρολογική περιγραφή των οροσειρών της Δυτικής Μακεδονίας.

Κεφ. Β.

Περιγραφή της λεκάνης Άνω Αλιάκμονος
α. Ζώνη κογχυλίων θαλασσίας ή υφαλμύρου φύσεως
β. Ζώνη απολιθωμάτων ζώων σπονδυλωτών.

Κεφ. Δ.

Ιστορικόν της ευρέσεως των απολιθωμάτων της συλλογής
του Γυμνασίου Σιατίστης.

Κεφ. Ε.

Περιγραφή των εν τη συλλογή ταύτη απολιθωμάτων.

Συμπεράσματα και Επίλογος

Βιβλιογραφία

Paul Oppenheim. Neue Beiträge zur Geologie und Paläontologie der Bal Kanen elbinsel mitsohrift.

Houg p. 1676 Egeide

Bouroat

J. Cvijic La Peninsule Balkanique

Cosmat

Nicolesou

Κτενᾶ

Μαξ. Μητσοπούλου

Γεωργαλᾶ

Μαραβελάκη

Dr Kurt Osswald.

Τραμψάντζελο Μουσείο
Σιατίστης
Έτος ίδρυσης 1888

Παλαιοντολογική Συλλογή
Σιατίστης
Έτος ίδρυσης 1906

Σιατίστια 1982

Σε μία αίθουσα του Τραμνάντλειου Γυμνασίου βρίσκεται η παλαιοντολογική συλλογή του Σχορείου. Αποτερείται από οστά θηρατικών της ηλιετόκαινης υποερίδου — διάρκεια 2.000.000 χρόνια — του Καινοζωικού αιώνα, και από όστρακα ελασματοβραχίων και χαστεροπόδων.

Το ξεινήμα αυτής της συλλογής τοποθετείται στις αρχές του αιώνα μας. Το πρώτο της κομμάτι, ο αποξηλωμένος χαυλιόδοντας, βρέθηκε στην υιοδά του Α. Ζιάμωνα — στον οικισμό Προύραμμο — το 1902 από τον Ν. Διαμαντόπουλο. Προδιορίθηκε επιστημονικά από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Θ. Σκούφο.

Το 1906 ο καθηγητής του Τραμνάντλειου Γυμνασίου Αναστάσιος Δάνας ιδρύει την «παλαιοντολογική συλλογή Σιατίστης» σε αίθουσα του Γυμνασίου. Τα επόμενα 15 χρόνια ο Α. Δάνας με τους μαθητές του Σχορείου και τις υποδείξεις των καθηγητών Θ. Σκούφου και Κ. Κτενά συγκεντρώνει νέα ευρήματα και ηρυνίζει τη συλλογή. Συνεχιστές του έργου του υπήρξαν οι καθηγητές του Σχορείου Κ. Δάνας και Ν. Γιάμος.

Το 1982 διαμορφώνεται καινούργια αίθουσα για την έκθεση των ευρημάτων με την ηρωτοβογία της Γυμνασίου Ε. Δάδα και του Γυμνασίου Γ. Χριστοφορίδη και την οικονομική

ενίσχυση προγών Σιατιστινών. Τη νέα τοποθέτηση και την επιστημονική αξιολόγηση των ευρημάτων έκανε - και συνεχί-
 |ει - ομάδα του Α.Π.Θ. με επιμεταφράς τον καθηγητή Γεω-
 λογίας - Παλαιοτολογίας Ί. Μεζέντη.

Η αίδουσα αυτή είναι προϊόν κόπου, πρωτοβουλίας και αγάπης των Σιατιστινών και της ευγενικής προσφοράς του καθηγητή Ί. Μεζέντη, που παρά το φόρτο εργασίας του βρίσκει το χρόνο να ρθει στη Σιατίστη και να μας οδηγήσει με την επιστημονική του πείρα στην σωστή οργάνωση της αίδουσας.

Στα ευρήματα της συλλογής περιλαμβάνονται, ανάμεσα σε άλλα:

Α. τμήματα βραχίονος Μαμμούθ, τμήματα μηρού και κεφαλή μηρού, τμήματα χυλοδόκτων, τμήματα ανήμης, τμήμα ωμοπλάτης, τμήμα κάτω χνάδου με χαρακτιυά δόντια, αστράγαλος και πορρά εξάρματα δοντιών Μαμμούθ των ειδών: *Mammuthus trogonthezii* [ROHLF], και *Mammuthus primigenius* BLUMENBACH

Β. τμήμα βραχίονος, ανήμης και χνάδου Ρινόκερου ιωδώς και τμήμα κάτω χνάδου νεαρού Ρινόκερου του είδους *Coelodonta antiquitatis* BLUMENBACH

Γ. Δόντια, μεταταρσινά και αστράγαλος αλόγου του είδους *Equus abelii* [ANTONIUS]

Δ. Τμήμα γεράνης εραφίου και τμήματα ορό κέρατα ε-
ραφίου του είδους *Cervus elaphus* LINNÉ

Ε. Αστράγαλος, κορυφή κέρατος και κάτω τμήμα βρα-
χιόνος βοοειδούς του είδους *Bos primigenius* BOJ

Στις εφόμενες σελίδες υπάρχουν λίγα πληροφοριακά στοι-
χεία για τα θηλαστικά *Mammuthus primigenius*, *Coe-
lodonta antiquitatis*, *Equus abeli*, *Cervus elaphus*
και *Bos primigenius*, παρμένα από το βιβλίο του καλ-
χητή Γ. Κ. Μελέντη (ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΣΠΟΝΔΥΛΙΣΤΕΝ 1980)

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΙ ΑΙΩΝΕΣ, ΠΕΡΙΟΔΟΙ, ΥΠΟΠΕΡΙΟΔΟΙ, ΕΠΟΧΕΣ ΚΑΙ ΒΑ-
ΘΜΙΔΕΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΗΣ ΓΗΣ

ΑΙΩ- ΝΕΣ	ΠΕ- ΡΙΟ- ΔΟΙ	ΥΠΟΠΕΡΙΟΔΟΙ	ΕΠΟΧΕΣ ΚΑΙ ΒΑΘΜΙΔΕΣ		
ΚΑΙΝΟΖΩΙΚΟΙ 70.000.000 έτη	ΤΕΤΑΡΤΟΓΕΝΕΣ	Ώλόκαινο (Άλλούβιο)	Σιδήρου Όρειχάλκου Νεολιθική		
		Πλειστόκαινο (Διλούβιο)	Τυρρήνιο Μιλάτσιο Σικέλιο Καλάβριο (Βιλλαφράγκιο)		
	ΤΡΙΤΟΓΕΝΕΣ	ΝΕΟΓΕΝΕΣ	Πλειόκαινο	Άστιο } Άνατολική Πλακέντιο } βαθμίδα	
			Μειόκαινο	Σαχέλιο (Πόντιο) Βινδομπόνιο Τορτόνιο Σαρμάτιο Βουρδιγάλιο Άκουιτάνιο	
		ΠΑΛΑΙΟΓΕΝΕΣ	Όλιγόκαινο	Εάτιο Ρουπέλιο Λαιτόρφιο	
			Ήώκαινο	Λούδιο Μπαρτόνιο Πριαμπόνιο Όβέρσιο Λουτήσιο	
			Παλιόκαινο	Λονδίνιο Θανέτιο Μόντιο	

Ομοταξία : Mammalia
Τάξη : Proboscidea
Υποτάξη : Elephantoidae
Οικογένεια : Elephantidae
Γένος : Mammuthus

Του γένους Mammuthus είναι γνωστά τρία ωρίως είδη:
M. imperator , M. trogonthezi και M. primigenius
Ο M. imperator είναι γνωστός από τις αποθέσεις του κατώ-
τερου πλειστόκαινου (1η μεσοπαγετώδης εποχή) της Β. Αμε-
ρικής. Είχε ύψος 3,95m, δηλαδή ήταν λίγο πιο ψηλός από
τους σημερινούς αφρικανικούς ελέφαντες. Το κρανίο του εί-
χε υψηλό δόλο και οι τεράστιοι καυχιδόντες του είχαν
μήκος 4,20m με χαρακτηριστική αόμυση, καμψη προς
τα πάνω και στροφή προς τα πλάι.

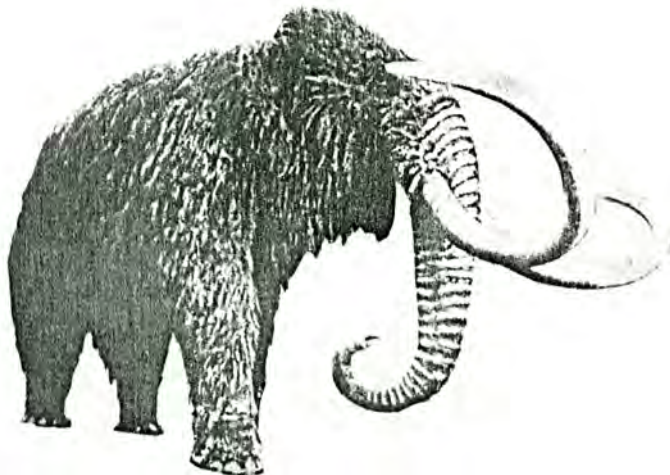
Ο M. trogonthezi έζησε από το Βιζβαφράγμιο μέχρι
την 3η μεσοπαγετώδη εποχή σε στεγνώδες περιβάλλον της
Ευρώπης. Τα δόντια του ήταν ψηλά, ηγαιεία με πυκνά
ελάσματα και με ωοειδή μαθητική επιφάνεια. Οι καυ-
χιδόντες του ήταν διαφορετικοί στα αρσενικά και θηλυκά.
Ο M. primigenius, το κοινό μωμμούθ, είναι ο τελευταίος
απόγονος του γένους και έζησε κατά τη διάρκεια του ανώ-
τερου πλειστόκαινου – πριν 100.000 χρόνια περίπου – στην

-6-

Ευρασία και τη Β. Αμερική

Το κρανίο του ήταν μάλλον μικρό και γηγύ, τα δόντια του είχαν μέχρι 27 ελάσματα και γεγνή αδαναντίνη. Οι καυμι-
όδοντες του είχαν διαδρομή μέχρι 5 m και βάρος 400
κιλά ο καθένας.

Στα ανατωγμένα άτομα οι καυμιόδοντες παρουσίαζαν
κάμψη προς τα έξω και στροφή προς τα πίσω

Σχ. 1 . *Mammuthus primigenius* (BLUMENBACH). Τό πτώμα του βρέ-
θηκε μέσα στους πάγους της περιοχής του Λένα, ποταμού
της Σιβηρίας. Κάτω: Γεωγραφική εξέλιξη του είδους.
(κατά Α. ROBIN 1925 άνω και Β. TROFIMOV 1955 κάτω)

Η τάξη των Προβοσκειδωτών - που ανήκει το Μαρμούδ - περιλαμβάνει μεγαλόσωμα άτομα που έχουν μήκος ίσο περίπου με το ύψος τους, βαρύ σκελετό, μακριά ευύλητη προβοσκειδα. Στην πορεία της φυλογενετικής τους εξέλιξης οι υποτείες υποχωρούν και τελικά παραμένουν ένας σε κάθε μέσο της γνάθου, αναπτύσσονται σε μεγάλο βαθμό και μετατρέπονται σε **ΧΑΥΛΟΔΟΝΤΕΣ**.

Σε ορισμένα είδη παρατηρούνται χαιροδόντες και στην άνω και στην κάτω γνάθο, σε άλλα, όπως στο *Mammuthus primigenius*, μόνο στην άνω και σε άλλα μόνο στην κάτω γνάθο. Η υπόταξη Ελεφαντοειδέα περιλαμβάνει προβοσκειδωτά, που στα δόντια τους κατά τη φυλογενετική εξέλιξη παραβιάζεται η τάξη της υποδοντίας και της αύξησης του αριθμού των εξαφάντων.

Τα δόντια των ελεφάντων φυτρώνουν προχωρώντας από πίσω προς τα εμπρός, δηλαδή με οριζόντια μετακίνηση και όχι με κατακόρυφη άνοδο.

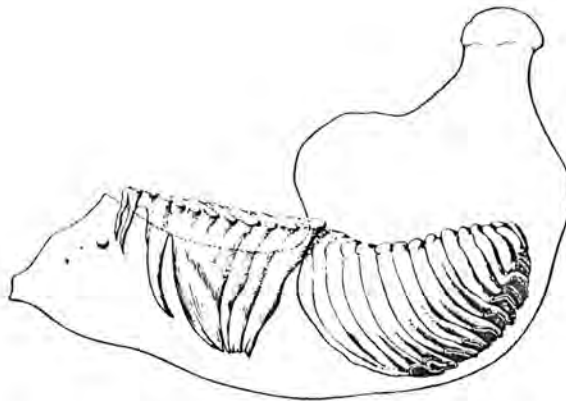
Στη διάρκεια της ζωής τους οι ελέφαντες βγάλουν διαδοχικά 6 ημερωτά δόντια, που όμως σε μια ελκευρισμένη σιγή δεν βρίσκονται ταυτόχρονα σε κάθε μέσο της γνάθου περισσότερα από δύο. Σε προχωρημένη ηλικία του ζώου, όταν δηλαδή φυτρώσει ορυζήρωτιο ο τελευταίος γομφίος, αυτός καταλαμβάνει ολόκληρο το μέσο της γνάθου και το ζώο έχει ένα μόνο δόντι σε κάθε μέσο της

γνάθου.

Τα δόντια των εξεφάντων είναι ηρατεία και η μαστική τους επιφάνεια, που σχηματίζεται από την τριβή των δοντιών της άνω και της κάτω γνάθου, εξυπηρετεί με τον μαζύτερο τρόπο τη μάσηση της τροφής.

Η κίνηση της γνάθου για τη μάσηση της τροφής γίνεται από εμπρός προς τα πίσω και όχι με πλευρική μετατόπιση της γνάθου, όπως συμβαίνει ε' όσα τα άλλα χορτοφάγα ζώα.

Ο μαζύτερος αριθμός των εξεμάτων, δηλαδή 27, παρατηρήθηκε στους τελευταίους χομφίους της άνω γνάθου (M^3) του *Mammuthus primigenius*.

Σχ 2. Κάτω γνάθος ελέφαντος. Το σχέδιο δείχνει τον τρόπο που φουτρώνουν τα πλευρικά δόντια των ζώων αυτών, δηλαδή με όριζόντια μετακίνηση από πίσω προς τα εμπρός.
(Κατά KÜHN 1959)

Φυλαξία	Mammalia
Τάξη	Petissodactyla
Υπόταξη	Cetatomorpha
Υπερφυλογένεια	Rhinocerotoidae
Φυλογένεια	Rhinocerotidae
Υποφυλογένεια	Dicetozhinidae
Γένος	Coelodonta
Είδος	Coelodonta antiquitatis

Τα Rhinocerotidae αρχικά ήταν οργανισμοί ζητόσωμοι με γηρά πόδια, που αργότερα έγιναν οχυρώδεις με μοντά πόδια. Το κρανίο του Coelodonta antiquitatis ήταν εξαιρετικά επιμήκες και βαρύ.

Σχ. 3 *Coelodonta antiquitatis* (BLUMENBACH). Διατηρημένο κτώμα μέσα σε όξοκηρύτη που βρέθηκε στην περιοχή Starunia. (Κατά E. NIEZABITOWSKI 1911)

-10-

Έτρωγε αμύγδα φυτό στεγνών, βλαστούς από κωνοφόρα, καδώς και βλαστούς χαμηλών ξέντρων.

Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι το μαυρύ κεφάλι του έφθανε μέχρι το έδαφος και από την ανόρυξη υπολειμμάτων τροφής που βρέθηκαν στις κοιλότητες των δοντιών του Coelodonta antiquitatis, που διατηρήθηκαν στους γάους της Σιβηρίας.

Το είδος Coelodonta antiquitatis εβήσε στην Ελληνική γη κατά τη διάρκεια της τελευταίας παγετώδους εποχής [πριν 75.000 χρόνια]. Όπως προκύπτει από ηνώμα Coelodonta antiquitatis που βρέθηκε διατηρημένο στους γάους της Σιβηρίας, το σώμα του ήταν σκεπασμένο με ημιμό τρίχωμα. Το είδος αυτό το συναντούμε και στις απεικονίσεις των σπηλαιών που οι άνθρωποι της παλαιολιθικής εποχής {prehistoric} περίοδος αντίστοιχη της γεωλογικής «ανώτερη πλειστόκαινου» χρησιμοποιούσαν για σήνι τους.

Υπολείμματα του ρινόκερου Coelodonta antiquitatis βρέθηκαν στις παλαιοντολογικές ανασκαφές του 1902 στη Μεγαλόπολη μαζί με λείψανα του Mammuthus primigenius και Bos primigenius.

Το ίδιο ακριβώς συνέβη και στη δική μας περιοχή και μάλιστα τα πρώτα υπολείμματα μαμμού βρέθηκαν το 1902.-

Ομοταξία	Mammalia
Ταξή	Pezissodactyla
Υποταξή	Hippomozpha
Υπεροικογένεια	Equoidea
Οικογένεια	Equidae
Υποοικογένεια	Equinae
Γένος	Equus
Είδος	Equus abeli

Ο *Equus abeli* βρέθηκε για πρώτη φορά στην περιοχή Heiligestadt της Αυστρίας. Η παρουσία του ιστοριογίθιου και στη Μεγαλόπολη της Πελοποννήσου. Ήταν μεγαλόσωμο άγριο ιερίδι στην Ελληνική χη και τα τη διάρκεια της II μεσοπαγετώδους εποχής. (400.000 — 300.000 χρόνια πριν από σήμερα.)

Σχ. 4

Σειρά δοντιών της άνω χνάδου

Equus abeli (ANTONIUS)

-12-

Θμοταξία	Mammalia
Τάξη	Artiodactyla
Υπόταξη	Ruminantia
Οικογένεια	Cetridae
Υποοικογένεια	Cetiniac
Γένος	Cetus
Είδος	Cetus elaphus.

Το γένος εμφανίσθηκε στο Πλειόκαινο (12.000.000 χρόνια πριν) και βρει μέχρι σήμερα στην Ευρώπη, Ασία και Αφρική.

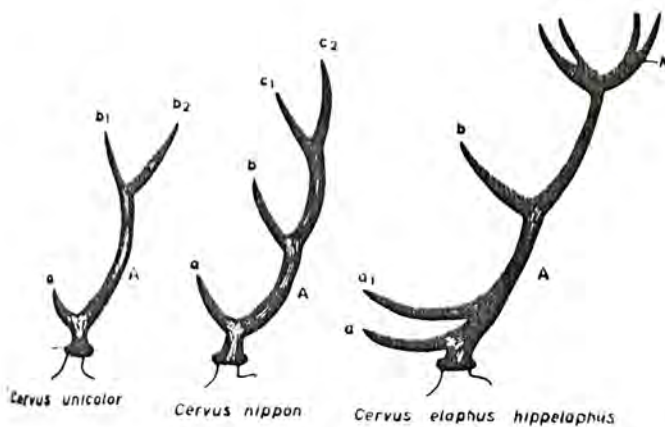
Φέρουν κέρατα με διακλαδώσεις. Η προέκταση των μετωπικών οστών σχηματίζει το κερατοφόρο, αγάνω στο οποίο αναπτύσσεται το κέρατο. Αυτό σπρτερείται από τη βάση του, που ονομάζεται ρόδακας, από το στέλεχος, από μία σειρά διακλαδώσεων που ονομάζονται ανάσχα σφάγμιος, ενδιάμεσος, μεσαίος και οπίσθιος κλάδος, καθώς και από το αυραίο τμήμα που έχει γέγες ή πορρές κορυφές στα Cetus.

Ο αριθμός των κλάδων στα κέρατα των ελαφειδών αντιστοιχεί στον αριθμό των ετών της ηλικίας τους. Στα νεαρά άτομα τα κέρατα γέρτουν και στη συνέχεια αναπτύσσονται νέα.

Τα θηλυκά δεν έχουν κέρατα. Τα κέρατα στο είδος Cetus elaphus αναπτύσσονται προς τα εμπρός. Θραύσματα βά-

-13-

των κεράτων του είδους βρέθηκαν σε μεσογειακοί αιώνες
αποδείξεις, ήγχε δηλαδή 400.000 έως 100.000 χρόνια πριν
από σήμερα.

Σχ. 5 Μεταβολή των κεράτων καὶ δημιουργία τοῦ στέμματος σὲ
πραγματικὰ ἐλάφια. P: Ρόδακας, A: Στέλεχος, a: Ὀφθαλ-
μικός κλάδος, a₁: Ἐνδοαμμοὺς κλάδος, b: Μεσαῖος κλά-
δος, c: Ἐξέλιμα. (κατὰ BENINDE (1937))

Ομοταξία	Mammalia
Τάξη	Artiodactyla
Υποτάξη	Ruminantia
Οικογένεια	Bovidae
Υποοικογένεια	Bovinae
Γένος	Bos
Είδος	Bos primigenius

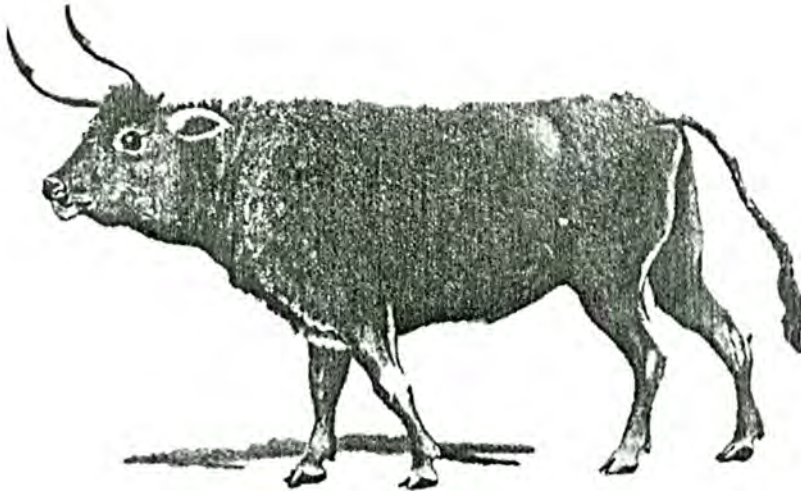
Το είδος *Bos primigenius* έληξε κατά την τελευταία παγετώδη εποχή (πριν 75.000 χρόνια) αλλά και κατά την ιστορική εποχή.

Το 1627 βρέθηκε ακόμη σε μια τελευταία εστία της Πορτογαλίας. Πάρα πολλά αποξηλωμένα οστά του είδους αυτού βρέθηκαν στις κατοικίες των ανθρώπων του Στο - Μαθου και αφειονίσεις του είναι συχνές στους αρχαίους πολετισμούς των Αιθιοπών, Αιγυπτίων και Εγγύπων.

Πρόκειται για ένα μεγαλόσωμο και με λεπτά οστά βοοειδές που τα κέρατά του είχαν μήκος προς τα άνω και εμπρός.

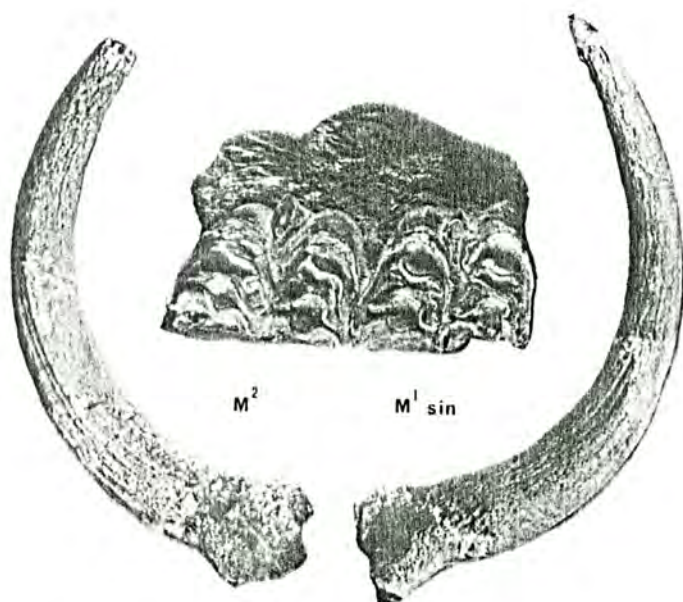
Το μέγεθός του ήταν ηγατό με ελαφρά διογκωμένες σφαιρικές κόγχες.

Τα αρσενικά άτομα ήταν πολύ μεγαλύτερα από τα θηλυκά.

Σχ 6 *Bos primigenius* BOJ.

Η εικόνα αυτή βρέθηκε από τον Άγγλο Ζωολόγο H. Smith σε ένα παλαιοντολογικό του Augsburg και δημοσιεύθηκε το 1827. Σε μια γωνιά της εικόνας έγραφε την γερμανική λέξη «Tiere» που σημαίνει Ότι = *Bos primigenius*. Είναι δηλαδή μια εκ των φυσικών απεικονίσεων.

Σχ 7 . *Bos primigenius* BOJ. Κέρατα του ίδιου ατόμου. Έμπροσθα όψη. Μήκος του καθενός 98 cm. Πλειστόκαινο του Αλιόκκωνα. (Κατά Ι. MELENTH 1966)

-17-

Οι εγισσημονιές ηγροφορίες και οι ειυόνες του τεύχους -
όπως ηροαναφέρθηκε - είναι από το βιβλίο του μαθηγυτή
Γεωργίας - Παλαιοντολογίας Ξ. Κ. Μεγένη .

Οι ηγροφορίες αχετιυά με την ίδρυση της συλλογής είναι
ηαρμένες από το άρθρο του Κ. Δάνα

Η ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ
δημοσιευμένο στο βεύκωμα ΣΙΑΤΙΣΤΕΩΝ ΜΝΗΜΗ .

Το εγόμενο τεύχος του οδγού θα αναφέρεται στα εγασμα-
τοβράχια και γαστερόποδα της συλλογής . -

A. K. Z.

Περιεχόμενα.

Mammuthus	σελίδα 5
Coelodonta antiquitatis	>> 9
Equus abeli	>> 11
Cervus elaphus	>> 12
Bos primigenius	>> 14

Επιμέλεια έκδοσης: Αικ. Ζωγράφου – Φυσιώδης

**Η ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ
ΤΟΥ ΤΡΑΜΠΑΝΤΖΕΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ
ΚΑΙ Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ
ΣΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ Κ.Π.Ε. ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ**

**Αναστασία Χατζηζήση, Καλλιόπη Μπόντα, Παναγιώτης Πε-
πέσας, Κωνσταντίνος Τηλαβερίδης, Στέργιος Αντωνιάδης**

**ΚΠΕ Σιάτιστας, Κτίριο Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιάτιστας,
Μητροπολίτου Ιακώβου, 50300 Σιάτιστα, mail@kpe-siatist.koz.sch.gr**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παλαιοντολογική συλλογή του Τραμπαντζείου Γυμνασίου είναι μια πολύ παλιά συλλογή από απολιθώματα που βρέθηκαν στην περιοχή. Η δημιουργία της ξεκίνησε το 1906 με πρωτοβουλία εκπαιδευτικών του σχολείου αυτού και τη συνδρομή της τοπικής κοινωνίας. Στη συλλογή συμπεριλαμβάνονται οστά, τμήματα οστών και δόντια διαφόρων ειδών Μαμούθ, τμήματα οστών Ρινόκερου, αλόγων, ελαφιών κ.λπ.

Η συλλογή μας δίνει στοιχεία για την εξέλιξη των προβοσκιδωτών και την προϊστορική μας κληρονομιά, μπορεί να αξιοποιηθεί στην Εκπαίδευση και κυρίως την Περ. Εκπαίδευση.

Με βάση τη συλλογή μπορούν να σχεδιαστούν δράσεις, μέσα από τις οποίες αναδεικνύεται ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας στην προστασία των μνημείων της φύσης.

THE PALEONTOLOGICAL COLLECTION OF TRAMPANTZION SECONDARY SCHOOL OF SIATISTA AND ITS DEVELOPMENT IN THE PROGRAMS OF ENVIRONMENTAL EDUC. CENT.OF SIATISTA

**Anastasia Hatzizisi¹, Kalliopi Bonta¹, Konstantinos Tilaveridis¹,
Panagiotis Perpesas¹, Stergios Antoniadis¹**

¹Environmental Education Centre of Siatista, Trampantzion secondary school, Mitropolitou Iakovou, 50300 Siatista, mail@kpe-siatist.koz.sch.gr

ABSTRACT

The paleontological collection of Trampantzion secondary school is an old collection of fossils that have been found in the area. The foundation arose in 1906 by the initiative of the teachers of the above named school, as well as through the significant assistance by the local inhabitants. The collection is consisted of bones, parts of bones and teeth of different types of mammoth, including bones of rhinoceros, horses, deer etc as well as fossils of Pecten, Cardium, Ostrea crassisima, Hippurites sp, ostrea lamellosa Pecten sp, Turitella sp, Nerinea sp, Meretrix sp, Actaeonella sp.

The collection provides us with elements of the development of Proboscidea as well about our prehistorical inheritance and can also be developed in the Education and mainly in the Environmental Education.

Based on this collection, activities can be established through which the local area's importance against the maintenance of the natural monuments is high lightened.

Από την εισήγηση της Παιδαγωγικής ομάδας του Κ.Π.Ε. Σιάτιστας
στο Συνέδριο:

9th European Geoparks Conference 2010

GEOPARKS:

Learning from the Past –

Building a Sustainable Future

Celebrating 10 Years of Innovation

Lesvos Island – Greece / 1 – 5 October 2010

**Από την πολιτιστική κληρονομιά
της Σιάτιστας:**

II. Εκκλησίες–Αρχοντικά-Δημόσια κτήρια

Σιάτιστα 2014

Εισαγωγή

Κατά την επικρατέστερη επιστημονική άποψη η Σιάτιστα δημιουργήθηκε στα τέλη του 14^{ου} αιώνα ή αρχές του 15^{ου}, όταν Κονιάροι Τούρκοι (Τούρκοι έποικοι από το Ικόνιο) κατέλαβαν τα πεδινά των γύρω περιοχών και αδούλωτοι Έλληνες από τις περιοχές αυτές αναζήτησαν καταφύγιο στους πρόποδες του όρους Βέλια. Οι πρώτοι κάτοικοι ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία, επίσης έσκαψαν το πετρώδες έδαφος και φύτεψαν αμπέλια. Αργότερα εκμεταλλευόμενοι τις διεθνείς συγκυρίες ασχολήθηκαν με το διαμετακομιστικό εμπόριο. Έγιναν οι ξακουστοίπραματευτάδες, που μετέφεραν τα εμπορεύματά τους μέσα και έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κάποιοι από αυτούς εγκαταστάθηκαν στο εξωτερικό, αλλά δεν ξέχασαν την πατρίδα τους, την ευεργετούσαν, στόλιζαν τις εκκλησίες της και φρόντιζαν για τα σχολεία της, ενώ άλλοι πηγαινοέρχονταν και, μαζί με τα πλούτη που έφερναν και τα πολύτιμα αντικείμενα, έφερναν και τις ιδέες του Διαφωτισμού και τις γνώσεις τις οποίες αποκόμιζαν από τα ταξίδια τους. Έτσι η Σιάτιστα γρήγορα εξελίχτηκε σε «πολιτεία» με επιβλητικά Αρχοντικά, περίτεχνα διακοσμημένες εκκλησίες, πολλά μαγαζιά και σχολεία με πλούσιες βιβλιοθήκες.

Ο 20^{ος} αιώνας ήταν δύσκολος για την πόλη. Τα νέα μέσα συγκοινωνίας που αναπτύχθηκαν είχαν ως συνέπεια να χάσει η πόλη το ρόλο της στο διαμετακομιστικό εμπόριο, η φυλλοξήρα κατέστρεψε τα αμπέλια της και οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι έφεραν στην πόλη δεινά και προκάλεσαν ανεπανόρθωτες καταστροφές. Όμως, παρά τα δεινά του 20^{ου} αιώνα, η πόλη κατόρθωσε, όσο λίγες πόλεις, χάρη στα εμβάσματα των ξενιτεμένων, τις δωρεές των ευεργετών και το μεράκι και την εργατικότητα των κατοίκων της να διατηρήσει μεγάλο μέρος της πολιτιστικής της κληρονομιάς και να δημιουργήσει αξιόλογα σύγχρονα έργα.

Για να τα γνωρίσει κάποιος αυτά, για να γνωρίσει την πόλη και την πολιτιστική κληρονομιά της, πρέπει να ζήσει στην πόλη, να περπατήσει στα σοκάκια της, να μπει στα Αρχοντικά της, να ξεναγηθεί στα Μουσεία της και στη Βιβλιοθήκη της, να γνωρίσει τις εκκλησίες της, να γευτεί το «ηλιαστό» κρασί της και να μυηθεί στα μυστικά οινοποίησής του, να γλεντήσει με τους Σιατιστινούς το Δεκαπενταύγουστο και το Δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων.

Στον επισκέπτη όμως των λίγων ημερών, στον περαστικό από τη Σιάτιστα προτείνουμε λίγα σημεία, εύκολα προσβάσιμα και αντιπροσωπευτικά της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης.

Οι σελίδες που ακολουθούν είναι προϊόν δικής μας έρευνας και καταγραφής πληροφοριών που έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς από ειδικούς επιστήμονες.

Προσπαθήσαμε με επισκέψεις σε βιβλιοθήκες και συνεντεύξεις με γηραιούς συντοπίτες μας, με επιτόπια μελέτη των ίδιων των μνημείων και με τη χρήση των δυνατοτήτων του διαδικτύου να προσεγγίσουμε, στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, πρωτογενείς πηγές και επιστημονικές ανακοινώσεις για τα μνημεία της πόλης μας, ταξινομήσαμε το υλικό και το παραθέτουμε για ενημέρωση των επισκεπτών αλλά και ως βοήθημα για τον μελλοντικό ερευνητή, καταθέτοντας παράλληλα λεπτομερή σχετική βιβλιογραφία.

Σιάτιστα 24/3/2014

Καλλιόπη Μπόντα - Ντουμανάκη

Τραμπάντζειο Γυμνάσιο Σιάτιστας

Το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο ιδρύθηκε και προικοδοτήθηκε από το σιατιστινό Ιωάννη Τραμπαντζή. Ο Ιωάννης Τραμπαντζής γεννήθηκε το 1813 στη Σιάτιστα. Σε ηλικία δώδεκα χρονών μετανάστευσε στη Ρουμανία. Τον περισσότερο χρόνο της ξενιτιάς τον έζησε στην πόλη Slatina και στο Bucuresti¹, όπου εργάστηκε, και επέστρεψε μετά από πολλά χρόνια στην Ελλάδα πάμπλουτος. Κατά την επιστροφή του διέμεινε στην Αθήνα και την Κέρκυρα και η επιθυμία του να ευεργετήσει τη γενέτειρά του τον οδήγησε να διαθέσει ένα μεγάλο χρηματικό ποσό για την ίδρυση και προικοδότηση Γυμνασίου. Το κτήριο θεμελιώθηκε το 1888 και ολοκληρώθηκε το 1889, λίγους μήνες πριν το θάνατο του ευεργέτη, ο οποίος συνέβη στις 3 Ιανουαρίου 1890. Πρόκειται για κτήριο *αυστηρού νεοκλασικού ρυθμού, με προσεγμένη ισόδομη λαξευτή τοιχοποιία στην πρόσοψη που είναι διώροφη*, όπως παρατηρεί ο αρχιτέκτονας Αλέξανδρος Παπάζογλου σε μία εισήγησή του για το χαρακτηρισμό του Γυμνασίου και των άλλων σχολικών κτηρίων της Σιάτιστας ως έργων τέχνης και διατηρητέων μνημείων². Σε κάποια μέρη εξαιτίας της κλίσης του εδάφους το διδακτήριο γίνεται τριώροφο, ενώ η τοιχοποιία στις δύο πλευρές και την πίσω όψη αποτελείται από *χοντρολαξευμένη λιθοδομή*³. Αρχιτέκτονας του κτηρίου ήταν ο αυτοδίδακτος Κώστας Πιπιλιάγκας από τη Βλάστη⁴, ο οποίος εκτός από το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο έκτισε και το Διοικητήριο του μουτεσαρίφη Σερβίων καθώς και πολλά σπίτια στο Πέραν της Κωνσταντινούπολης⁵. Από τα πρώτα κιόλας χρόνια λειτουργίας του το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο αναγνωρίστηκε από την τοπική κοινωνία, στελεχώθηκε με πρωτοπόρους δασκάλους, ενώ το 1892 αναγνωρίστηκε και από το Εθνικό Πανεπιστήμιο ως ισότιμο με τα

¹ Αναστασίου Δάρδα, *Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της εκκλησίας*, Πατριαρχικών Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1997, σελ.71.

²ό.π. σελ. 162.

³ό.π. σελ. 162.

⁴ό.π. σελ. 160.

⁵Paula Scalcau, *Κοινότητες Μακεδόνων στη Ρουμανία. Έλληνες από τη Μακεδονία στο νομό της Mahedinti Ρουμανίας*, στον τόμο: ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ, 17ος, 18ος, 19ος αιώνας, Θεσσαλονίκη 2011, σελ 350.

Γυμνάσια του Ελληνικού κράτους⁶. Το 1906 σε μία αίθουσα του επάνω ορόφου του κτηρίου ο καθηγητής Φυσικών Αναστάσιος Δάνας συγκέντρωσε τα παλαιοντολογικά ευρήματα τα οποία ο ίδιος συνέλεγε από την πεδιάδα της Ανασελίτσας και δημιούργησε μια σπάνια και ενδιαφέρουσα παλαιοντολογική συλλογή. Δυστυχώς, πολλά από τα παλαιοντολογικά ευρήματα της συλλογής αυτής καταστράφηκαν κατά την περίοδο της γερμανοϊταλικής κατοχής από τους κατακτητές που στρατωνίζονταν στο Τραμπάντζειο. Την ίδια τύχη είχαν και τα σπάνια όργανα φυσικής και χημείας καθώς και ο πλούσιος εξοπλισμός σε εποπτικά μέσα τα οποία διέθετε το σχολείο, τα περισσότερα δωρεές αποδήμων Σιατιστινών. Από το 1976, με τη διάκριση Γυμνασίου-Λυκείου και με την υποχρεωτική φοίτηση στο τριτάξιο πλέον Γυμνάσιο, οι αίθουσες του Τραμπαντζείου κτηρίου δεν επαρκούσαν. Δίπλα στο *γηραιό πασίγνωστο Γυμνάσιο* κτίζεται το διδακτήριο «Γεώργιος Παπαγεωργίου», με δαπάνη των αδελφών Γ. Παπαγεωργίου, το οποίο εγκαινιάζεται το 1986. Το ιστορικό Τραμπάντζειο λειτουργεί πλέον ως ένας πολιτιστικός χώρος, όπου πραγματοποιούνται εκδηλώσεις και στεγάζονται, εκτός από την παλαιοντολογική, και άλλες αξιόλογες συλλογές διαφόρων συλλόγων που δραστηριοποιούνται στην πόλη. Όμως ο καταστρεπτικός σεισμός της 13^{ης} Μαΐου 1995 άγγιξε και το επιβλητικό κτήριο. Το έργο της αποκατάστασης των ζημιών του κτηρίου από το σεισμό ολοκληρώθηκε μόλις το 2009 και έκτοτε στεγάζει την παλαιοντολογική συλλογή στην αίθουσα όπου στεγαζόταν παλιά, το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Σιάτιστας και παράλληλα λειτουργεί ως χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων. Το Ιστορικό Τραμπάντζειο Γυμνάσιο με το ΦΕΚ785/Β/13-12-1990 χαρακτηρίστηκε *ως ιστορικά διατηρητέο μνημείο που χρειάζεται ειδική κρατική προστασία, διότι συνετέλεσε στη διατήρηση της ιδέας της Ελληνικότητας της Μακεδονίας*

Η προσφορά του Τραμπαντζείου Γυμνασίου στην εκπαίδευση και γενικότερα στον πολιτισμό της Σιάτιστας δικαιώνει τον λόγιο εκπαιδευτικό Αθανάσιο Αργυριάδη, ο οποίος, όπως μας πληροφορεί ο Φ. Ζυγούρης⁷ αλλά και δημοσίευμα στο περιοδικό Ο ΛΟΓΙΟΣ ΕΡΜΗΣ της Κωνσταντινούπολης τον Μάιο του 1888, κατά την τελετή θεμελίωσης του κτηρίου ανεβασμένος στον τοίχο της παλιάς ελληνικής σχολής που γκρεμιζόταν και

⁶Η αναγνώριση φαίνεται από το περιεχόμενο επιστολής του Γυμνασιάρχη Ι. Παπία προς τον Υπουργό Εξωτερικών Στέφανο Δραγούμη, η οποία δημοσιεύεται από τον Αναστάσιο Δάρδα, στο βιβλίο *Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της εκκλησίας*, σελ.497-498.

⁷ Φίλιππος Ζυγούρης, *Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής*, σελ.440.

χρησιμοποιώντας ομηρικούς στίχους παρμένους από τη θ ραψωδία της Οδύσσειας, σαν άλλη Αθηνά αναφώνησε:

*«Κι ένας τυφλός θα το ξεχώριζε τέτοιο σημάδι, βλαστάρι μου,
ψαχουλευτά, 'τι αυτό δεν έσμιζε με τα πολλά των άλλων,
μον', είναι ομπρός και μη σκιάζεσαι το δοκίμι ετούτο.
Ποιος αθλητής να το φτάσει δύνεται και ποιος να το περάσει;».*

Μαντεύοντας δε ο δάσκαλος Αργυριάδης την πρόθεση του μεγάλου ευεργέτη για δημιουργία και άλλων, εξίσου σπουδαίων έργων ή και ανώτερων, συμπλήρωσε:

*«Φτάστε τούτον πρώτα οι νιούτσικοι, μετά θα ρίξω κι άλλον (δίσκο),
τόσο θα πάει για και μακρύτερα φαντάζομαι και τούτος⁸».*

Ο ευεργέτης δεν πρόλαβε να υλοποιήσει τα σχέδια που είχε για την πατρίδα του, όμως στο αγώνα αυτό για την παιδεία επιδόθηκαν άλλοι, νεότεροι, όπως θα φανεί στα κείμενα που ακολουθούν.

⁸ Για την ομιλία του Αθανάσιου Αργυριάδη βλέπε **ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ**, τεύχος 109-110, σελ.241, Ιανουάριος – Ιούνιος 2014.

Μητροπολιτικό Μέγαρο

Γραπτές μαρτυρίες και αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν πως το γειτονικό χωριό Σισάνι ήταν κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους έδρα Επισκοπής⁹. Η έδρα της επισκοπής αυτής στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1695-1700, όταν αρχιεπίσκοπος Αχρίδος ήταν ο σιατιστινός Ζωσιμάς, μεταφέρθηκε στη Σιάτιστα¹⁰. Το 1767 η Επισκοπή προήχθη σε Μητρόπολη Σισανίου¹¹, ενώ αργότερα ονομάστηκε Μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης.

Το σημερινό Μητροπολιτικό Μέγαρο θεμελιώθηκε στις 18 Νοεμβρίου 1946 και εγκαινιάστηκε στις 18 Δεκεμβρίου 1949. Κτίστηκε με σχέδια του αρχιτέκτονα Γεωργίου Νομικού στη θέση όπου ήταν το παλιό κτήριο της Μητρόπολης, το οποίο ερειπώθηκε το 1944, κατά την περίοδο της γερμανο-ιταλικής κατοχής, λόγω καταστροφών που υπέστη τότε¹². Την πρωτοβουλία και φροντίδα της ανέγερσης του νέου Μητροπολιτικού Μεγάρου είχε ο δραστήριος ιεράρχης Ιάκωβος -μητροπολίτης της Ιεράς Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης από το 1945 μέχρι το 1958- και για την ανέγερσή του συνέδραμαν οικονομικά, όπως πάντα, οι απόδημοι Σιατιστινοί της Αμερικής.

Στον περίβολο του Μητροπολιτικού Μεγάρου, σε κτήριο ιδιοκτησίας της Ιεράς Μητρόπολης Σισανίου και Σιατίστης το οποίο κτίστηκε τη δεκαετία 1980, στεγάζεται το **Μουσείο Εκκλησιαστικής Τέχνης**¹³, το οποίο ιδρύθηκε στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, μετά από σχετική πρόταση του Μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης Αντωνίου, για να φιλοξενήσει και να καταστήσει προσιτό στο ευρύ κοινό έναν πλούτο εικόνων, παλαιτύπων, ξυλογλύπτων και αμφίων τα οποία μαρτυρούν την λαμπρή ιστορία της πόλης

⁹Α. Πέtkος-Ν. Τριβυζαδάκης-Ε. Χριστοφορίδου, **Επισκοπικός Ναός Σισανίου**, Βέροια 2009, σελ.46-47.

¹⁰Αναστάσιος Δάρδας, **Η Επισκοπή-Μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης**, Θεσσαλονίκη 2006, σελ.25.

¹¹ό.π σελ.25.

¹²Κλεόμβροτος Ιάκωβος, **Ο κόπος μου στη Μακεδονία**, σελ.33.

¹³Δρόσου Κωνσταντία – Θεοχαρίδου Καλλιόπη, **Η δημιουργία Μουσείου Εκκλησιαστικής Τέχνης στη Σιάτιστα**, σελ.695.

μας και της ευρύτερης περιοχής. Ξεχωρίζουν εικόνες με επιρροές από την κρητική σχολή του 16^{ου} αιώνα, όπως η εικόνα με την Παναγία Οδηγήτρια και η εικόνα με τον ύμνο «ΕΠΙ ΣΟΙ ΧΑΙΡΕΙ», έργο το οποίο αποδίδεται στον Κλόντζα, καθώς και του 17^{ου} αιώνα που είναι η εικόνα με την Αποκάλυψη, έργο του Θεόδωρου Πουλάκη. Η ύπαρξη των εικόνων αυτών στην πόλη της Σιάτιστας δείχνει μια κοινωνία έτοιμη να υποδεχτεί δυτικότροπες δημιουργίες.

Ιερός Ναός προς τιμήν του Αγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου

Ο σημερινός Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Δημητρίου είναι ο τρίτος ναός που κτίζεται στην ίδια θέση. Σύμφωνα με γραπτές μαρτυρίες ο πρώτος ναός κτίστηκε το 1647¹⁴ και, επειδή ήταν πολύ μικρός, κατεδαφίστηκε το 1801 για να ανοικοδομηθεί στην ίδια θέση, μετά από έκδοση σχετικής άδειας από τον Αλή Πασά¹⁵, ένας μεγαλύτερος και μεγαλοπρεπέστερος ναός¹⁶. Ο μεγαλοπρεπής αυτός ναός κάηκε στις 13 Ιουλίου του 1910. Οι Σιατιστινοί με αυτοθυσία κατόρθωσαν να γλυτώσουν το είκοσι πέντε μέτρων ψηλό καμπαναριό, το οποίο βρίσκεται βόρεια του ναού, κατασκευάστηκε το 1856 και είναι έργο του Ζουπανιώτη αρχιτέκτονα Αποστόλη¹⁷. Από το ναό απόμειναν μόνο δύο μαρμαρίνες πλάκες, οι οποίες μας δίνουν πληροφορίες για τον προηγούμενο ναό¹⁸. Το μεγάλο πλήγμα της Σιάτιστας,

¹⁴Η πληροφορία προκύπτει από σημείωση του Μητροπολίτη Σισανίου Νεόφυτου (1792-1811) στη σελίδα 289 του Κώδικα Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, βλ. Νικολάου Πανταζόπουλου, **Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης ιζ'-ιθ' αι.**, Θεσσαλονίκη 1974, σελ.140.

¹⁵Η άδεια σύμφωνα με τον Φίλιππο Ζυγούρη, **Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής**, σελ.176, σωζόταν στα αρχεία της εκκλησίας και είχε ως εξής: «Εγώ ο Αλή πασιάς, έδωκα το μπουγιουντσί μου των Σιατιστινών ότι μαντάμ όπου η εκκλησιά τους αηδημήτρης εγκρημίστηκεν τους έδωκα το εζίνι μου να την φκιάσουν και κανένas μαντές να μη τους γείνη ζωρέ κατάρ εζάπαντος και δια τούτο τους εδόθη το παρόν μου μπουγιουντσί εζ' αποφάσεως 1801 Ιουλίου 17 .

¹⁶Νικολάου Πανταζόπουλου, **Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης ιζ'-ιθ' αι.**, σελ.140.

¹⁷Ιωάννου Αποστόλου, **Ιστορία της Σιατίστης**, σελ. 124.

¹⁸Οι πλάκες είχαν εντοιχιστεί δεξιά και αριστερά της θύρας που ανοίχτηκε στη δυτική πλευρά του ναού, όταν αυτός ανακαινίστηκε το 1881, επί Μητροπολίτου Αγαθαγγέλου Στεφανάκη. Οι πλάκες δεν εντοιχίστηκαν στο νέο ναό, αλλά τοποθετήθηκαν στον τοίχο της σκάλας και με τα χρόνια είχαν χαθεί. Σύμφωνα με τον Α. Δάρδα, **Ο Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Δημητρίου Σιατίστης, Σιάτιστα 2012**, σελ.20, ανευρέθηκαν πρόσφατα, με φθορές βέβαια, στο κωδωνοστάσιο του ναού από τον αρχιμανδρίτη Στέφανο Λαμπρόπουλο. Στις πλάκες αυτές υπάρχει ελεγείο που έγραψε ο Αναστάσιος Μέγας και το οποίο διασώζει ο Φίλιππος Ζυγούρης στο βιβλίο **Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής**, σελ.184. Το περιεχόμενο του επιγράμματος σε ελεύθερη απόδοση έχει ως εξής: «Αυτή η βασιλική Πύλη του ιερού ναού και ο ωραίος γυναικωνίτης

η οποία βρέθηκε χωρίς καθεδρικό ναό, δεν πτόησε τους χριστιανούς. Από την επόμενη κιόλας ημέρα ξεκίνησαν τις ενέργειες για να αποκτήσουν ναό αντάξιο του προηγούμενου. Την εκπόνηση των σχεδίων του νέου ναού ανέθεσαν στο γερμανοσπουδαγμένο αρχιτέκτονα Αριστοτέλη Ζάχο, γιο του σιατιστινού δασκάλου Αθανάσιου Ζάχου. Ο Αριστοτέλης Ζάχος σχεδίασε ένα έργο το οποίο αποτελεί στοχαστική δεξιοτεχνική σύνθεση στοιχείων εμπνευσμένων από την παλαιοχριστιανική ναοδομία και τη ρομαντική /λομβαρδική αρχιτεκτονική, που αντλεί στοιχεία από τη βυζαντινή Ραβέννα. Μαζί με τον περίπου σύγχρονο ναΐσκο του Αγίου Αθανασίου Χριστιανουπόλεως στη Γορτυνία (1910-11) θα μπορούσε να χαρακτηριστεί προοίμιο της μεταρρύθμισης της ελληνικής ναοδομίας από τον αρχιτέκτονα¹⁹. Ο ναός, όπως τον συνέλαβε ο Ζάχος, ήταν σταυροειδής τρίκλιτη βασιλική με τετραγωνικής κάτοψης πύργο, αντί τρούλου, στη διασταύρωση του κεντρικού και του εγκάρσιου κλίτους που ήταν υπερυψωμένα και είχαν αετωματικές απολήξεις στις όψεις τους²⁰. Ο ναός θεμελιώθηκε στις 5 Αυγούστου του 1912. Η παραμονή του Ζάχου στην περιοχή για τη θεμελίωση του ναού σηματοδεύτηκε από μια περιπέτεια, την οποία αποκαλύπτει ο ίδιος ο αρχιτέκτονας σε γράμμα του προς το δάσκαλό του J.Durm²¹. Φυλακίστηκε από το Οθωμανικό καθεστώς με την κατηγορία της κατασκοπίας και σώθηκε χάρη στην παρέμβαση του Γερμανού πρέσβη της Κωνσταντινούπολης, την οποία προκάλεσε το ενδιαφέρον της βασίλισσας Σοφίας για το γερμανοσπουδαγμένο αρχιτέκτονα. Το γεγονός αυτό και η γερμανική του αρχιτεκτονική παιδεία θα τον οδηγήσουν μοιραία σε ένα από τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα της πολιτικής και της πολιτιστικής ζωής του τόπου, τη φιλογερμανική και φιλοβασιλική παράταξη, και θα γευτεί τις πίκρες του Εθνικού Διχασμού²². Η ένταξη του αρχιτέκτονα στο στρατόπεδο αυτό, εκτός από τις συνέπειες που είχε στην καριέρα του αρχιτέκτονα, είχε και αντανακλάσεις στη διαμόρφωση του αρχιτεκτονικού τοπίου της Ελλάδας και ειδικά της

και ο λαμπρός τρούλος κατασκευάστηκαν τώρα με τον ακάματο ζήλο του αρχιερέως Σισανίου, του Αγαθάγγελου, ξεχωριστού ιερέως του Υψίστου και φίλου των λαμπρών μουσών, και με τη μεγαλόψυχη βοήθεια των ευσεβών πολιτών, όταν των ναών του Υψίστου έντιμοι έφοροι ήταν ο Κων/νος Χατζηιωάννης, ο Δημήτριος Τσαρλαμάνης και ο Δημήτριος Τσιρλιγκάνης, κατά μήνα Μάιο του 1881».

¹⁹Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ, **Αριστοτέλης Ζάχος & Josef Durm, Η αλληλογραφία ενός πρωτοπόρου αρχιτέκτονα με τον μέντορά του 1905-1914**, σελ.299.

²⁰ό.π σελ.299.

²¹ό.π σελ. 295.

²²ό.π σελ.45.

Θεσσαλονίκης, αφού πολλές πρωτοποριακές προτάσεις του αρχιτέκτονα δεν υλοποιήθηκαν.

Οι εργασίες στο ναό εκτελέστηκαν σταδιακά, καθώς δύο μήνες μετά τη θεμελίωση του ναού εξερράγη ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος και ακολούθησαν η επανάσταση της Σιάτιστας κατά του Τούρκου κατακτητή στις 12 Οκτωβρίου 1912 και η ιστορική μάχη της 4^{ης} Νοεμβρίου, γεγονότα που δεν άφηναν περιθώρια για οικοδομικές εργασίες. Οι προετοιμασίες για την επανέναρξη των εργασιών άρχισαν την άνοιξη του 1913²³. Για την ανοικοδόμηση του ναού οι Σιατιστινοί από όλα τα μέρη του κόσμου συνέδραμαν ποικιλοτρόπως. Δυστυχώς τα σχέδια του αρχιτέκτονα δεν ακολουθούνταν πιστά, είτε λόγω έλλειψης εμπειρίας των τεχνιτών που εκτέλεσαν το έργο, είτε λόγω του κόστους που απαιτούσαν, γεγονός το οποίο πίκραινε τον αρχιτέκτονα. Ο αρχιτέκτονας με τις ικανότητες τις οποίες διέθετε κατόρθωσε να δέσει αριστοτεχνικά το κωδωνοστάσιο, το οποίο είχε γλυτώσει από την πυρκαγιά του 1910, με το ναό κατασκευάζοντας περίστωο, το οποίο έδωσε στο σύνολο *μορφολογική ποικιλία και χάρη*. Επίσης κατόρθωσε να συνθέσει αριστοτεχνικά τμήματα ξυλόγλυπτων τέμπλων παλιών ναών, για να κατασκευάσει το τέμπλο του νέου ναού²⁴. Σε ένα από τα τμήματα αυτά του τέμπλου αναγράφεται η χρονολογία 1778, η οποία προφανώς είναι η χρονολογία κατασκευής αυτού του τμήματος του τέμπλου, ενώ ο Δρ. Ν. Σιώκης κατόρθωσε να διαβάσει το αναγραφόμενο όνομα του ξυλογλύπτη, του «μάστορα Μανόλη». Το τέμπλο συμπληρώθηκε με εικόνες που φιλοτεχνήθηκαν το 1917 στο Άγιο Όρος, έργα «Χριστόδουλου Ματθαίου εκ Ναούσης». Τη δαπάνη ανέλαβε ο μητροπολίτης Δεβρών και Βελεσσών Παρθένιος Γκόλιας, επίσης με καταγωγή από τη Σιάτιστα, καθώς και άλλοι Σιατιστείς²⁵. Ο δεσποτικός θρόνος και τα δύο προσκυνητάρια, επίσης έργα ξυλογλυπτικής τέχνης, πιθανότατα μεταφέρθηκαν εδώ από τους ναούς Προφήτη Ηλία και Αγίου Γεωργίου, ενώ τον άμβωνα κατασκεύασαν τότε οι Σιατιστινοί Παύλος Ταχμιντζής με το γιο του Δημήτριο με τόση επιμέλεια

²³Α.Δάρδα, **Ο Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Δημητρίου Σιάτιστας**, Σιάτιστα 1995, σελ.119.

²⁴Υπάρχει πληροφορία ότι το τέμπλο του παρακείμενου παλιού παρεκκλησίου της Ζωοδόχου Πηγής (Παναγίας) που κατεδαφίστηκε, τοποθετήθηκε στο ναό του Αγίου Δημητρίου και ότι και άλλα μέρη του τέμπλου προέρχονται από άλλους ναούς της Σιάτιστας, ό.π., σελ.140-141.

²⁵Εκτός από τον Παρθένιο που ανέλαβε την δαπάνη των περισσότερων εικόνων, συνέδραμαν οικονομικά και οι Αθ. Σερέφας, Κ. Χοντροδήμος και Δ. Γκερεχτές, ενώ πιθανότατα την εικόνα του Αγίου Ιερόθεου δώρισε ο Μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης Ιερόθεος, ό.π., σελ.143.

και δεξιοτεχνία, που απέσπασαν τα συγχαρητήρια του αρχιτέκτονα Αριστοτέλη Ζάχου²⁶. Δεκάξι χρόνια μετά τη θεμελίωση του ναού, στις 9 Σεπτεμβρίου το 1928 έγιναν τα μεγαλοπρεπή εγκαίνια του ναού. Από την παραμονή των εγκαίνιων και μέχρι το μεσημέρι της άλλης ημέρας η Σιάτιστα είχε κατακλυσθεί από προσκυνητές, μεταξύ των οποίων και πολλοί Σιατιστινοί ξενιτεμένοι. Οι εκπαιδευτικοί, οι φοιτητές και οι μαθητές συνεργάστηκαν και έδωσαν θεατρική παράσταση και μουσική συναυλία με πλήρη επιτυχία²⁷. Το 1935 κατασκευάστηκε το παρεκκλήσι της Παναγίας σε σχέδια πάλι του αρχιτέκτονα Ζάχου. Όμως ο κυρίως ναός ήταν ακόμα ελλιπής, χωρίς τον τετραγωνικό πύργο στο κέντρο του. Στη θέση αυτή κατασκευάστηκε πολύ αργότερα, το 1955, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Γ. Νομικού, όχι ο προβλεπόμενος τετραγωνικός πύργος, αλλά οκταγωνικός τρούλος. Ο ναός με τον βυζαντινό τρούλο του απέκτησε άλλη μορφή, επιβλητικότερος και μεγαλοπρεπέστερος. Αν εφαρμοζόταν το αρχικό σχέδιο του Ζάχου και στον τρούλο και σ' άλλα σημεία που έγιναν παρεκκλίσεις, ο ναός θα ήταν περισσότερο αριστουργηματικός, μνημείο αρχιτεκτονικής²⁸. Το 2012 ο ναός γιόρτασε την εκατονταετηρίδα στον εορτασμό της οποίας παρέστη ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος και ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερώνυμος.

(από το οικογενειακό αρχείο της κ. Περιστεράς Μπόντα)

²⁶ ό.π., σελ.142.

²⁷Εφημερίδα Κοζάνης **ΒΟΡΕΙΟΣ ΕΛΛΑΣ**, Κυριακή, 16 Σεπτεμβρίου 1928.

²⁸Α.Δάρδα, **Ο Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Δημητρίου Σιάτιστας**, Σιάτιστα 1995, σελ.188.

Ιερός Ναός προς τιμήν του Αγίου Νικολάου

Ο ενοριακός ναός του Αγίου Νικολάου είναι κτισμένος σε θέση παλιότερου ναού, ο οποίος είχε κτιστεί το 1743 ως δισυπόστατος²⁹ (Αγίου Νικολάου και Αγίου Σπυρίδωνος), όταν μητροπολίτης ήταν ο Ζωσιμάς. Ο σημερινός ναός θεμελιώθηκε στις 24 Ιουλίου 1927³⁰ και εγκαινιάστηκε στις 6 Δεκεμβρίου 1937. Τα απαιτούμενα για την ανέγερσή του χρηματικά ποσά προσφέρθηκαν, όπως για τα περισσότερα Δημόσια κτήρια της Σιάτιστας, από τους ίδιους τους Σιατιστινούς. Ανάμεσά τους οι ξενιτεμένοι στις ΗΠΑ, ο καλόγερος Καλλίνικος και ο Δούκας Α. Σαχίνης³¹. Αρχιτέκτονας του ναού ήταν ο σπουδαγμένος στην Κωνσταντινούπολη αρχιτέκτονας-πολιτικός μηχανικός Εμμ. Μάλαμας, γιος ιερέα της Σιάτιστας. Ασχολήθηκε με την ανοικοδόμηση της πόλης της Θεσσαλονίκης, την κατασκευή έργων εποικισμού για τη στέγαση των προσφύγων και την κατασκευή πολλών άλλων δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομικών έργων. Ο σημερινός ναός του Αγίου Νικολάου είναι ο μοναδικός ναός της Σιάτιστας που δεν έχει ξυλόγλυπτο τέμπλο και στην διακόσμηση του έχει αναγεννησιακά στοιχεία. Οι εικόνες του τέμπλου είναι έργα του 1937 από τον αγιογράφο Ιωάννη Δ. Ματσίγκο και οι πρώτες τοιχογραφίες και η διακόσμηση της περιόδου εκείνης έγιναν με χρήματα τα οποία διάθεσε ο Μιχαήλ Κουκουλίδης³².

²⁹ Δημοσίευμα του κ. Γεωργίου Μπόντα στην εφημερίδα **ΓΡΑΜΜΗ**, φύλλο της 8^{ης}-12-1999.

³⁰ Άρθρο της εφημερίδας **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ** της 30^{ης} Ιουλίου του 1927 με τίτλο «**ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΙΑΤΙΣΤΑΝ ΑΝΕΓΕΡΣΙΣ ΝΑΟΥ**».

³¹ **Σιατιστέων Μνήμη**, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Γ119. Εφημερίδα **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, 30 Ιουλίου 1927.

³² **Σιατιστέων Μνήμη**, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Γ59, βλ. και υποσημείωση 25.

**Ιερός Ναός προς τιμήν και μνήμη
της Αγίας Μεγαλομάρτυρος Παρασκευής**

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής βρίσκεται στην πλατεία της Γεράνειας και μαζί με το επιβλητικό κωδωνοστάσιο (έργο του Ζουπανιώτη αρχιτέκτονα Αποστόλη, το οποίο κατασκευάστηκε το 1862), το ναό της Παναγίας καθώς και το ναό του Αγίου Νικολάου αποτελούν το κατεξοχήν λατρευτικό κέντρο της συνοικίας αυτής. Είναι ο παλιότερος σωζόμενος ναός της πόλης και τιμά παράλληλα και τη μνήμη της Αγίας Αικατερίνης, λόγω, ίσως, της παρουσίας στην πόλη σιναϊτικού μετοχιού, που συνδέεται, πιθανότατα, με αυτόν³³. Αποτελεί σημαντικό μνημείο μεταβυζαντινής τέχνης στο ρυθμό της θολοσκέπαστης τρίκλιτης βασιλικής με υπερυψωμένο νάρθηκα-γυναικωνίτη. Στη νότια εξωτερική πλευρά του ο ναός έχει υπόστεγο. Ένα τμήμα στο ανατολικό μέρος του υποστέγου είναι περιορισμένο και υπάρχει εκεί παρεκκλήσι αφιερωμένο στην Παναγία. Στο παρεκκλήσι αυτό υπήρχε τοιχογραφία της Θεοτόκου της λεγόμενης «Αερικής», που φιλοτεχνήθηκε από το Χριστόδουλο Ζωγράφο το 1898³⁴.

Η προβολή της ανωδομής του ναού αποτυπώνει τη μορφή του σύνθετου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού, όπως αυτός διαμορφώνεται από τη σύνθεση των καμαρών, τόξων και φουρνικών³⁵.

Σύμφωνα με επιγραφή ο ναός ανοικοδομήθηκε το 1677 και ιστορήθηκε το 1679. Οι τοιχογραφίες του ναού τον καθιστούν το σημαντικότερο μνημείο στην ευρύτερη περιοχή του Βοΐου και αποδίδονται σε καλλιτεχνικό εργαστήριο το οποίο μορφολογικά και υφολογικά πρέπει να αποδοθεί στο κλίμα της ηπειρωτικής αγιογραφίας, όπως αυτή διαμορφώνεται στο πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα³⁶. Σύμφωνα με τον Πολύκλειτο Ρέγκο σε

³³Αντώνιος Πέtkος, *Συντήρηση τοιχογραφιών και τέμπλου ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Σιάτιστας*, σελ.3.

³⁴Α.Δάρδα, *Ο Ναός και το κωδωνοστάσιο της Αγίας Παρασκευής*, ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΑ, 19-20, 1999-2000, σελ.20.

³⁵Αντώνιος Πέtkος, *Συντήρηση τοιχογραφιών και τέμπλου ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Σιάτιστας*, σελ.4.

³⁶ό.π., σελ.5.

μερικά πρόσωπα των τοιχογραφιών θυμάται κανείς τοιχογραφίες των Μετεώρων ή και του Αγίου Όρους ακόμη³⁷. Ιδιαίτερα μετά τη συντήρηση του ναού, η οποία ολοκληρώθηκε το 2008, αναδείχθηκε ο πλούτος των παραστάσεων που υπάρχουν σε όλο το ναό και αφορούν θέματα αφηγηματικά από τον κύκλο ζωής της Θεοτόκου, το Δωδεκάορτο, τα Θαύματα και τα Πάθη του Χριστού, τη Δημιουργία του Κόσμου, σκηνές από την Παλαιά Διαθήκη καθώς και τη Δευτέρα Παρουσία, ολόσωμους Αγίους και προτομές Αγίων³⁸. Από τις παραστάσεις ξεχωρίζει στο νότιο τοίχο του νάρθηκα - γυναικωνίτη η παράσταση «Ρίζα του Ιεσσαί», όπου πάνω από τον Ιεσσαί και εκτός ρίζας τοποθετούνται οι Έλληνες σοφοί Σόλων, Πλούταρχος, Αριστοτέλης, Πλάτων, Θουκυδίδης και η Σίβυλλα.

Μια δεύτερη φάση τοιχογράφησης, η οποία αφορά το βόρειο και νότιο εξωτερικό τοίχο, έγινε το 1741. Στο νότιο εξωτερικό τοίχο έχουμε τοιχογραφίες οι οποίες σχετίζονται με τους Ασκητές, τους Μοναχούς και τους Αναχωρητές της ερήμου της Παλαιστίνης³⁹. Στο ναό ξεκίνησε επιζωγράφιση το 1898 από τον τοπικό ζωγράφο Χριστόδουλο Ζωγράφο, που αναχαιτίστηκε μετά από αντιδράσεις του κόσμου των λογίων⁴⁰. Η επιζωγράφιση αυτή εντοπίζεται στο εσωτερικό, κυρίως στην κάτω ζώνη με τους ολόσωμους Αγίους, αλλά και στο νοτιοδυτικό και βορειοδυτικό φουρνικό⁴¹.

Ο ξυλόγλυπτος διάκοσμος του ναού αποδίδεται σε διαφορετικές χρονολογικές περιόδους. Η πρώτη συμπίπτει με την τοιχογράφηση του ναού και σ' αυτήν ανήκει το επιχρυσωμένο τέμπλο (εκτός από την κάτω ζώνη του). έργο εξαιρετικής τέχνης, εφάμιλλο με αντίστοιχα του Αγίου Όρους. Ο δεσποτικός θρόνος, ο άμβωνας και το προσκυνητάρι-εικονοστάσι χρονολογούνται στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και παραπέμπουν στην τεχνοτροπία την οποία διαμόρφωσε η σύμπραξη λινοτοπίτικης και μετσοβίτικης ξυλόγλυπτικής παραγωγής⁴². Η κάτω ζώνη του τέμπλου, θωράκια και πεσσίσκοι, διαφέρουν ως προς την τεχνοτροπία από το υπόλοιπο έργο και δεν

³⁷Πολύκλειτος Ρέγκος, **Η Βυζαντινή τέχνη στη Σιάτιστα**, Ο Φάρος της Βορείου Ελλάδος, 1940, σελ.329.

³⁸Αντώνιος Πέtkος, **Συντήρηση τοιχογραφιών και τέμπλου ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Σιάτιστας**, σελ.4.

³⁹Ανδρέα Ευγγούπουλου, **Τοιχογραφίες στη Σιάτιστα**, «Μακεδονικό Ημερολόγιο» του Νίκου Σφενδόνη, του έτους 1964, σελ.33-37.

⁴⁰Φίλιππος Ζυγούρης, **Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής**, σελ. 210.

⁴¹Αντώνιος Πέtkος, **Συντήρηση τοιχογραφιών και τέμπλου ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Σιάτιστας**, σελ.5.

⁴²ό.π., σελ.7.

είναι επιχρυσωμένη. Το μέρος αυτό του τέμπλου έχει το εντελώς αντίστοιχο του στο τέμπλο του ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Η διαφορά του από το υπόλοιπο τέμπλο πιθανότατα να οφείλεται σε κάποια επισκευή του⁴³.

Οι δεσποτικές εικόνες του τέμπλου εξαιρετικής τέχνης ανήκουν στην κρητική μεταβυζαντινή εικονογραφία με εκπρόσωπο το Θεόδωρο Πουλάκη⁴⁴. Η εικόνα της Αγίας Παρασκευής φέρει αργυρή επένδυση, όπου απεικονίζονται και σκηνές από το μαρτύριο της Αγίας, και φέρει χρονολογία 1743⁴⁵, ενώ η εικόνα της Αγίας Αικατερίνης απεικονίζει την Αγία με τρόπο ώστε να υποδηλώνεται η μόρφωση της Αγίας αλλά και ο μαρτυρικός θάνατός της με τον ακιδοφόρο τροχό και εντυπωσιάζει *με την απλότητά της, τη δύναμη της εκφράσεως και τη γοητεία της φόρμας της*⁴⁶.

Ο Επιτάφιος με το ξυλόγλυπτο κουβούκλιο δυτικής τεχνοτροπίας είναι έργο του «Αναστασίου Ιωάννου του εξ Ιωαννίνων». Είναι ζωγραφισμένος στις δύο όψεις του ξύλου, όπου το σώμα του Χριστού σε «σινδόνα» με τον Ιωσήφ, το Νικόδημο και τη Θεοτόκο, και κατασκευάστηκε το 1741⁴⁷.

Δίπλα στο ναό της Αγίας Παρασκευής υπάρχει ο μικρός ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, που ο λαός της Σιάτιστας ονομάζει «Αγία Άννα», με αξιόλογες εικόνες στο τέμπλο του, οι οποίες φιλοτεχνήθηκαν, όπως προκύπτει από τις αναγραφές πάνω στις ίδιες τις εικόνες, το 1741 και 1742.

⁴³Κ.Θεοχαρίδου, *Ο Προφήτης Ηλίας στη Σιάτιστα, Οι εκκλησίες της Ελλάδος μετά την Άλωση*, σελ.58.

⁴⁴ΣΙΑΤΙΣΤΑ, *Η πόλη των κρυμμένων θησαυρών*, ANKO 2008, σελ.10.

⁴⁵Α.Δάρδα, *Ο Ναός και το κωδωνοστάσιο της Αγίας Παρασκευής*, ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΑ, 19-20, 1999-2000, σελ.8.

⁴⁶Πολύκλειτος Ρέγκος, *Η Βυζαντινή τέχνη στη Σιάτιστα*, Ο Φάρος της Βορείου Ελλάδος, 1940 σελ.332.

⁴⁷Α.Δάρδα, *Ο Ναός και το κωδωνοστάσιο της Αγίας Παρασκευής*, ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΑ, 19-20, 1999-2000, σελ.8-9.

Ιερός Ναός προς τιμήν των Γενεθλίων Ιωάννου του Προδρόμου

Ο ναός τιμά το **γενέθλιο του Ιωάννη Προδρόμου** και εκτιμάται ότι ανοικοδομήθηκε στις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική, χωρίς εξωτερικά να παρουσιάζει κάποιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό. Το εσωτερικό του όμως με τις γύψινες διακοσμήσεις στους τοίχους και τα ξύλινα ζωγραφιστά ταβάνια θυμίζει τη διακόσμηση των Αρχοντικών της Σιάτιστας και, σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Σ. Κίσσα, *δεν υπάρχει αντιπροσωπευτικότερο μνημείο στον ελλαδικό χώρο, που να δείχνει όχι μόνο την εισαγωγή της ευρωπαϊκής ζωγραφικής, αλλά και την αποδοχή της από την ελληνική κοινωνία*⁴⁸. Πίσω από την εικόνα του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου σώζεται επιγραφή που δείχνει πως η εικόνα ιστορήθηκε το 1784 με δαπάνη της συντεχνίας των παπουτσήδων, ενώ στο μέσον της οροφής του ναού κρέμεται ορειχάλκινος πολυέλαιος, δώρο του απόδημου από το 1759 στη Βιέννη Δημητρίου Ψαρά, του οποίου πατρίδα ήταν η Σιάτιστα⁴⁹. Τα δυο αυτά αφιερώματα είναι και δηλωτικά των οικονομικών τάξεων που διαμορφώθηκαν το 18^ο αιώνα στη Σιάτιστα. Από τη μια μεριά αυτοί που έμειναν στην πατρίδα και ανέπτυξαν μεταξύ άλλων και σημαντική βιοτεχνία υποδημάτων -τα γαλλικά αρχεία των μέσων του 19^{ου} αιώνα καταγράφουν δέκα εργαστήρια υποδημάτων στην πόλη της Σιάτιστας⁵⁰- και από την άλλη εκείνοι που ξενιτεύτηκαν και έγιναν οι έμποροι της Μεσευρώπης, οι οποίοι έχτισαν στην πατρίδα τα αρχοντικά, στόλισαν τις εκκλησίες μας, φρόντισαν για την Παιδεία της γενέτειρας και όχι μόνο.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού έγινε σε διάφορες φάσεις και από διάφορους ζωγράφους. Συγκεκριμένα στη διακόσμηση της ανώτερης

⁴⁸Σωτήριος Κίσσας, **Οι εκκλησίες στη Σιάτιστα**, εισήγηση στο 1^ο αναπτυξιακό συνέδριο του Δήμου Σιάτιστας τον Αύγουστο του 1994 με θέμα: Η Σιάτιστα μπροστά στο 2000, σελ.41.

⁴⁹Πληροφορίες για το Δημήτριο Ψαρά υπάρχουν στο βιβλίο του Λαΐου Γεωργίου, **Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17^{ος}-19^{ος} αι.)**.

⁵⁰Βακαλόπουλος Κων/νος, **Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του Πασαλικίου Μοναστηρίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα**, δημοσίευμα στο περιοδικό ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος 21^{ος}, Θεσσαλονίκη 1981.

ζώνης του βόρειου και νότιου τοίχου, στο βόρειο και νότιο τμήμα του δυτικού τοίχου που χωρίζει τον κυρίως ναό από το χώρο του γυναικωνίτη καθώς και στα κεφάλια των αγγέλων που πλαισιώνουν τις μορφές των ολόσωμων αγίων στην κάτω ζώνη παρατηρούνται ομοιότητες ως προς την τεχνοτροπία, στο πλάσιμο των ανθρώπινων μορφών, στην απόδοση των τοπίων και στην αναλογία της χρωματικής κλίμακας με τις τοιχογραφίες του δωματίου του Αρχοντικού Χατζημιχαήλ με το όνομα ΠΑΝΘΕΟΝ⁵¹, η οποία έγινε από τον Ευθύμιο εκ Παλαιών Πατρών, ενώ στο χώρο του ιερού ζωγράφησε ο σιατιστινός Χριστόδουλος Ζωγράφος. Η Πλατυτέρα, οι τέσσερις Ευαγγελιστές, οι Τρεις Ιεράρχες, ο Επιτάφιος Θρήνος και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος είναι δικά του έργα. Στο Χριστόδουλο Ζωγάφο αποδίδονται ο Άγιος Αντώνιος σε μουσαμά στο νότιο τοίχο, ο Παντοκράτορας στην οροφή και το παραπέτασμα της ωραίας πύλης⁵².

Το τέμπλο του ναού είναι ξυλόγλυπτο. Τόσο η τεχνική του τέμπλου όσο και τα επί μέρους διακοσμητικά θέματα και η τοποθέτησή τους σε συγκεκριμένες θέσεις έχουν το εντελώς αντίστοιχό τους στο τέμπλο του Προφήτη Ηλία⁵³, αλλά χωρίς χρονολογία και επιχρύσωση.

Εξωτερικά ο ναός έχει δύο υπόστεγα, βόρεια και νότια αντίστοιχα, ενώ είχε και κελιά, τα οποία γκρεμίστηκαν γύρω στο 1935, τότε που με δωρεά του Χ. Μέγα το προαύλιο του ναού ευπρεπίστηκε, φυτεύτηκαν δένδρα και έγινε ο αυλόγυρος του ναού⁵⁴. Με την ΥΑ 24946/26-8-1967 (ΦΕΚ 606/Β/3-10-1967) ο Ι. Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στη Σιάτιστα χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

⁵¹Ζωή Γοδόση, **Με αφορμή τις τοιχογραφίες του Ιερού ναού του Ιωάννη Προδρόμου**, σελ. 71-72.

⁵²ό.π., σελ. 72-73.

⁵³Κ. Θεοχαρίδου, **Ο Προφήτης Ηλίας στη Σιάτιστα, Οι εκκλησίες της Ελλάδος μετά την Αλωση**, σελ.58.

⁵⁴**Σιατιστινά πρόσωπα**, Χ. Ν. Μέγας, «Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ», φύλλο της 9ης-2-1936.

Ιερός Ναός προς τιμήν του Προφήτου Ηλιού

Στο λόφο μεταξύ Χώρας-Γεράνειας, από τον οποίον μπορεί κανείς να απολαύσει το ομορφότερο ηλιοβασίλεμα, βρίσκεται η εκκλησία του Προφήτη Ηλία. Ο ναός κτίστηκε το 1701 επί αρχιερατείας του Ζωσιμά, όπως δηλώνει επιγραφή στο υπέρθυρο του ναού, προς τιμήν των θαυματουργών προφητών Ηλιού και Ελισσαίου. Είναι μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, με υπερυψωμένο νάρθηκα/γυναικωνίτη στο δυτικό μέρος και ένα μονόχωρο παρεκκλήσι στη βόρεια πλευρά, αφιερωμένο στον Άγιο Χαράλαμπο. Συνέχεια του παρεκκλησιού αυτού είναι ένας χώρος ο οποίος παίζει το ρόλο εξωνάρθηκα, έτσι ώστε παρεκκλήσι και εξωνάρθηκας να καταλαμβάνουν όλο το μήκος της βόρειας πλευράς του ναού. Ο κυρίως ναός με το γυναικωνίτη φαίνεται πως αποτελούσαν τον αρχικό πυρήνα του ναού, ενώ ο εξωνάρθηκας με το παρεκκλήσι δημιουργήθηκαν αργότερα, πιθανόν με το κλείσιμο κάποιου χαγιατιού, το οποίο υπήρχε στην ίδια θέση, και τη μετατροπή του σε παρεκκλήσι και εξωνάρθηκα.

Σύμφωνα με την επιγραφή ο κυρίως ναός διακοσμήθηκε μεταξύ 1740-1742 και οι εντυπωσιακές αγιογραφίες του νάρθηκα έγιναν το 1744 από τον Ηπειρώτη Αναστάσιο Ιωάννου Καλούδη και τους αδελφούς του. Στην εκκλησία αυτή, εκτός από την εντυπωσιακή «Ρίζα του Ιεσσαί» με τους Έλληνες σοφούς, υπάρχει κατά το Σωτήριο Κίσσα η μοναδική ίσως παράσταση στον ελληνικό χώρο των Αγίων Επταρίθμων. Οι Άγιοι Επταρίθμοι είναι οι φωτιστές των Σλάβων Άγιος Κύριλλος και Άγιος Μεθόδιος και οι πέντε σπουδαιότεροι μαθητές τους Άγιος Ναούμ, Άγιος Κλήμης, Άγιος Σάββας, Άγιος Αγγελάριος και Άγιος Γοράσδων. Ο Σ. Κίσσας αναφέρει σε εισήγησή του⁵⁵ ότι το 1720 είχε τυπωθεί ήδη στη Βενετία η πρώτη ακολουθία των Αγίων Επταρίθμων και η ακολουθία τους ξανατυπώθηκε στο τυπογραφείο της Μοσχόπολης στα 1742. Αυτά τα φυλλάδια είχε πάρει ο κλήρος της Σιάτιστας να τα χρησιμοποιήσει και έγινε και η εικαστική τους απεικόνιση. Οπωσδήποτε όμως η απεικόνιση σχετίζεται και με το γεγονός ότι ο Μητροπολίτης Σισανίου Ζωσιμάς υπήρξε δύο φορές Αρχιεπίσκοπος Αχρίδας (Ζωή Γοδόση, **Με αφορμή τις τοιχογραφίες του Ιερού ναού του Ιωάννη Προδρόμου**, σελ. 70).

⁵⁵Σωτήριος Κίσσας, **Οι εκκλησίες στη Σιάτιστα...**, σελ.41.

Η απεικόνιση αρχαίων Ελλήνων σοφών, κυρίως στο νάρθηκα των ναών αλλά και σε τράπεζες Μοναστηριών, εμφανίζεται ήδη από το 10^ο αι. μ.Χ. και δεν περιορίζεται στον ελλαδικό χώρο, απαντάται και στην Κωνσταντινούπολη, στη Μ. Ασία, στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία.

Σχετικά με το φαινόμενο της απεικόνισης των Ελλήνων φιλοσόφων δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των μελετητών, π.χ. ο Α. Ξυγγόπουλος θεωρεί ότι οι σοφοί εντάσσονται μέσα στο εικονογραφικό θέμα της «Ρίζας του Ιεσσαί», που αναπαριστά τη γενεαλογία του Χριστού. Ειδικά από το 16^ο αι. και ως το 18^ο στη Ρίζα του Ιεσσαί συγκαταλέγονται μεταξύ των αμέσων προγόνων του Χριστού και οι προφύτες και όσοι άλλοι μίλησαν για την έλευση του Σωτήρος και σ' αυτούς τους δευτέρους οι Βυζαντινοί κατέτασσαν και τους Έλληνες σοφούς /φιλοσόφους.

Ο Κ. Σπετσιέρης θεωρεί ότι η απεικόνιση αυτών των σοφών είναι πράξη καθαγιασμού τους και αναγνώριση της προσπάθειας *«των Ελλήνων φιλοσόφων κατά τους έξι π.Χ. αιώνας να υπερβούν την πολυθεϊαν και να διαμορφώσουν μίαν υψηλότεραν ιδέαν περί πνευματικού θεού...»*, να προετοιμάσουν έτσι το δρόμο για τη χριστιανική διδασκαλία.

Ο Φ. Κ. Βώρος θεωρεί ότι το φαινόμενο της εικονογράφησης/ απεικόνισης των Ελλήνων σοφών στις εκκλησίες το 16^ο -18^ο αι. είναι σύμπτωμα και έκφραση εθνικής αφύπνισης, προσπάθεια προβολής και ανασύνδεσης με το παρελθόν μας, την κλασική αρχαιότητα.

Εξαιρετικής τεχνοτροπίας είναι και το τέμπλο, το οποίο στην κορυφή του, κάτω από τα «λυπηρά», φέρει τη χρονολογία 1786 και το όνομα του ξυλογλύπτη ΜΑΝΩΛΙ⁵⁶, ο οποίος πρέπει να είναι ο ίδιος που φιλοτέχνησε τμήμα⁵⁷ από το τέμπλο του ναού του Αγίου Δημητρίου. Μία από τις εικόνες του τέμπλου απεικονίζει τον Άγιο Νικόλαο, *ιστορήθη το 1787 δια χειρός Νικολάου* και αποτελεί αφιέρωση του Δημητρίου και των γονέων αυτού Νικολάου Χατζημιχαήλ στο ναό. Παλιότερα, παραμονή του Προφήτη Ηλία στο ναό γινόταν μεγάλο πανηγύρι από τη συντεχνία των γουναράδων, καθώς ο Προφήτης Ηλίας θεωρείται προστάτης τους και συγκέντρωνε πολύ κόσμο, ενώ οι αγροφύλακες έφερναν να ευλογήσουν τα πρώτα άγουρα σταφύλια⁵⁸. Με την ΥΑ 24946/26-8-1967 (ΦΕΚ 606/Β/3-10-1967) ο Ι. Ναός Προφήτη Ηλία στη Σιάτιστα χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

⁵⁶Τη χρονολογία του τέμπλου και το δυσανάγνωστο όνομα του ξυλογλύπτη κατόρθωσε να αναγνωρίσει ο Δρ. Νικόλαος Σιώκης.

⁵⁷ Βλ. σελ. 144 του βιβλίου που έχετε στα χέρια σας.

⁵⁸Φ. Ζυγούρη, **Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής**, σελ.208.

Ιερός Ναός προς τιμήν των Παμμεγίστων Ταξιαρχών

Η εκκλησία των Ταξιαρχών κτίστηκε το 1798 από το σιατιστινό ευεργέτη, μοναχό, λόγιο και διδάσκαλο Ιωνά (1737-1825). Η διακόσμηση έγινε σε διαφορετικές φάσεις και από διάφορους ζωγράφους, ένας εκ των οποίων, σύμφωνα με μαρτυρία του Χ. Κανατσούλη, είναι ο Ευθύμιος εκ Παλαιών Πατρών, ο οποίος ζωγράφισε στη Σιάτιστα κατά το τέλος του 18^{ου} αιώνα και τις αρχές του 19^{ου}, ενώ αργότερα εντοπίζεται στο Βελιγράδι⁵⁹ και στο Ζεμούν, (το Σεμλίνο)⁶⁰. Ο ίδιος ζωγράφος ζωγράφισε και το ΠΑΝΘΕΟΝ του αρχοντικού Χατζημιχαήλ-Κανατσούλη. Στο υπόστεγο (χαγιάτι) που υπάρχει κατά μήκος του νότιου τοίχου του ναού διασώζεται μισοκατεστραμμένη τοιχογραφία, η οποία είναι μοναδική στην περιοχή. Η παράσταση σε αυτήν εικονίζει τη δίκη του Χριστού από τον Πόντιο Πιλάτο. Έχει χρονολογία 9 Αυγούστου 1840. Κάτω από την παράσταση ο ζωγράφος σημειώνει: «*Το αντίτυπον τοῦτο εὔρηται ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας πλακί λιθίνῃ κεχαραγμένο*». <1840 Αυγούστου 9>. Σύμφωνα με τον Α. Δάρδα αυτό σημαίνει πως όλη η παράσταση είναι αντιγραφή από λίθινη πλάκα που βρισκόταν στη Βιέννη. Πρόκειται για τα «αγιοταφίτικα». Τα αγιοταφίτικα ήταν παραστάσεις σχετικές με τη σύλληψη, δίκη, ταφή και ανάσταση του Χριστού και κατά την εποχή εκείνη κυκλοφορούσαν, ζωγραφισμένες σε μουσαμά ή χαρτί ή ξύλο ή και σε πέτρες ακόμα χαραγμένες, στα Ιεροσόλυμα και από εκεί διασκορπίζονταν σε όλα τα μέρη⁶¹. Ένα παλιό ασημοστολισμένο Ευαγγέλιο αποτελεί δωρεά της συντεχνίας των αμπελουργών⁶². Η εκκλησία πανηγυρίζει στις 8 Νοεμβρίου, στη γιορτή των

⁵⁹Συμπεριλαμβάνεται στους εκ Βελιγραδίου συνδρομητές του βιβλίου του Εμμανουήλ Φωτιάδου, **ΣΟΑΥΪΟΥ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ**, Εκ της Τυπογραφίας Αντωνίου Haykul, Εν Βιέννη της Αυστρίας ΑΩΛΓ' [1833].

⁶⁰Η πληροφορία είναι από την εισήγηση του Ν. Μουτσόπουλου με τίτλο: **Ο εσωτερικός διάκοσμος των αρχοντικών της Σιάτιστας**, (σελ. 70) στο συνέδριο «Η Σιάτιστα μπροστά στο 2000: Προβλήματα-Προοπτικές».

⁶¹Α. Δάρδα, **Ο Ιερός Ναός των Ταξιαρχών & Τριών Ιεραρχών Σιάτιστας και ο κτίτορας αυτού Ιωνάς μοναχός, Θεσσαλονίκη** 1982, σελ.20.

⁶²Ο όρος «συντεχνία των αμπελουργών» - σύμφωνα με όσα τουλάχιστον εμείς γνωρίζουμε- δεν εντοπίστηκε κάπου αλλού στη γύρω περιοχή, (βλ. Μ. Καλινδέρη, Αι συντε-

Αγίων Ταξιαρχών, που είναι οι Προστάτες Άγιοι του Συλλόγου Κρεοπωλών της πόλης μας, και, όπως σημειώνει ο Α. Δάρδας, «παλιότερα ο επίσημος εορτασμός των Σχολείων γινόταν στις 30 Ιανουαρίου στην εκκλησία των Ταξιαρχών με μνημόσυνο των ευεργετών της πόλης και την Κυριακή της Ορθοδοξίας το μνημόσυνο γινόταν στο Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Δημητρίου».

χνίαι της Κοζάνης, σελ.89). Η αφιέρωση αυτή αποτελεί ένδειξη της οργάνωσης των σιατιστινών αμπελουργών σε συνεχνίες από τον καιρό της Τουρκοκρατίας, λόγω του μεγέθους και της θέσης της αμπελοκαλλιέργειας στην οικονομία του τόπου.

Γενικές πληροφορίες για τη δομή των Αρχοντικών της Σιάτιστας

Τα Αρχοντικά της Σιάτιστας είναι σπίτια πλουσίων, κατά κανόνα εμπόρων, τα οποία διακρίνονται για το μέγεθός τους, τον οχυρό τους χαρακτήρα και την πλούσια εσωτερική διακόσμηση.

Τα περισσότερα Αρχοντικά της Σιάτιστας κτίστηκαν το 18^ο αιώνα, καθώς τότε δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις και οι ανάγκες για να κτιστούν τέτοια οικοδομήματα.

Όλα είχαν ή έχουν το ίδιο σχεδόν σχέδιο, νεότερες όμως παρεμβάσεις σε ορισμένα τα κάνουν να φαίνονται πολύ διαφορετικά. Σε όλα υπάρχει το κατώι, ο πρώτος όροφος και ο δεύτερος όροφος ή ανώι.

Η κύρια όψη των Αρχοντικών έχει συνήθως ΝΑ προσανατολισμό, για να αξιοποιείται στο έπακρο η ηλιακή ακτινοβολία. Ωστόσο όταν η θέση του οικοπέδου ή η διαμόρφωση του εδάφους δεν το επέτρεπε ακολουθούσαν και άλλους προσανατολισμούς. Τα υλικά κατασκευής της τοιχοποιίας του κάτω ορόφου είναι ασβεστόπετρες και πολύ λίγη λάσπη εμπλουτισμένη με λίγο ασβέστη, ενώ ενδιάμεσα, εσωτερικά και εξωτερικά είναι τοποθετημένοι δρύινοι οριζόντιοι ξυλόδεσμοι (ζωνάρια) σε απόσταση ενός μέτρου περίπου ο ένας από τον άλλο. Το πάχος της τοιχοποιίας ξεπερνάει τα 80cm. Στον επάνω όροφο η κατασκευή αλλάζει. Για να είναι πιο ελαφρύς και ελαστικός, πολλά μέρη είναι καμωμένα με **τσατμά**. Ο τσατμάς είναι είδος τοιχοποιίας, η οποία αποτελείται από ξύλινο σκελετό με κατακόρυφους δοκούς και με καδρόνια οριζόντια και διαγώνια, ως αντιστηρίγματα. Ο μεταξύ τους χώρος είναι γεμισμένος με πλίνθρες (πλιθιά).

Μία πολύ συνηθισμένη εσωτερική διαρρύθμιση των Αρχοντικών, είναι η εξής: Μπαίνοντας υπάρχει μια κεντρική, ισόγεια, πλακόστρωτη εσωτερική αυλή, η **μεσιά**, απέναντι ακριβώς το **κατώι**, ένας μισοβυθισμένος στη γη χώρος, ο οποίος χρησίμευε κυρίως για την αποθήκευση τροφίμων και όπου υπήρχαν τα βαρέλια με το κρασί, το πουστάβι (πατητήρι σταφυλιών) και τα σκεύη που χρησιμοποιούσαν για την οينوποίηση, δίπλα το **μαγαζί**, το οποίο χρησίμευε για την αποθήκευση των προς πώληση εμπορευμάτων και για το λόγο αυτό ασφαλιζόταν με γερή πόρτα. Δύο σκάλες δεξιά και αριστερά οδηγούν στον **πρώτο όροφο ή μεσοπάτωμα** και στο **ανώι** αντίστοιχα. Ακολουθώντας τη δεξιά σκάλα βρισκόμαστε στον πρώτο όροφο. Ο πρώτος όροφος αποτελούσε χώρο διαμονής τους χειμωνιάτικους μήνες, γι' αυτό θα συναντήσουμε εκεί στη μέση τον **ηλιακό** και

δεξιά και αριστερά τα **χειμωνιάτικα** δωμάτια, κουζίνα και αποθηκευτικούς χώρους. Ο ηλιακός αποτελεί το βασικό χώρο του ορόφου αυτού, από τις δύο πλευρές του περικλείεται από δωμάτια, αλλά από τις άλλες δύο φωτίζεται. Στη μία από αυτές, που συνήθως είναι και η βόρεια πλευρά του σπιτιού, φέρει σειρά παραθύρων, ενώ η άλλη βλέπει προς τη **μεσιά**. Ο **ηλιακός** είναι συνήθως υπερυψωμένος σε σχέση με το επίπεδο του ορόφου, ενώ πριν από αυτόν, καθώς και πριν από τα δωμάτια του πρώτου ορόφου, υπάρχει ανοιχτός διάδρομος, ο οποίος ξεπροβάλλει προς τη μεσιά, σαν εσωτερικός εξώστης και φέρει προστατευτικά κάγκελα. Πολλές φορές ο ηλιακός χωρίζεται από το διάδρομο με σκαλιστά κάγκελα και ελαφρές κολόνες. Το πρώτο δεξιά δωμάτιο του ορόφου αυτού, από το οποίο μάλιστα επιτηρείται και η κεντρική είσοδος του σπιτιού, ονομάζεται **ανδρίκιος**⁶³ και αντιστοιχεί στον ανδρώνα⁶⁴ των αρχαίων Ελλήνων. Στον όροφο υπάρχουν και άλλα δωμάτια για διάφορες χρήσεις, καθώς και κουζίνα, για το ζέσταμα των φαγητών. Το μαγείρεμα όμως γινότανε σε άλλους χώρους, οι οποίοι υπήρχαν έξω, στην αυλή του σπιτιού. Από τη μεσιά θα μας οδηγήσει κατευθείαν στο **δεύτερο όροφο ή ανώι** η αριστερή σκάλα. Εκεί θα συναντήσουμε την ευρύχωρη σάλα, που ονομάζεται επίσης και αυτή **ανώι**, και προοριζόταν για κοινωνικές εκδηλώσεις, τα **καλά δωμάτια** και το **αναγκαίο ή χρεία** (αποχωρητήριο).

Στην ευρύχωρη σάλα υπάρχει υπερυψωμένος χώρος για τους οργανοπαίχτες, οι οποίοι έπαιζαν μουσική κατά τις κοινωνικές εκδηλώσεις, απέναντι ακριβώς ξύλινες σταθερές κατασκευές, τα **μιντέρια** (μεντέρια), όπου κάθονταν οι άντρες του σπιτιού, όταν είχαν κοινωνική εκδήλωση, και κάπου στο κεφαλόσκαλο ειδικά διαμορφωμένος χώρος, το **κεραστάρι**, όπου τοποθετούνταν τα πορσελάνινα και κρυστάλλινα σκεύη, στα οποία έβαζαν τα κεράσματα.

Στον επάνω όροφο τα Αρχοντικά είχαν και **σαχνισιά**. Τα σαχνισιά είναι κλειστοί εξώστες, οι οποίοι αποτελούν προέκταση του εσωτερικού χώρου, φέρουν σε τρεις πλευρές παράθυρα και υποβαστώνται εξωτερικά από ξύλινα δοκάρια. Στα πιο πλούσια Αρχοντικά είχαμε τρία σαχνισιά, δύο στη μεσημβρινή πλευρά του οικοδομήματος, από ένα σε κάθε δωμάτιο αντίστοιχα, για να εκμεταλλεύονται την ηλιακή ακτινοβολία, και ένα στο

⁶³ Τον όρο αυτό χρησιμοποιεί ο Α. Ζάχος σε δημοσίευσμά του στο περιοδικό **Wasmuths Monatshefte für Baukunst. Jahrgang 1922-23/ H 7-8**. Ο όρος αντρίκιος (ανδρίκιος) χρησιμοποιείται από άλλους για το δωμάτιο το οποίο βρίσκεται ακριβώς από πάνω, στο ανώι.

⁶⁴ Α. Ζάχος, **Αρχιτεκτονικά Σημειώματα**, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1928, σελ. 300.

βόρειο μέρος, στη σάλα του ορόφου, για τη δημιουργία ρευμάτων, για την εξασφάλιση δροσιάς και αερισμού του οικοδομήματος.

Τα παράθυρα του επάνω ορόφου δεν είχαν τζάμια, αλλά μόνο ξύλινα κιτέγκια (κανάτια), που άνοιγαν και έκλειναν ανάλογα με τις ανάγκες και τις χρήσεις. Πάνω από τα παράθυρα υπήρχαν ανοίγματα, στα οποία τοποθετούνταν οι **φεγγίτες**, οι οποίοι ήταν περίτεχνες κατασκευές από γύψο και χρωματιστά γυαλάκια (**βιτρώ**). Όταν το σούροπο ή σε περίπτωση κακοκαιρίας έκλειναν τα κιτέγκια, μοναδική πηγή φωτισμού ήταν αυτοί οι φεγγίτες, που αφήνουν να περάσει φιλτραρισμένο το τελευταίο φως της ημέρας και δημιουργούν μια μοναδική ατμόσφαιρα.

Τα παραπάνω τυπολογικά χαρακτηριστικά τα συναντούμε στα πιο πλούσια Αρχοντικά (Μανούση, Χατζηγιαννίδη-Νεραντζόπουλου, Χατζημιχαήλ-Κανατσούλη, Πούλ'κως). Ωστόσο υπήρχαν και Αρχοντικά με διαφορετικά τυπολογικά χαρακτηριστικά και διαφορετική διάταξη των εσωτερικών χώρων .

Τα πιο πλούσια Αρχοντικά διέθεταν και μουσαφίρικα. Τα **μουσαφίρικα** ήταν ιδιαίτερα διαμερίσματα με στρωσίδια και υπηρετικό προσωπικό για τη φιλοξενία των ξένων.

Αρχοντικό Πούλ'κως

Πολύ κοντά στην πλατεία της Γεράνειας, σε μια γειτονιά με πολλά Αρχοντικά βρίσκεται το Αρχοντικό της Πούλ'κως. Κοντά στην είσοδο, σε ένα αγκωνάρι, έχει σκαλιστεί η παρακάτω επιγραφή ⁶⁵ :

η οποία παραπέμπει στο όνομα Θεόδωρος Εμμανουήλ. Σύμφωνα με τον Φ. Ζυγούρη, άλλοτε στον αυλόγυρο του ναού της Αγίας Παρασκευής υπήρχε πλάκα, η οποία έγραφε ότι εκεί το 1775 υπήρχε τάφος ο οποίος ανήκε στο Θεόδωρο, που στη ζωή ήταν παιδί του Εμμανουήλ, ξεχωριστός στον πλούτο. Ακόμα μια γραπτή μαρτυρία για το Θεόδωρο Εμμανουήλ μας δίνει η διαθήκη μιας Σιατιστινής, η οποία συντάχθηκε το 1770 και υπάρχει στη μονή Ζάβορδας και στην οποία ο Θεόδωρος Εμμανουήλ υπογράφει ως επίστροπος του *χοτζετίου*⁶⁶. Ωστόσο το Αρχοντικό είναι γνωστό με το όνομα μίας γυναίκας, της Ελένης Πουλκίδου (Πούλ'κως), κόρης του Λάζαρου Πουλκίδη, η οποία το κατοίκησε πολύ αργότερα και το κληρονόμησε το 1910 από τη μητέρα της⁶⁷. Το Αρχοντικό έχει τα τυπολογικά χαρακτηριστικά των Αρχοντικών της Σιάτιστας καθώς και τα βιοκλιματικά τους στοιχεία.

⁶⁵Νικόλαος Μουτσόπουλος, **Τα Αρχοντικά της Σιάτιστας**, [χ.τ.]. Τυπογρ. Παπαγεωργίου [χ.χ.], σελ.57,60.

⁶⁶Επισκόπου Σέργιου Σιγάλα, Μητροπολίτου Γρεβενών, **Ιερά Μονή Οσίου Νικάνορος και το κειμηλιοφυλάκιον αυτής**, Γρεβενά 1991, σελ.68.

⁶⁷Στη διαπίστωση αυτή οδηγηθήκαμε μετά από έρευνα στο υποθηκοφυλακείο Σιάτιστας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διακόσμηση του Αρχοντικού. Πόρτες, μεσάντρες⁶⁸, ντουλάπια, ταβάνια και ξύλινα φαρσώματα (ξύλινες επενδύσεις) είναι όλα διακοσμημένα και η συντήρηση που πραγματοποιείται αναμένεται να αναδείξει τον πλούτο των διακοσμητικών θεμάτων. Στον επάνω όροφο πολλές από τις παραστάσεις είναι ανάγλυφες, ενώ ξεχωρίζει στον μπας οντά η παράσταση της Κωνσταντινούπολης, ανάμεσα σε νεκρή φύση και λουλούδια. Πρόκειται για μία σύνθεση όπου ο ζωγράφος στη θέση της κυρίως πόλης, της Κωνσταντινούπολης με την Αγία Σοφία, αντιγράφει το κεντρικό τμήμα μιας χαλκογραφίας με θέμα τη Μονή Βατοπεδίου του Αγίου Όρους⁶⁹, (ανάλογη χαλκογραφία του 1744 σώζεται στο ναό της Αγίας Παρασκευής). Οι λεπτομέρειες της συγκεκριμένης σύνθεσης είναι εντυπωσιακές και τις περιγράφει ως εξής ο Μίλτος Γαρίδης⁷⁰: *Πάνω από την Πόλη (το Βατοπέδι εδώ), δεξιά και αριστερά δυο κόκκινοι φτερωτοί δράκοντες, με ξεγυμνωμένα αρπακτικά τα νύχια των ποδιών τους, ρίχνουν τη σκιά τους πάνω από την Πόλη, που όμως προστατεύεται από ένα Σεραφείμ που πετάει ακριβώς πάνω από τον κεντρικό στον άξονα της σύνθεσης αμυντικό πύργο του μοναστηριού. Από τα παράθυρα του πύργου ξεπροβάλλουν κανόνια που ξερνούν κόκκινες φωτιές. Δηλαδή η Πόλη εξουσιάζεται από τους δράκοντες, σύμβολο του κακού, προστατεύεται όμως από το Σεραφείμ και τις ουράνιες δυνάμεις. Και ένα άλλο στοιχείο έρχεται να τονίσει το εθνικοϊδεολογικό – κρυμμένο όμως – περιεχόμενο της σύνθεσης. Ένας παπάς ή καλόγερος έχει προστεθεί στην άκρη δεξιά της σύνθεσης πάνω από τις στέγες του μοναστηριού. Βαστά σταυρό στο χέρι, σύμβολο νίκης. Το νόημα γίνεται έτσι φανερό, η σύνθεση πλουτίζεται με ιδιαίτερο ιδεολογικό περιεχόμενο-πρωτοβουλία του καλλιτέχνη ή παραγγελία του πελάτη του- δεμένο με τις προσδοκίες και ελπίδες για εθνική αποκατάσταση και για λύτρωση του συμβόλου του Ελληνισμού της Πόλης και της Αγιά Σοφιάς. Κοντά στην παράσταση αυτή υπάρχει μια επίσης ενδιαφέρουσα παράσταση με στοιχεία αρχιτεκτονικού τοπίου, όπου απεικονίζεται ένα ρολόι-καμπαναριό. Στο «καλό» χειμωνιάτικο δωμάτιο του ορόφου αυτού σώζεται το εξαιρετικής τέχνης τζάκι με κόγχες, ανάγλυφα ανθοδοχεία και φρουτιέρες, στεφάνια και γιρλάντες, ενώ εξαιρετικό είναι και το τζάκι ενός άλλου δωματίου που*

⁶⁸μεσάντρα, η = ξύλινη εντοιχισμένη ντουλάπα όπου τοποθετούνταν τα στρωσίδια και ειδικά στρώματα, τα οποία χρησιμοποιούνταν για τον ύπνο.

⁶⁹Μίλτος Γαρίδης, **Καινούργια χαλκογραφικά πρότυπα για την κοσμική ζωγραφική του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα**, περιοδικό ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος 22^{ος}, Θεσσαλονίκη 1982, σελ.10.

⁷⁰ό.π., σελ.12.

φέρει διακόσμηση με ζωγραφιστά γυαλάκια. Επίσης στον όροφο αυτό σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση φεγγίτες με πολύπλοκα σχέδια. Εντυπωσιακή είναι και η διακόσμηση του εξωτερικού του σπιτιού στην πρόσοψη του οποίου είναι ζωγραφισμένα καράβια, αγαπημένο θέμα των Σιατιστινών, και ρόδακες. Το Αρχοντικό είχε πολλές βοηθητικές εγκαταστάσεις. Άλλα οικήματα, μαγειριά και δυο φούρνους. Από όλα αυτά σήμερα σώζεται μόνο ένα πέτρινο οίκημα, ιδιοκτησία σήμερα του ζεύγους Χρήστου Τσιότσιου-Τατιάνας Ντέρου και στεγάζει εκεί τη λαογραφική συλλογή του. Το Αρχοντικό το 1921 με αγοροπωλησία από την Ελένη Πουλκίδου, χήρα πλέον Μιχαήλ Καραμπέρη, πέρασε στην κόρη της Βασιλική και το σύζυγό της Αναστάσιο Πουγγία, ενώ με το Π.Δ. 9-12-1924 (ΦΕΚ 312/Α/16-12-1924) και το Β.Δ. 15-10-1937 (ΦΕΚ 428/Α/23-10-1937) κηρύχτηκε διατηρητέο *λόγω της ιδιαζούσης αρχιτεκτονικής μορφής του*. Το 1959 πέθανε η Βασιλική και το κληρονόμησαν τα παιδιά της Μαλαματή και Μιχαήλ, από τους οποίους απαλλοτριώθηκε αναγκαστικά το 1966 από το Υπουργείο Οικονομικών και Προεδρίας της Κυβέρνησης, *λόγω δημόσιας ωφέλειας*.

Τότε γκρεμίστηκαν οι εγκαταστάσεις οι οποίες υπήρχαν ανατολικά του Αρχοντικού, επισκευάστηκαν οι αυλόγυροι, έγιναν μικροεργασίες συντήρησης και, κατά διαστήματα, όταν υπήρχαν φύλακες, ήταν επισκέψιμο.

Αυτή την περίοδο, το 2014, στο Αρχοντικό γίνονται εργασίες συντήρησης μέσω του προγράμματος ΕΣΠΑ 2007-2013.

Αρχοντικό Χατζημιχαήλ-Κανατσούλη

Το Αρχοντικό Χατζημιχαήλ – Κανατσούλη βρίσκεται στη Χώρα, απέναντι από τη Μητρόπολη. Κτήτορας θεωρείται ο έμπορος Νικόλαος Χατζημιχαήλ, καθώς στην πρόσοψη του Αρχοντικού, κοντά στην είσοδο, υπάρχει εντοιχισμένη πλάκα, όπου είναι χαραγμένα τα αρχικά του ονόματος του, ΝΧΜ, το εμπορικό του σύμβολο, το οποίο είναι ένα περίγραμμα καρδιάς, και η ημερομηνία 21 Απριλίου 1757.

Από το Νικόλαο το σπίτι πέρασε στο γιο του, επίσης έμπορο, Δημήτριο Χατζημιχαήλ. Ο Δημήτριος Χατζημιχαήλ είχε έντονη επαγγελματική, κοινωνική και εθνική δράση. Τον συναντούμε να ταξιδεύει για εμπορικές υποθέσεις σε διάφορες πόλεις των Βαλκανίων και της Μεσευρώπης, αλλά και να συμμετέχει στα κοινά της Σιάτιστας⁷¹. Το 1821 έλαβε μέρος στη σύσκεψη που έκαμε ο Μητροπολίτης Ιωαννίκιος και οι άλλοι προύχοντες της Σιάτιστας και αποφάσισαν να στείλουν το Νικόλαο Κασομούλη ως πληρεξούσιο στη σύσκεψη των καπεταναίων του Ολύμπου⁷². Ως ιδιοκτήτης του σπιτιού προέβη κατά καιρούς σε ανακαίνιση και διακόσμηση του Αρχοντικού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα δωμάτιο του πρώτου ορόφου, το οποίο φέρει την ονομασία ΠΑΝΘΕΟΝ, που διακοσμήθηκε το 1811. Η θεματολογία της διακόσμησης του δωματίου αυτού παραπέμπει στο έργο του Κοζανίτη λογίου Χαρισίου Μεγδάνη «ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΑΝΘΕΟΝ», το οποίο εκδόθηκε στην Πέστη το 1812 και στο οποίο ιστορείται όλη η Ελληνική Μυθολογία. Ο ζωγράφος του δωματίου, σύμφωνα με το Χαρίλαο Κανατσούλη⁷³, απόγονο της οικογένειας Χατζημιχαήλ, ήταν ο Ευθύμιος εκ Παλαιών Πατρών, ο οποίος ιστόρησε την παλιά εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, την εκκλησία των Ταξιαρχών στη Γεράνεια καθώς και δύο φορητές εικόνες εκκλησιών της πόλης μας, την εικόνα του Αγίου Δημητρίου και την εικόνα του Αγίου Γεωργίου, στην οποία είναι εμφανής η υπογραφή του. Ο τρόπος με τον οποίο αποδίδονται οι μορφές και οι σκηνές της Ελληνικής Μυθολογίας στο δωμάτιο το γνωστό ως

⁷¹Ο Δημήτριος Χατζημιχαήλ αναφέρεται σε πολλά γράμματα του αρχείου Ζουπάν-Μωραΐτη, στα οποία φαίνονται και πολλές από τις δράσεις του.

⁷²Ν. Κασομούλης, *Στρατιωτικά Ενθυμήματα*, τ.Α', σ.138-144.

⁷³Χ. Κανατσούλη, *Το ιστορικό και η επιτροπή ανέγερσης του Ι. Ναού του Αγ. Δημητρίου στη Σιάτιστα*, εφημερίδα Κοζάνης Χρόνος, 3-3-1986.

ΠΑΝΘΕΟΝ είναι εντυπωσιακότατος. Το γεγονός ότι ο ζωγράφος αυτός γνώριζε το έργο του Μεγδάνη, πριν ακόμα εκδοθεί - η αίθουσα επάνω από την είσοδο έχει επιγραφή με άσπρα γράμματα σε μπλε κάμπο «1811 Ιουνίου :12» ενώ το βιβλίο εκδόθηκε το 1812- ο παραστατικός τρόπος με τον οποίο απέδωσε τις σκηνές που περιγράφονται στο βιβλίο και τα χαρακτηριστικά των ηρώων, καθώς και το γεγονός ότι το ζωγράφο τον συναντούμε αργότερα συνδρομητή σε ένα φιλοσοφικό βιβλίο (πρόκειται για το βιβλίο του Εμμανουήλ Φωτιάδου, ΣΟΑΥΪΟΥ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ) δείχνει ότι ίσως δεν πρόκειται για ένα «λαϊκό ζωγράφο» αλλά για έναν λόγιο. Είναι γνωστό επίσης ότι και ο ιδιοκτήτης του σπιτιού συναναστρεφόταν με λογίους.

Το Αρχοντικό αργότερα το κληρονόμησε η Αγνή Αθανασίου Χατζημιχαήλ, η οποία παντρεύτηκε το 1856 στη Βιέννη τον κοζανίτη γιατρό Αθανάσιο Κωνστ. Κανατσούλη. Η οικογένεια της Αγνής και του Αθανάσιου ήρθε και εγκαταστάθηκε στη Σιάτιστα. Σε απόγονους της οικογένειας αυτής ανήκει σήμερα το Αρχοντικό αυτό. Με το ΒΔ 15-10-1937 - ΦΕΚ 428/Α/23-10-1937 χαρακτηρίστηκε διατηρητέο *λόγω της ιδιαζούσης αρχιτεκτονικής μορφής του.*

Αρχοντικό Χατζηγιαννίδη-Νεραντζόπουλου

Το Αρχοντικό Χατζηγιαννίδη-Νεραντζόπουλου βρίσκεται στη Χώρα στην πλατεία Τρία Πηγάδια. Έχει τα τυπολογικά χαρακτηριστικά των Αρχοντικών της Σιάτιστας. Η πρόσοψή του διαμορφώνεται σε σχήμα Γ, με την είσοδο στη μεγάλη πλευρά του Γ, ώστε να προφυλάσσεται από τους ανέμους και να επιτηρείται από το παράθυρο του δωματίου που βρίσκεται στη μικρή πλευρά του Γ. Μπαίνοντας υπάρχει η πλακόστρωτη μεσιά, απέναντι ακριβώς το κατώι και αριστερά το μαγαζί. Δύο σκάλες δεξιά και αριστερά οδηγούν στον πρώτο όροφο και το ανώι. Στον πρώτο όροφο οδηγεί η δεξιά σκάλα. Εκεί θα συναντήσουμε τον ωραιότερο ηλιακό από όλα τα αρχοντικά της Σιάτιστας, τον ανδρίκιο, από τον οποίο επιτηρείται και η είσοδος του Αρχοντικού και δύο ακόμη δωμάτια. Επίσης υπήρχε διάδρομος που οδηγούσε στα μουσαφίρικα, οποίος αργότερα διαμορφώθηκε σε δωμάτιο. Η αριστερή σκάλα από τη μεσιά οδηγεί στο δεύτερο όροφο ή ανώι. Στον όροφο αυτό εκτός από την ευρύχωρη σάλα υπάρχουν τέσσερα δωμάτια και διάδρομος που οδηγούσε σε γέφυρα με την οποία επικοινωνούσε με το σπίτι του Αργυριάδη-Μαλιόγκα. Ο πρώτος όροφος είναι κατασκευασμένος με λιθοδομή, ενώ μέρος του δευτέρου ορόφου είναι κατασκευασμένο με τσατμά. Σε μια εντοιχισμένη πλάκα στη μικρή πλευρά του Γ της εισόδου υπάρχει η χρονολογία 1754, ενώ σε μια ζωγραφιά ενός δωματίου υπάρχει η χρονολογία 1755. Η ίδια χρονολογία (1755) υπάρχει και στα ελεγεία που υπάρχουν στους φεγγίτες. Τα ελεγεία αυτά αφιέρωσαν στο σπίτι και στον ιδιοκτήτη του σπιτιού Ιωάννη σιατιστινοί λόγιοι της εποχής εκείνης. Προφανώς οι παραπάνω χρονολογίες σχετίζονται με τη θεμελίωση και διακόσμηση του Αρχοντικού. Άλλες πληροφορίες για τον Ιωάννη που έκτισε το Αρχοντικό δεν έχουμε. Ο πλούτος όμως του σπιτιού και η εποχή που κτίστηκε παραπέμπει στουςπραματευτάδες και τους εμπόρους που ταξίδευαν στα Βαλκάνια και τη Μεσευρώπη, ασκούσαν το διαμετακομιστικό εμπόριο, πλούτιζαν και γύριζαν στην πατρίδα τους, όπου έκτιζαν σπίτια μεγάλα, οχυρωμένα για την ασφάλεια της οικογένειάς τους και πλούσια διακοσμημένα για την επίδειξη του πλούτου τους. Ένας από τους επόμενους ιδιοκτήτες του σπιτιού, ήταν ο Θεόδωρος Χατζηγιαννίδης, ο οποίος στη διαθήκη που συνέταξε το 1874 δίνει αρκετά στοιχεία για την

οικογένειά του. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, πατέρας του Θεόδωρου Χατζηιωαννίδη ήταν ο Νικόλαος Χατζηιωάννου, προφανώς απόγονος του κτήτορα Ιωάννη, ο οποίος εκτός από το Θεόδωρο είχε και μία κόρη, την Ελένη Χατζηιωάννου, σύζυγο Κωνσταντίνου Τσιαγκάλη, στους οποίους πέρασε το σπίτι. Μάλιστα το σπίτι κάποιο διάστημα ήταν γνωστό ως το σπίτι της Τσιαγκάλινας. Ο Θεόδωρος πολύ μικρός ταξίδεψε στη Βουδαπέστη, όπου και δραστηριοποιήθηκε ως έμπορος και απέκτησε σπουδαία περιουσία. Η κόρη του Κωνσ. Τσιαγκάλη και της Ελένης Ν. Χατζηιωάννου, η Σανούκω Τσιαγκάλη, παντρεύτηκε το Δημήτριο Δούκα Σαχίνη και έτσι το Αρχοντικό για ένα διάστημα παίρνει το όνομα του Σαχίνη. Από αυτούς το απέκτησε ο Κωνσταντίνος Νεραντζόπουλος. Ο Κωνσταντίνος Νεραντζόπουλος φέρεται σαν ένας από τους πρώτους Σιατιστινούς που μετανάστευσαν στην Αμερική⁷⁴. Επέστρεψε στη Σιάτιστα και όπως φαίνεται από πολλά έγγραφα, ήταν ιδιαίτερα δραστήριο μέλος της τοπική κοινωνίας⁷⁵. Με το ΒΔ 15-10-1937 - ΦΕΚ 428/Α/23-10-1937 το Αρχοντικό χαρακτηρίστηκε διατηρητέο *λόγω της ιδιαζούσης αρχιτεκτονικής μορφής του*. Αργότερα αποκτήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν επισκέψιμο ως μουσειακός χώρος.

⁷⁴Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, σελ.Γ148.

⁷⁵Τον συναντούμε να εμπλέκεται κυρίως στα Σεραφειμικά, Αναστασίου Δάρδα, **Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της εκκλησίας**, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1997, σελ.282-310.

Αρχοντικό Αργυριάδη – Μαλιόγκα

Το Αρχοντικό Αργυριάδη-Μαλιόγκα βρίσκεται στη Χώρα, στην πλατεία Τρία Πηγάδια. Υπάρχει παράδοση πως το σπίτι κτίστηκε το 1759⁷⁶, που δεν επαληθεύεται από γραπτές πληροφορίες. Αν και δεν έχει τα χαρακτηριστικά της μακεδονικής αρχιτεκτονικής, χαρακτηρίστηκε διατηρητέο για το ζωγραφικό του διάκοσμο, ο οποίος έγινε όταν αυτό επισκευάστηκε την περίοδο που κατοικούνταν από το λόγιο Δημήτριο Αργυριάδη, όπως προκύπτει από επιγραφικές μαρτυρίες που φέρουν χρονολογίες 1844 και 1846 και το όνομα του ιδιοκτήτη: Δ. Αργυριάδης.

Ο Δημήτριος Αργυριάδης ήταν γιός του λόγιου δασκάλου Αργύριου Παπαρίζου και ήταν επίσης λόγιος, συγγραφέας και σχολάρχης. Ταξίδεψε, έζησε και εργάστηκε σε πολλές πόλεις των Βαλκανίων και της Κεντρικής Ευρώπης. Το 1841 εξέδωσε την πρώτη ελληνόγλωσση εφημερίδα στο Βουκουρέστι με το όνομα «Ζέφυρος του Ίστρου». Επίσης την ίδια χρονιά συνθέτει και διαμορφώνει «Τα εις τον Όμηρον προλεγόμενα του Κοραή» σε αυτοτελές μυθιστόρημα και το 1842 τα εκδίδει με τίτλο ΤΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟΝ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ Α. ΚΟΡΑΗ. Το έργο αυτό αργότερα θα γίνει γνωστό με το όνομα «Παπατρέχας» και θα διδάσκεται στα ελληνικά σχολεία. Ο Δημήτριος Αργυριάδης είναι από τους πρώτους που μετέφρασε έργα του Σίλλερ και ο πρώτος που δημοσίευσε μελέτη για το Σίλλερ.

Ο Αργυριάδης έγραψε σύγγραμμα με τίτλο: **Ιστορία περί Φιλολογίας** και προανήγγελλε την έκδοσή του, που δεν ξέρουμε αν ποτέ έγινε και γι' αυτό ο μελετητής Άλκης Αγγέλου τη χαρακτηρίζει λανθάνουσα.

Περίληψη αυτού του συγγράμματος έκανε ο ίδιος ο Δ. Αργυριάδης και τη δημοσίευσε ως επίμετρο στην «Αυρηλιανή Παρθένο» με τίτλο: «Περί Ελληνικής Ποιήσεως Αρχαίας και Νεωτέρας». Το θαυμασμό για τον Αργυριάδη και τον έπαινό τους εκφράζουν οι δυο μελετητές, Γ. Βαλέτας και Α. Αγγέλου⁷⁷.

⁷⁶Νικόλαος Μουτσόπουλος, **Τα Αρχοντικά της Σιάτιστας**, [χ.τ.]. Τυπογρ. Παπαγεωργίου [χ.χ.], σελ.64.

⁷⁷Πληροφορίες για την οικογένεια Αργυριάδη υπάρχουν στις εργασίες http://www.siatistanews.gr/3obiblio/01_Argyriades.pdf
http://www.siatistanews.gr/Argyriadis_Nikolaos/eisigisi.html

Στο Αρχοντικό σώζονται αξιόλογες ζωγραφικές παραστάσεις. Κάποιες από τις παραστάσεις αυτές τις συναντούμε και σε άλλα Αρχοντικά ή σε εκκλησίες της Σιάτιστας, καθώς τα Αρχοντικά και οι εκκλησίες διακοσμούσαν από τους ίδιους ζωγράφους⁷⁸ ή χρησιμοποιούσαν τα ίδια πρότυπα, ή ακόμα «αντέγραφαν» θέματα από άλλα Αρχοντικά και εκκλησίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας αντιγραφής αποτελεί η σύνθεση με την Κωνσταντινούπολη, με την οποία διακοσμήθηκε το 1844 ένας τοίχος σε δωμάτιο του επάνω ορόφου του Αρχοντικού Μαλιόγκα και η οποία θεωρείται αντιγραφή με ελάχιστες αλλαγές από ανάλογη που σώζεται στο Αρχοντικό Τζώνου με χρονολογία 1756⁷⁹. Η σύνθεση υπήρχε στο δωμάτιο του επάνω ορόφου, σήμερα όμως σώζονται μόνο σπαράγματα της. Επίσης, στο Αρχοντικό υπάρχουν διακοσμητικά μοτίβα με ανθοδοχεία, λουλούδια και κουρτίνες, παρόμοια με αυτά που υπάρχουν σε τέμπλα εκκλησιών (π.χ Αγίου Νικάνορα). Όμως υπάρχουν και παραστάσεις οι οποίες παρατηρούνται μόνο στο συγκεκριμένο Αρχοντικό. Μια τέτοια παράσταση, η οποία σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση στο δωμάτιο του κάτω ορόφου, είναι η παράσταση που απεικονίζει τη Φρανκφούρτη στον ποταμό Μάιν. Για την παράσταση αυτή της Φρανκφούρτης εντοπίστηκε το χαλκογραφικό πρότυπο από τον Κίτσο Μακρή και είναι χαλκογραφία του Johann Friedrich Probst, ο οποίος έζησε και εργάστηκε στο Augsburg, όπου πέθανε το 1748 σε ηλικία 75 χρονών. Σύμφωνα με το Μίλτο Γαρίδη, *ο ζωγράφος της παράστασης του Αρχοντικού Αργυριάδη στηρίζεται στο πρότυπο, αλλά προσθέτει και αφαιρεί κτίρια, αλλάζει την κλίμακα και τη σχέση κλίμακας των οικοδομών και άλλων στοιχείων, προσθέτει σε μικρή κλίμακα μορφές καβαλάρηδων, πεζών και ζώων σε πρώτο επίπεδο, βάρκες με κωπηλάτες, ιστιοφόρα ακόμα και δυσανάλογα μεγάλα ψάρια μέσα στο νερό του ποταμού. Έτσι γεμίζει κάπως το κενό, αλλά προδίδει και την καλλιτεχνική παιδεία του στην άσκηση της τέχνης της βυζαντινής παράδοσης, εφαρμόζοντας -έστω και μερικά -τους κανόνες της αντίστροφης προοπτικής, όπου οι μορφές που βρίσκονται σε πρώτο επίπεδο σχεδιάζονται ακριβώς ασήμαντες, αφήνοντας να*

⁷⁸ Δεν έχουμε πολλές πληροφορίες για τους ζωγράφους που διακόσμησαν τα Αρχοντικά της Σιάτιστας. Ωστόσο γνωρίζουμε πως ο Ευθύμιος εκ Παλαιών Πατρών διακόσμησε το ΠΑΝΘΕΟΝ του Αρχοντικού Χατζημιχαήλ, αλλά και το ναό του Αγίου Δημητρίου που κάηκε το 1910 καθώς και το ναό των Ταξιαρχών. Επίσης, ένας νεότερος ζωγράφος, ο σιατιστινός Χριστόδουλος Ζωγράφος διακόσμησε πολλά σπίτια και επιζωγράφησε σχεδόν σε όλες τις εκκλησίες της Σιάτιστας.

⁷⁹ Γαρίδης Μίλτος, **Διακοσμητική – Ζωγραφική, Βαλκάνια- Μικρασία, 18^{ος}-19^{ος} αιώνας**, σελ. 41, 56.

προβάλλει το κύριο θέμα, η πόλη, στο βάθος. Ασφαλώς ο ζωγράφος θα γνώριζε και τις μοναστηριακές χαλκογραφίες της εποχής του. Ακριβώς σε αυτές τις χαλκογραφίες τα διάφορα δευτερεύοντα μοτίβα τέτοιου τύπου έπαιζαν ρόλο καθαρά διακοσμητικά και ανταποκρινόταν στο αίσθημα φόβου μπροστά στο κενό, χαρακτηριστικό στοιχείο της λαϊκής αφηγηματικής ζωγραφικής. Μέσα σε αυτό το γενικό σχήμα- πλαίσιο η χαλκογραφία του Probst μεταπλάθεται και αλλοιώνεται ακόμα περισσότερο, ο ζωγράφος της Σιάτιστας συνηθισμένος στο πανόραμα των πόλεων που γνώριζε, δεν μπορούσε να συλλάβει όλους τους πύργους της Φρανκφούρτης που είδε στο πρότυπό του με μντερή στέγη στεφανωμένη με σταυρό. Έτσι στην κορυφή μερικών πύργων αντί για σταυρό τοποθετεί μισοφέγγαρα, για να εξισορροπήσει κάπως την ιδέα που αυτός είχε για μια πόλη και που του ήταν δύσκολο να τη συλλάβει χωρίς μινιάρδες⁸⁰.

Ενδιαφέρουσα επίσης είναι μια τοιχογραφία στη μεσιά, όπου απεικονίζονται δύο συμμετρικές μορφές, οι οποίες εκτιμάται ότι έχουν τα χαρακτηριστικά του Ρήγα, και μία μορφή που μοιάζει με το Λόρδο Βύρωνα⁸¹.

Σε πολύ καλή κατάσταση σώζεται στη σάλα του επάνω ορόφου η παράσταση με τον «Αυστριακό Ουσάρο» και τη γαλλική επιγραφή «Le Houssare d'Autriche». Δίπλα στην παράσταση αυτή υπάρχει μια άλλη με την υδρόγειο σφαίρα, όπου διακρίνονται οι Ήπειροι και η θέση του ήλιου ανατολικά, ενώ τοποθετείται η υδρόγειος σφαίρα μέσα σε τοπίο, ανάμεσα σε δύο εραλδικούς αντωπούς λέοντες και υπό την προστασία περιστεράς και αυτοκρατορικού στέμματος⁸². Στον ίδιο χώρο υπάρχουν και άλλες συνθέσεις με εντυπωσιακές λεπτομέρειες που περιλαμβάνουν στοιχεία τοπίου, ζώα, δένδρα και ανθρώπους που εκτελούν διάφορες δραστηριότητες. Μια τέτοια λεπτομέρεια απεικονίζει έναν αρκουδιάρη με την αρκούδα του να χορεύει, συνηθισμένο θέαμα για την εποχή εκείνη.

Μια ακόμα ενδιαφέρουσα παράσταση στον επάνω όροφο με σκηνές από το κυνήγι και την καθημερινότητα παραπέμπει σε ανάλογη παράσταση του Αρχοντικού Μανούση.

Στο δωμάτιο του επάνω ορόφου στη φαρδιά φρίζα (διακοσμητικό διάζωμα, ζωφόρος) πάνω από το ύψος της πόρτας, απεικονίζονται μια σειρά από τοπία απρόσωπα, με δέντρα (συνήθως ιτιές) και κτίρια (σπίτια,

⁸⁰Μίλτος Γαρίδης, **Καινούργια χαλκογραφικά πρότυπα για την κοσμική ζωγραφική το 18^ο και 19^ο αιώνα**, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος 22^{ος}, 1982, σελ.4-5.

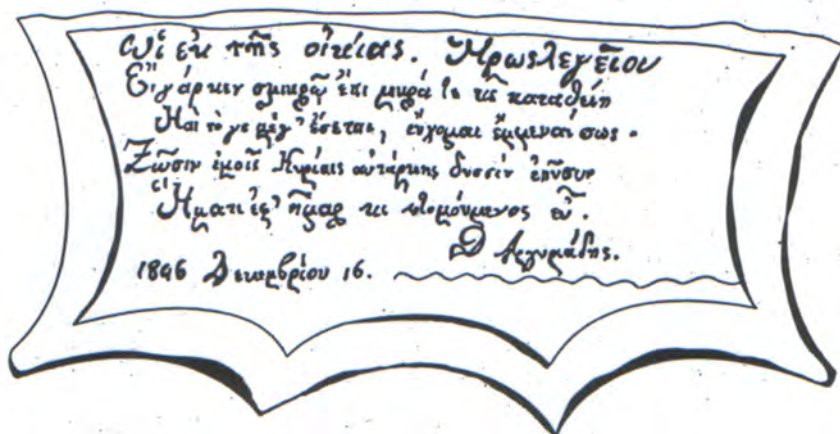
⁸¹Ν. Κ. Μουτσόπουλος, **Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική της Μακεδονίας, 15^{ος} -19^{ος} αιώνας**, σελ.78.

⁸²Γαρίδης Μίλτος, **Διακοσμητική – Ζωγραφική, Βαλκάνια- Μικρασία, 18^{ος}-19^{ος} αιώνας**, σελ.56.

εκκλησίες ή μοναστήρια), καθώς και χιουμοριστικές φιγούρες ανθρώπων και ζώων μέσα σε ροκοκό πλαίσια. Ανάμεσα στις φιγούρες αυτές, και πάλι σε ροκοκό πλαίσια, βλέπουμε μικροσκοπικά τοπία ή βάζα με φρούτα και λουλουδια⁸³. Στο ίδιο δωμάτιο υπήρχε (εκτός από την παράσταση της Κωνσταντινούπολης που προαναφέρθηκε) και η παράσταση της Μαδρίτης, που και αυτή έγινε με πρότυπο κάποια χαλκογραφία και της οποίας σώζονται μόνο σπαράγματα. Σε ένα διακοσμητικό μοτίβο του δωματίου υπάρχει και η επιγραφική μαρτυρία που μας πληροφορεί για την ανασκευή του Αρχοντικού και έχει ως εξής:

«1844 Μαρτίου 6 έγινεν η έναρξης της ανασκευής, Απριλίου δε 15 έλαβε τέλος
Εν Σιατίστη
Δ.Α»

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα ηρωελεγείο στο τζάκι του Αρχοντικού, το οποίο δεν σώζεται πλέον, πρόλαβε όμως και το αντέγραψε ο Νικόλαος Μουτσόπουλος πριν το 1964⁸⁴.

Πρόκειται, σύμφωνα με το φιλόλογο Θωμά Γαβριηλίδη, για ένα επίγραμμα, ποίημα, γραμμένο σε μέτρο ηρωικό και ελεγειακό (λυρικό) από την άποψη του μέτρου τέλειο, σε δακτυλικό εξάμετρο και πεντάμετρο, που σε ελεύθερη μετάφραση έχει ως εξής:

⁸³Γαρίδης Μίλτος, *Διακοσμητική – Ζωγραφική, Βαλκάνια- Μικρασία, 18^{ος}-19^{ος} αιώνας*, σελ.55.

⁸⁴Νικόλαος Μουτσόπουλος, *Τα Αρχοντικά της Σιάτιστας*, [χ.τ.]. Τυπογρ. Παπαγεωργίου [χ.χ.], σελ.65.

*Οι σπιτικοί. Ηρωελεγείο
Αν βέβαια κάποιος καταθέσει μικρά πάνω σε κάτι μικρό
Και αυτό το (μικρό) θα γίνει μεγάλο, εύχομαι να είναι κάπως έτσι.
Ζω αυτάρκης μαζί με τις κυρίες μου αν και είναι δύο
Μέρα με τη μέρα περνώντας χωρίς προβλήματα
Δ.Αργυριάδης
1846 Δεκεμβρίου 16
(Μετάφραση: Θωμάς Γαβριηλίδης, φιλόλογος)*

Η εξωτερική διακόσμηση του σπιτιού έγινε το 1844 σύμφωνα με επιγραφές που υπάρχουν στο βόρειο και δυτικό εξωτερικό τοίχο. Εδώ, με-
ταξύ διακοσμητικών μοτίβων, απεικονίζονται σε ωοειδή πλαίσια κτήρια,
που στην κορυφή της στέγης τους φέρουν σταυρό.

Το Αρχοντικό Αργυριάδη αποκτήθηκε αργότερα από την οικογένεια Μαλιόγκα. Το Υπουργείο Πολιτισμού χαρακτήρισε διατηρητέο το αρχοντικό του Νικολάου και της Δέσπως Μαλιόγκα και με την ΥΑ 16305/9-9-1965 - ΦΕΚ 618/Β/17-9-1965 «ως διατηρούν λίαν αξιολόγους ζωγραφικές διακοσμήσεις» και με την απόφαση Φ.500/38028/14-6-79 το απαλλο-
τρίωσε.

Αρχοντικό Μανούση

Επιτοίχιες ανάγλυφες πλάκες στην είσοδο φέρουν τις χρονολογίες 1762 και 1763, που σύμφωνα με το Γεώργιο Λάιο είναι οι χρονολογίες έναρξης και ολοκλήρωσης κατασκευής του Αρχοντικού. Σύμφωνα με τον ίδιο, το σπίτι έκτισαν οι γιοι του Κωνσταντίνου Μανούση, *Γεώργιος και Θεόδωρος, (έμποροι στην Αυστροουγγαρία) και ενδεχομένως και ο πατέρας τους, αν ζούσε τότε*⁸⁵. Επόμενος ιδιοκτήτης αναφέρεται ο Δούκας Τζάτσας, από τον οποίο πέρασε στο γιο του, Μιλτιάδη Δουκίδη⁸⁶. Για το Αρχοντικό αυτό η εφημερίδα ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ αναδημοσιεύει στο φύλλο της 8ης Νοεμβρίου 1936 βεβαίωση του Αριστοτέλη Ζάχου με ημερομηνία 25 Απριλίου 1920 και τόπο την Αθήνα, στην οποία ο Αριστοτέλης Ζάχος λέει ότι του κίνησε το ενδιαφέρον το σπίτι του Μιλτιάδη Δουκίδη για το μέγεθος και την αρχοντική διάταξη καθώς και τον πλούτο των διαμερισμάτων του. Το αποτύπωσε με σχέδια και φωτογραφίες, όλα (μέσα-έξω), πόρτες, παράθυρα, πολύχρωμους υαλοπίνακες, φωτιστικές θυρίδες, και λόγω της μεγάλης καλλιτεχνικής αξίας τα δημοσίευσε σε γερμανικό περιοδικό. Με βάση μελέτη που έκανε, βεβαιώνει ότι είναι ο κυριότερος τύπος αρχιτεκτονικών οικιών της ελληνικής λαϊκής αρχιτεκτονικής του 18ου αιώνα. Μια τέτοια ενδιαφέρουσα μελέτη του Αριστοτέλη Ζάχου δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Wasmuths Monatshefte für Baukunst. Jahrgang 1922-23/ H 7-8.

Το Αρχοντικό διατηρεί τα τυπολογικά χαρακτηριστικά των Αρχοντικών της Σιάτιστας καθώς και πλήθος βιοκλιματικών χαρακτηριστικών. Είναι τριώροφο, αποτελείται από το ισόγειο, τον πρώτο και το δεύτερο όροφο και έχει κατώι μισοβυθισμένο στο έδαφος. Η κύρια όψη έχει προσανατολισμό νοτιοανατολικό και διαμορφώνεται σε σχήμα Γ με την κύρια είσοδο να βρίσκεται στη γωνία την οποία σχηματίζει το Γ, ώστε να προστατεύεται από τους βόρειους ανέμους, αλλά και να επιτηρείται από το

⁸⁵Γ.Λαΐος, **Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση**, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 150.

⁸⁶Ο Μιλτιάδης Δουκίδης σε άρθρο του Κ. Κουρτίδη με τίτλο «**Τα γράμματα εις την Αδριανούπολη επί Τουρκοκρατίας**» στο Αρχείο Θρακικού Γλωσσικού και Λαογραφικού Θησαυρού τευχ. 6 (1939-40) σελ.128 αναφέρεται ως δάσκαλος στην Αδριανούπολη, ενώ αργότερα έχει τη θέση του τμηματάρχη του Δήμου Θεσσαλονίκης.

χειμωνιάτικο δωμάτιο. Η τοιχοποιία του κάτω ορόφου έχει μεγάλο πάχος, περίπου ένα μέτρο, ώστε να εξασφαλίζει στο κτήριο καλή θερμομόνωση και φέρει λίγα ανοίγματα, ενώ ο πάνω όροφος είναι και με τσατμά και φέρει πολλά ανοίγματα. Το Αρχοντικό έχει τα βασικά χαρακτηριστικά της μακεδονικής αρχιτεκτονικής, που είναι τα σαχνισιά και το γείσωμα της στέγης. Στην πρόσοψη του σπιτιού, στον πάνω όροφο, έχουμε δύο σαχνισιά και πολλά παράθυρα, ενώ στο πίσω μέρος έχουμε ένα σαχνισί. Με τον τρόπο αυτό φωτίζεται το σπίτι και δημιουργούνται ρεύματα για δροσιά και αερισμό. Εξωτερικά, ξυλόγλυπτες καμπυλωτές δοκοί υποβαστών τα σαχνισιά και καλοδουλεμένες σιδεριές ασφαλίζουν τα παράθυρα του κάτω ορόφου, ενώ τα παράθυρα του πάνω ορόφου κλείνουν με κιπέγκια και δεν έχουν παραθυρόφυλλα. Η πόρτα που οδηγεί από την αυλή στο εσωτερικό του Αρχοντικού είναι δίφυλλη, δρύινη και ενισχυμένη με θυροκάρφια, ενώ εσωτερικά ασφαλίζει με το διάδρομο (αμπάρα).

Μπαίνοντας υπάρχει η πλακόστρωτη μεσιά, απέναντι ακριβώς το κατώι και αριστερά το μαγαζί. Το κατώι φράσσεται με βαριά πόρτα, η οποία ασφαλίζεται εσωτερικά με διάδρομο (αμπάρα), όπως και η εξώπορτα. Το μαγαζί ασφαλίζει με γερή πόρτα και έχει πατάρι, καθώς χρησίμευε για την αποθήκευση των προς πώληση εμπορευμάτων. Δύο σκάλες δεξιά και αριστερά οδηγούν στον πρώτο όροφο και στο ανώι αντίστοιχα. Ακολουθώντας τη δεξιά σκάλα βρισκόμαστε στον πρώτο όροφο. Στον πρώτο όροφο, στη μέση, υπάρχει πολύ εντυπωσιακά διακοσμημένος ο ηλιακός και δεξιά και αριστερά δωμάτια, κουζίνα και αποθηκευτικοί χώροι. Ο ηλιακός είναι υπερυψωμένος σε σχέση με το επίπεδο του ορόφου, ενώ πριν από αυτόν καθώς και πριν από τα δωμάτια του πρώτου ορόφου υπάρχει ανοιχτός διάδρομος, ο οποίος ξεπροβάλλει προς τη μεσιά, σαν εσωτερικός εξώστης, και έφερε (τόρα είναι τα πιο πολλά κατεστραμμένα) προστατευτικά κάγκελα. Στον ηλιακό και στους διαδρόμους διακρίνουμε παραστάσεις με σκηνές από την καθημερινή ζωή αλλά και θέματα με ποικίλους συμβολισμούς. Μια πολύ χαρακτηριστική συμβολική παράσταση που διακοσμεί έναν από τους λαμπάδες⁸⁷ του παραθυριού του ηλιακού είναι «Το όρνεον», με χρονολογία 1781. Σε μια άλλη παράσταση, στον πρώτο όροφο, στον αριστερό διάδρομο, απεικονίζονται σκηνές κυνηγιού στα Ελληνικά βουνά Όλυμπος και Κίσαβος και πάνω φυτικά θέματα, ενώ πάνω από μια πόρτα

⁸⁷ Λαμπάδες ή παραστάδες, [παραστάδα, η = τετραγωνικού σχήματος κολόνα ή δοκός, ενσωματωμένη σε τοίχο, συνήθως δεξιά και αριστερά από ένα άνοιγμα (πόρτα, παράθυρο κ.λπ.), ως στοιχείο στήριξης ή διακόσμησης. Ηλεκτρονικό λεξικό Τριανταφυλλίδη].

δωματίου είναι ζωγραφισμένη γυναικεία μορφή, που πιθανόν να απεικονίζει τη θεά Αθηνά. Επίσης υπάρχουν τοιχογραφίες στις οποίες ο ζωγράφος χρησιμοποίησε χαρτογραφικά πρότυπα με cartouche. Τα σχέδια αυτά πωλούνταν στις αγορές των ευρωπαϊκών πόλεων απ' όπου τα αγόραζαν οι έμποροι και τα προμήθευαν στους ζωγράφους τους⁸⁸. Στο χειμωνιάτικο δωμάτιο που βρίσκεται δεξιά και από το οποίο επιτηρείται και η κεντρική είσοδος του σπιτιού (ο Α. Ζάχος το ονομάζει ανδρίκιο) πάνω από τη μεσάντρα υπήρχαν φαρσώματα ζωγραφισμένα, στα οποία απεικονίζονταν όρη που έφερναν τις επιγραφές «ο Σνιάζικος, ο Κίσσαβος, ο Έλυμπος, το Βατοπέδιον, τα Όντρεα, ο Μπούρινος, τα Άγραφα». Στην παράσταση «Σνιάζικος» ο ζωγράφος ζωγράφισε σπίτι με σαχνισιά καθώς και έναν ψηλό πύργο, στοιχεία τα οποία παραπέμπουν στην πόλη της Σιάτιστας, η οποία είχε Αρχοντικά και πύργο από πολύ παλιά. Δυστυχώς μόνο δύο από τα φαρσώματα αυτά σώζονται πλέον, και αυτά σε άσχημη κατάσταση, καθώς τρία από αυτά που διατηρούνταν σε καλύτερη κατάσταση κλάπηκαν το καλοκαίρι του 2010, μαζί με τα «κανάτια» της μεσάντρας, ενώ άλλα δύο το καλοκαίρι του 2011. Στο Αρχοντικό Μανούση, όπως και σε άλλα Αρχοντικά της Σιάτιστας υπάρχουν κρυψώνες και υπόγειοι διάδρομοι, που πιστεύεται ότι οδηγούν έξω από το σπίτι. Στον επάνω όροφο του Αρχοντικού προεξέχει το αναγκαίον, το οποίο, πέρα από το ρόλο του αποχωρητηρίου που εξυπηρετούσε, ήταν και παρατηρητήριο και διέθετε και πολέμιστρες.

Με το Β. Δ. 15-10-1937 (ΦΕΚ 428/Α/23-10-1937) το Αρχοντικό χαρακτηρίστηκε διατηρητέο και αργότερα αποκτήθηκε από τον ΕΟΤ. Το 1999 με υπουργική απόφαση του υπουργού Εσωτερικών-Δημ. Διοίκησης και Αποκέντρωσης και του υπουργού Ανάπτυξης, η οποία δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ1777/Β/23-9-1999, παραχωρήθηκε για χρήση, για είκοσι πέντε χρόνια, χωρίς αντάλλαγμα, στο Δήμο Σιάτιστας, με σκοπό, μετά τις αναγκαίες εργασίες ανακαίνισης και διαμόρφωσης, να λειτουργήσει ως Μουσείο Γούνας - Εκθετήριο - Λαογραφικό Μουσείο, κάτι που ακόμα δεν έγινε.

⁸⁸Μένη Κανατσούλη, **Με αφορμή μια τοιχογραφία στο Αρχοντικό Μανούση**, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος 24^{ος}, σελ. 188.

Αρχοντικό κυρα-Σανούκως

Το Αρχοντικό κυρα-Σανούκως βρίσκεται στη γειτονιά του Μπούνου. Δεν γνωρίζουμε ακριβώς ποιος έκτισε το Αρχοντικό. Ήταν γνωστό σαν αρχοντικό Χατζηγιάννη, καθώς μέχρι το 1920 που αποκτήθηκε από τον Μάρκο Τσίπο και Νικόλαο Μαλιόγκα⁸⁹ ανήκε σε γνωστή οικογένεια εμπόρων, την οικογένεια Χατζηγιάννη, αλλά δεν γνωρίζουμε αν ο πρώτος ιδιοκτήτης ήταν πρόγονος της οικογένειας αυτής. Στη μόνη τοιχογραφία που σώζεται σε δωμάτιο του Αρχοντικού ανάμεσα σε κυπαρίσσια και άνθη, γράφει «+ 1742 Φεβρουαρίου 6. ΓΕΩΡΓΙ ΠΑΒΛΗ» και από κάτω «Μαστ Γεωργ Μιχαλīs». Από την τοιχογραφία αυτή δεν μπορούμε να βεβαιώσουμε ότι ο ΓΕΩΡΓΙ ΠΑΒΛΗ είναι ο ιδιοκτήτης του σπιτιού ή ο μάστορας, ενώ είναι σαφές πως ο Γεωργ Μιχαλīs είναι Μαστ(ορας). Το Αρχοντικό έχει τυπολογικά χαρακτηριστικά που τα συναντούμε και σε άλλα Αρχοντικά της Σιάτιστας. Η τοιχοποιία του πρώτου ορόφου είναι από ασβεστόπετρες και έχει μεγάλο πάχος, ενώ στο δεύτερο όροφο υπάρχει και τοιχοποιία με τσατμά, με τα τουβλάκια που γεμίζουν τον τσατμά τοποθετημένα ώστε να σχηματίζουν διακοσμητικό σχέδιο, και είναι χωρίς επίχρισμα, όπως συνέβαινε στα πιο πλούσια Αρχοντικά⁹⁰. Λόγω της θέσης που έχει το Αρχοντικό μπορεί και ελέγχει την χαράδρα του Μπούνου, η οποία αποτελούσε μια από τις εισόδους της πόλης. Σύμφωνα με την παράδοση κατά την πρώτη επιδρομή των Αλβανών στη Σιάτιστα - για τον ακριβή χρόνο του γεγονότος αυτού δεν συμφωνούν οι ερευνητές⁹¹ - στο Αρχοντικό αυτό, καθώς και στο Αρχοντικό Βοϊδομάτη που βρίσκεται απέναντι, οχυρώθηκαν Σιατιστινά παλικάρια και εμπόδισαν την είσοδο των Αλβανών στη Σιάτιστα⁹². Η παράδοση λέει πως στην επιχείρηση αυτή συμμετείχαν ακόμα και γυναίκες με θρυλικό πρόσωπο την οικοδέσποινα του σπιτιού, την κυρα-Σανούκω. Το κατόρθωμα αυτό η λαϊκή μούσα το ύμνησε με τραγούδι, που αποτελεί ένα από τα τραγούδια του «Τρανού Χορού»⁹³ ο οποίος

⁸⁹Τα στοιχεία προκύπτουν από συμβόλαια αγοροπωλησίας του σπιτιού.

⁹⁰Νικόλαος Μουτσόπουλος, **Τα Αρχοντικά της Σιάτιστας**, [χ.τ.]. Τυπογρ. Παπαγεωργίου [χ.χ.], σελ.96.

⁹¹Φ.Ζυγούρη, **Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής**, σελ.57.

⁹²ό.π. 57.

⁹³Φ.Ζυγούρη, **Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής**, σελ.110.

χορεύεται και σήμερα στη Σιάτιστα στο γάμο μετά τη θρησκευτική τελετή. Σημαντικό ρόλο είχε το Αρχοντικό και στην περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα καθώς, σύμφωνα με τον μεγάλο ευεργέτη Αναστάσιο Τσίπο, ήταν ένα από τα διάφορα σπίτια στη Σιάτιστα τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως αποθήκες όπλων και χώροι συναντήσεων των ανταρτών⁹⁴. Στην ίδια γειτονιά και πολύ κοντά στο Αρχοντικό κυρα-Σανούκως βρίσκεται το Αρχοντικό του πρωτεργάτη των Ορλοφικών Γεωργίου Παπάζωλη ή Παπάζογλου.

Με την ΥΑ ΥΠΠΕ/Β1/Φ36/68784/3631 π.ε./22-3-1979 - ΦΕΚ 351/Β/10-4-1979 το Αρχοντικό κυρα-Σανούκως μαζί με το χώρο που το περιβάλλει χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο και καλλιτεχνικό οικοδόμημα, διότι κτίστηκε το έτος 1742 και αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της Σιάτιστας (Ν. Κοζάνης).

⁹⁴Σιάτιστα εκατό χρόνια ελευθερία, Ένα παιδί θυμάται, επιμέλεια Δ. Γ. Σιάσιος, εφημερίδα ΕΦΗΜΕΡΙΣ, Δεκέμβριος 2012.

**Μανούσεια Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Σιάτιστας
Κουκουλίδειο Πνευματικό Κέντρο**

Η Μανούσεια Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Σιάτιστας ως ΝΠΔΔ με τη σημερινή της μορφή λειτουργεί από το 1953. Η δημιουργία της όμως ξεκίνησε πολλά χρόνια πριν. Τα πρώτα βιβλία της φυλάσσονταν στα κελιά του Αγίου Δημητρίου, μέχρι τη μεταστέγασή της σε ευρύχωρη αίθουσα του Τραμπαντζείου Γυμνασίου, που χτίστηκε το 1888. Το 1954 μεταστεγάστηκε σε ένα τμήμα του κτηρίου της Αποστολικής Διακονίας. Το 1987 στεγάστηκε οριστικά στο κτήριο του Κουκουλίδειου Πνευματικού Κέντρου, όπου σε ειδική μεγάλη αίθουσα με ξύλινους, παραδοσιακούς βιβλιοστάτες είναι εκτεθειμένες όλες οι συλλογές παλαιών και νέων βιβλίων, ενώ στο ημιπόγειο στεγάζονται η Κινητή Βιβλιοθήκη και το Δημόσιο Κέντρο Πληροφόρησης⁹⁵.

Το Κουκουλίδειο Πνευματικό Κέντρο ανοικοδομήθηκε με δαπάνη του Κουκουλίδειου Ιδρύματος, το οποίο ιδρύθηκε το 1972 και σκοπό έχει, σύμφωνα με τις διαθήκες του Μιχαήλ και της Αλεξάνδρας Κουκουλίδη, τη διαχείριση της περιουσίας τους. Η ανέγερση του Κουκουλίδειου Πνευματικού Κέντρου ξεκίνησε το 1978 και αποπερατώθηκε το 1989. Την οικονομοτεχνική μελέτη και τα σχέδια εκπόνησε ο Ιωάννης Μωυσιάδης, πολιτικός μηχανικός από τις Σέρρες⁹⁶.

Ένα μεγάλο μέρος χειρογράφων και σπανίων εκδόσεων βιβλίων της Μανούσειας Βιβλιοθήκης που στεγάζεται στο Κουκουλίδειο Πνευματικό Κέντρο, προέρχεται από τη δωρεά της προσωπικής βιβλιοθήκης του Θεόδωρου Μανούση, προς τιμήν του οποίου φέρει το όνομα Μανούσεια. Επίσης, στη Μανούσεια Βιβλιοθήκη περιήλθαν σπάνια βιβλία και χειρόγραφα, τα οποία δώρισαν σε σχολεία της Σιάτιστας, τόσο πριν όσο και μετά το Θεόδωρο Μανούση, ευεργέτες της πόλης, δάσκαλοι και λόγιοι. Σ' αυτήν επίσης περιήλθαν και βιβλία από τη συλλογή του καθηγητή Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Αθανασίου Ρουσόπουλου, ύστερα από δωρεά των κληρονόμων του.

⁹⁵ http://www.siatistabibl.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=60&Itemid=152

⁹⁶Τις πληροφορίες μας έδωσε ο κ. Γεώργιος Στάθης, τον οποίο και ευχαριστούμε θερμά.

Ο Θεόδωρος Μανούσης γεννήθηκε στη Σιάτιστα το 1793 και κατάγεται από οικογένειαπραματευτάδων. Στη γενέτειρά του έζησε μόνο τα τρία πρώτα χρόνια της ζωής του, καθώς ο πατέρας του αποφάσισε να μεταφέρει όλη την οικογένεια στη Βουδαπέστη, όπου ήταν ήδη αυτός εγκατεστημένος. Οι τουρκικές αρχές απαγόρευσαν την αναχώρηση της οικογένειας, αρνούμενες να εκδώσουν το απαραίτητο διαβατήριο (τεσκερέ). Η οικογένεια όμως έφυγε κρυφά – τη νύχτα με άλογα των οποίων τα πόδια τα είχαν κατάλληλα τυλίξει για να μη ακούγεται το ποδοβολητό τους και το μικρό Θεόδωρο κοιμισμένο μέσα σ' ένα κοφίνι. Μέσω Θεσσαλονίκης έφτασαν με αυστριακό πλοίο στην Τεργέστη κι από κει στη Βουδαπέστη. Έμαθε τα πρώτα γράμματα κοντά στο σιατιστινό λόγιο έμπορο Γεώργιο Ζαβίρα. Το 1808 έχουν πεθάνει και οι δυο γονείς του και έρχεται στη Βιέννη προστατευόμενος του θείου του Ιωάννη Μανούση. Συνεχίζει σπουδές στη Φιλοσοφία και Ιστορία σε πανεπιστήμια διάφορων ευρωπαϊκών πόλεων. Το 1821 φυλακίστηκε για τέσσερις μήνες από τις αυστριακές αρχές για τη δράση του υπέρ της ελληνικής Επανάστασης του 1821, ενώ μετά την αποφυλάκισή του παρέμεινε υπό περιορισμό στη Βιέννη μέχρι που, το 1828, εξασφάλισε άδεια για να περάσει στην Ιταλία. Στην Ιταλία παρακολούθησε μαθήματα Ιατρικής και Φυσικών επιστημών, Φιλολογίας και Ιταλικής Ποίησης. Στην Ελλάδα ήρθε οριστικά το 1834 και διορίστηκε βασιλικός επίτροπος στην Ιερά Σύνοδο και σύνεδρος στον Άρειο Πάγο. Το 1837 διορίζεται «επιτίμιος καθηγητής της παιδείας». Λόγω των απασχολήσεών του στα ανώτατα αξιώματα δεν δίδαξε αμέσως αλλά λίγο αργότερα ξεκινώντας αρχικά με το μάθημα της «Πολιτειογραφίας». Εκτός από πολιτειογραφία δίδαξε γενική, μέση και νέα, αρχαία, βυζαντινή και ρωμαϊκή Ιστορία, και το 1844 εκλέχτηκε πρύτανης. Νέος ακόμα εργάστηκε συστηματικά για τη συλλογή δημοτικών τραγουδιών, τα οποία το 1814-15 παρέδωσε στον W.v.Haxthausen. Τα τραγούδια αυτά, τα οποία δεν είχαν την τύχη να εκδοθούν τότε, περιλαμβάνονται σε ένα τόμο που εκδόθηκε το 1935 στο Münster με επιμέλεια των Karl Schulte Kemminghausen und Gustav Soyter. Κληροδότησε την περιουσία του σε φιλανθρωπικά ιδρύματα και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δώρισε 5.000 τόμους βιβλίων στην πατρίδα του, τα οποία αποτέλεσαν τον πυρήνα για τη δημιουργία της Μανούσειας Δημόσιας Κεντρικής Ιστορικής Βιβλιοθήκης Σιάτιστας και καθιέρωσε και χρηματοδότησε υποτροφίες για φοιτητές.

Η Βιβλιοθήκη ανήκει στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων υπό τη Διεύθυνση Βιβλιοθηκών και Γενικών Αρχείων του Κράτους.

Η Σιάτιστα από κτίσεώς της διοικούνταν από Συμβούλιο που συνεργαζόταν στενά με την Εκκλησία και αργότερα με τον εκάστοτε Μητροπολίτη. Με το θεσμικό πλαίσιο νόμων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σχετικών με τα κοινοτικά, οι οποίοι εκδόθηκαν το 1870 και το 1876, ιδρύεται στη Σιάτιστα το 1880 Δημαρχιακή αρχή, καταργείται μετά δεκαετία και επανιδρύεται το 1900.⁹⁷ Το 1912, και πριν ακόμα ελευθερωθεί η Μακεδονία, ψηφίστηκε ο νόμος περί συστάσεως δήμων και κοινοτήτων ΔΝΖ (υπ' αριθμ.4057), σύμφωνα με τον οποίο δήμοι είναι οι πόλεις με πληθυσμό πάνω από 10.000 κατοίκους. Με τη σταδιακή εφαρμογή του νόμου αυτού η Σιάτιστα μετατρέπεται μετά το 1918 σε Κοινότητα. Το 1953, κατόπιν αιτήσεως των κατοίκων και λόγω της ενδόξου ιστορίας της, η Κοινότητα Σιατίστης αναγνωρίστηκε ως Δήμος. (ΦΕΚ 29/13-2-1952 τ. Α').

Μέλημα των Σιατιστινών από την εποχή που η Σιάτιστα ήταν ακόμα Κοινότητα ήταν να αποκτήσουν Κοινοτικό Κατάστημα στο κέντρο της πόλης μεταξύ των δύο συνοικιών της, της Χώρας και της Γεράνειας. Η επιθυμία τους αυτή πραγματοποιήθηκε αργότερα με την ανέγερση του Τσιστοπούλειου Διοικητηρίου. Η δαπάνη για την ανέγερσή του καλύφθηκε από το ΙΔΡΥΜΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΣΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΣΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ το γένος ΚΟΥΚΟΥΛΙΔΗ, το οποίο συστάθηκε με τη διαθήκη της Θεολογίας Τσιστοπούλου, με την οποία διαθήκη η Θεολογία Τσιστοπούλου εκτελούσε τόσο τη δική της όσο και του συζύγου της την επιθυμία για ανέγερση Διοικητηρίου στη Σιάτιστα, στο οποίο θα στεγάζονταν ο Δήμος Σιάτιστας και άλλες δημόσιες και δημοτικές υπηρεσίες. Το κτήριο είναι κτισμένο σε δημοτικό οικόπεδο, σε ρυθμό σιατιστινού Αρχοντικού με προεξέχοντα σαχνισιά και φεγγίτες, και από το 1966 χρησιμοποιείται ως Δημαρχιακό Μέγαρο⁹⁸.

⁹⁷ Θ. Χ. Τζώνου, **Η κοινοτική οργάνωση της Σιατίστης επί Τουρκοκρατίας**. Ανάτυπον εκ του ΛΕ' τόμου του περιοδικού «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ», ΑΘΗΝΑΙ 1993.

⁹⁸ Την οικονομοτεχνική μελέτη και τα αρχιτεκτονικά εκπόνησε ο Ιωάννης Κώστογλου, πολιτικός μηχανικός από τη Θεσσαλονίκη, και τεχνική έκθεση –σχέδιο αρχικού κτηρίου εκπόνησε ο αρχιτέκτονας Γεωργιάδης της ΤΥΔΚ Αττικής, ενώ τη νέα πτέρυγα ανέλαβε το ιδιωτικό Τεχνικό Γραφείο της Κοζάνης «ΓΕΩΑΝΑΛΥΣΗ Α.Ε» με μηχανικό τον Κυριάκο Σαββίδη (τις πληροφορίες μας έδωσε ο κ. Γεώργιος Στάθης).

**Επισκέψιμη παραδοσιακή κατοικία
ιδιοκτησίας Χρήστου Τσιότσιου - Τατιάνας Ντέρου**

Πρόκειται για ένα παλιό οίκημα με πελεκητή πέτρα και σιδεριές στα παράθυρα, ψηλό αυλόγυρο και περιποιημένο καλντερίμι στην αυλή, το οποίο αποτελούσε ένα από τα βοηθητικά οικήματα του Αρχοντικού της Πούλ'κως. Η κατοικία αυτή, ιδιοκτησία σήμερα του ζεύγους Τατιάνας Ντέρου-Χρήστου Τσιότσιου, αναπαλαιώθηκε με πολύ μεράκι, κόπο και προσωπική εργασία από τους ιδιοκτήτες, για να στεγάσουν την πλούσια λαογραφική συλλογή τους. Στο κατώι του σπιτιού υπάρχουν σκεύη τα οποία χρησιμοποιούνταν στη Σιάτιστα τους περασμένους αιώνες, εργαλεία οικοτεχνίας (αργαλειός, ανέμη, λανάρι κ.λπ.), εργαλεία και σκεύη που χρησιμοποιούσαν οι Σιατιστινοί για την αμπελοκαλλιέργεια και οινοποίηση, καθώς και για τη μεταφορά του κρασιού (βαρέλια, δερμάτια κ.λπ.) αλλά και για τις άλλες αγροτικές εργασίες καθώς και για την κτηνοτροφία. Επίσης υπάρχει πλήθος από υφαντά και πλεκτά ρούχα και στρωσίδια. Στον όροφο συναντούμε ένα πλήρως εξοπλισμένο παλιό σιατιστινό σπίτι, με την παραδοσιακή κουζίνα και το νοικοκυριό της, την κρεβατοκάμαρα, τον καλό ο-ντά και το χειμωνιάτικο. Όλα είναι εξοπλισμένα με πολύτιμα αντικείμενα, που ταξίδεψαν μαζί με τουςπραματευτάδες ή κατασκευάστηκαν από ντόπιους τεχνίτες με μεράκι, και είναι στρωμένα με στρωσίδια τα οποία κατασκεύασαν χρυσοχέρες Σιατιστινές. Επίσης, η συλλογή περιλαμβάνει παλιά παιδικά παιχνίδια, βιβλία και νομίσματα παλαιότερων εποχών.

Αρχοντικό Δόλγκηρα

Είναι κτίσμα του 1700 με 1730 . Ο ζωγραφικός διάκοσμός του πραγματοποιήθηκε περί το 1840 από λαϊκούς ζωγράφους που έφερε στη Σιάτιστα από την Κωνσταντινούπολη ο ιδιοκτήτης του Δημήτριος Δόλγκηρας, έμπορος. Παραχωρήθηκε από τους κληρονόμους Δόλγκηρα στο Μορφωτικό – Πολιτιστικό Σύλλογο «Μαρκίδες-Πούλιου» για χρήση. Ο σύλλογος το αναστήλωσε με δικούς του πόρους, έκτακτες συνδρομές-εισφορές μελών, γενναίες δωρεές των απανταχού Σιατιστινών, προσφορά προσωπικής εργασίας μελών του Συλλόγου, αλλά και χρηματοδότηση από το Πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης LEADER II. Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αναστήλωσης το 2003 το Αρχοντικό λειτουργεί πια ως Λαογραφικό Μουσείο, ευπρεπισμένο με αντικείμενα διακοσίων και πλέον χρόνων που τα δώρισαν οι απανταχού Σιατιστείς⁹⁹.

Στο κατώι του Αρχοντικού υπάρχουν αραδιασμένα χαλκώματα που υπήρχαν στο σιατιστινό νοικοκυριό. Πάνω από τη σκάλα που οδηγεί στο ανώι συναντούμε το παραδοσιακό σιατιστινό κεραστάρι, με τα κρυστάλλινα ποτήρια και τα σιόλια, τις γκουργκουλιάτες, τις πορσελάνινες πιατά-ντζες και γενικά όλα τα σκεύη που χρησιμοποιούσαν οι Σιατιστινές για να κεράσουν στους επισκέπτες τα γλυκά, τους ξηρούς καρπούς και τα κρασιά τους. Πάνω από το κεραστάρι, στον τοίχο υπάρχει το παραδοσιακό σιατιστινό εικονοστάσι. Η τοιχογραφία στη ζωφόρο, στο ανώι, είναι το μόνο τμήμα που βρέθηκε αυτούσιο πριν από την αναστήλωση και απεικονίζονται σ' αυτήν ειδυλλιακά τοπία, όπου συνυπάρχει το οικιστικό με το φυσικό περιβάλλον¹⁰⁰. Στην κρεβατοκάμαρα υπάρχει η «νυφική παστιάδα» με τα νυχτικά της πρώτης νύχτας του γάμου, ενώ στον τοίχο κρεμασμένη διακρίνεται η πετσετοθήκη, που συμπεριλαμβανόταν στα προικιά της νύφης, και τα παράθυρα στολίζονται με κατάλευκα πλεκτά κουρτινάκια. Στον καλό οντά τα μιντέρια¹⁰¹ σχηματίζουν το χαρακτηριστικό Π που συναντούσαμε σε όλα τα σπίτια και είναι στρωμένα με σιατιστινά στρωσίδια, ενώ

⁹⁹Από την ιστοσελίδα του συλλόγου <http://www.markides.gr/>

¹⁰⁰<http://www.siatistanews.gr/0803/dol019.html>

¹⁰¹**Μιντέρια:** Ξύλινες σταθερές κατασκευές, οι οποίες έπιαναν στα καλά δωμάτια τις τρεις πλευρές του δωματίου, σχηματίζοντας **Π**.

Εκκλησίες-Αρχοντικά-Δημόσια κτήρια

στη μέση υπάρχει το παλιό μαγκάλι. Στον καφέ οντά σε πρώτο πλάνο αντικρίζουμε την αυθεντική Σιατιστινή νυφιάτικη στολή (στόφα, ποδιά από γνήσιο μετάξι, κλειδώματα, λιμπαντές, υφαντή πουκαμίσια), ένα μπαούλο διακοσμημένο με φίλντισι, εργόχειρα και μικροέπιπλα.

Σιόλ', το = κυκλικό, πλατύστομο, βαθουλό κάπως, μικρού μεγέθους γυάλινο σκεύος χρήσιμο για κέρασμα γλυκών κουταλιού, Λευτέρης Κουφογιάννης <http://www.siatistanews.gr/etymologika/1004etymologika1.html#6>
Γ(κ)ουργ(κ)ουλιάτου, η =φιάλη με χοντρή κοιλιά και ψηλό λαιμό, Λευτέρης Κουφογιάννης, <http://www.siatistanews.gr/etymologika/1004etymologika1.html>
Πιατάντζα, η = μεγάλο πιάτο, πιατέλα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Haxthausen (v.) Werner, **Neugriechische Volkslieder. Gesammelt von Werner von Haxthausen.** Urtext und Übersetzung. Hg. von Karl Schulte Kemminghausen und Gustav Soyter. Münster: Aschendorff 1935.
- Scalcau Paula, **Κοινότητες Μακεδόνων στη Ρουμανία-Έλληνες από τη Μακεδονία στο νομό της Mahedinti Ρουμανίας**, (σελ.345-378), Συλλογικό, «ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ, 17^{ος}, 18^{ος} και 19^{ος} αιώνες», Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 2011.
- Αγγέλου Άλκης, **Μία λανθάνουσα Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας**. Στον τόμο Πρακτικά Α' Συνεδρίου με θέμα: «Η Κοζάνη και η περιοχή της, Ιστορία-Πολιτισμός, Κοζάνη 1993», Κοζάνη 1997.
- Αποστόλου Ιωάννης, **Ιστορία της Σιατίστης**, Εκδοτικός οίκος Δημητράκου Α.Ε., Αθήναι 1929.
- Βακαλόπουλος Κων/νος, **Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του Πασαλικίου Μοναστηρίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα**, δημοσίευμα στο περιοδικό ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος 21^{ος}, Θεσσαλονίκη 1981.
- Βώρος Φ.Κ., **Η διδασκαλία της Ιστορίας με αξιοποίηση της εικόνας**, Αθήνα 1993.
- Γαρίδης Μίλτος, **Καινούργια χαλκογραφικά πρότυπα για την κοσμική ζωγραφική του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα**, δημοσίευμα στο περιοδικό ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος 22^{ος}, Θεσσαλονίκη 1982.
- Γαρίδης Μίλτος, **Διακοσμητική-Ζωγραφική, Βαλκάνια-Μικρασία, 18^{ος}-19^{ος} αιώνες**, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα», 1996.
- Γοδόση Ζωή, **Με αφορμή τις τοιχογραφίες του Ιερού ναού του Ιωάννη Προδρόμου**, δημοσίευμα στο περιοδικό «Αναλόγιον», τευχ.3, 2002, Ιερά Μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης.
- Γουμάγιας Δημοσθένης-Τζίμπουλας Κωνσταντίνος, **Ανάδειξη-Αποκατάσταση Αρχοντικού Αργυριάδη-Μαλιόγκα στη Σιάτιστα του Ν. Κοζάνης**, Βέροια 2008.
- Δάρδας Αναστάσιος, **Η Επισκοπή-Μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης**, Θεσσαλονίκη 2006.

- Δάρδας Αναστάσιος, **Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της εκκλησίας**, Πατριαρχικών Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1997.
- Δάρδας Αναστάσιος, **Ιωάννης Μ. Τραμπαντζής, 1813-1890, Ίδρυτής και προικοδότης του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιάτιστας**.
- Δάρδας Αναστάσιος, **Ο Ιερός Ναός των Ταξιαρχών & Τριών Ιεραρχών Σιάτιστας και ο κτίτορας αυτού Ιωνάς μοναχός**, έκδοση Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1982.
- Δάρδας Αναστάσιος, **Ο Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Δημητρίου Σιάτιστας**, Σιάτιστα 1995.
- Δάρδας Αναστάσιος, **Ο Ναός και το κωδωνοστάσιο της Αγίας Παρασκευής**, ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΑ, τεύχος 19-20, 1999-2000.
- Δάρδας Νικόλαος, οικονομός, **Ιεροί Ναοί και παρεκκλήσια της Σιατίστης**, ιδ.έκδοση, Αθήναι 1964.
- Δρόσου Κωνσταντία-Θεοχαρίδου Καλλιόπη, **Η δημιουργία Μουσείου Εκκλησιαστικής Τέχνης στη Σιάτιστα**, Δημοσίευση στον τόμο «Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη 18, 2004», σ. 695-704, Θεσσαλονίκη, Υπουργείο Πολιτισμού, 2006.
- Ζάχος Αριστοτέλης, **Αρχιτεκτονικά Σημειώματα**, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1928, σελ.300 .
- Ζάχος Αριστοτέλης, Wasmuths Monatshefte für Baukunst. Jahrgang 1922-23/ H 7-8.
- Ζυγούρης Φίλιππος, **Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής**, επιμέλεια Θεοδώρα Ζωγράφου-Βώρου, Σιάτιστα 2010.
- Θεοχαρίδου Καλλιόπη, **Ο Προφήτης Ηλίας στη Σιάτιστα, Οι εκκλησίες της Ελλάδος μετά την Άλωση 1453-1850**, Ανάτυπο. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1979.
- Κανατσούλη Μένη, **Με αφορμή μια τοιχογραφία στο Αρχοντικό Μανούση**, δημοσίευμα στο περιοδικό ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος 24^{ος}, Θεσσαλονίκη 1984.
- Καραμανωλάκης Βαγγέλης, **Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο πανεπιστήμιο Αθηνών**, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2006.
- Κασομούλης Νικόλαος, **Στρατιωτικά Ενθυμήματα**, τ. Α΄, Αθήναι 1939.
- Κίσσας Σωτήριος, **Οι εκκλησίες στη Σιάτιστα**, εισήγηση στο 1^ο αναπτυξιακό συνέδριο του Δήμου Σιάτιστας τον Αύγουστο του 1994 με θέμα: «Η Σιάτιστα μπροστά στο 2000», έκδοση του Δήμου Σιάτιστας.

- Κλεόμβροτος Ιάκωβος, **Ο κόπος μου εις την Μακεδονίαν**, [χ.ε.], Τύποις Τσιρώνη, Αθήνα 1959.
- Λάϊος Γεώργιος, **Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17^{ος}-19^{ος} αι.)**, Ε.Μ.Σ, Θεσσαλονίκη 1982.
- Μέγας Αναστάσιος, **Το αρχείο των Οικογενειών Ζουπάν-Μωραΐτη-Περικλέους, της Μανούσειας Δημόσιας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας, Σιατιστέων Μνήμη**, ΛΕΥΚΩΜΑ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΣΙΑΤΙΣΤΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Θεσσαλονίκη 1972, Α89-Α128.
- Μουτσόπουλος Νικόλαος, **Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική της Μακεδονίας, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας**, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993.
- Μουτσόπουλος Νικόλαος, **Τα Αρχοντικά της Σιάτιστας**, [χ.τ.]. Τυπογρ. Παπαγεωργίου [χ.χ.].
- Μουτσόπουλος Νικόλαος, **Ο εσωτερικός διάκοσμος των αρχοντικών της Σιάτιστας**, εισήγηση στο 1^ο αναπτυξιακό συνέδριο του Δήμου Σιάτιστας τον Αύγουστο του 1994 με θέμα: «Η Σιάτιστα μπροστά στο 2000», έκδοση του Δήμου Σιάτιστας.
- Μπόντας Γεώργιος, **«Διατηρητέα Μνημεία της Σιάτιστας»**, Βοϊακή Ζωή, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1991.
- Ευγγόπουλος Ανδρέας, **Οι αρχαίοι φιλόσοφοι εις τας τοιχογραφίας των εκκλησιών**, «Μακεδονικό ημερολόγιο» του Νίκου Σφενδόνη, του έτους 1934.
- Ευγγόπουλος Ανδρέας, **Τοιχογραφίες στη Σιάτιστα**, «Μακεδονικό ημερολόγιο» του Νίκου Σφενδόνη, του έτους 1964.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, **Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, ιζ΄ -ιθ΄ αι.**, Θεσσαλονίκη 1974.
- Πέτκος Αντώνιος, **Συντήρηση τοιχογραφιών και τέμπλου ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Σιάτιστας**, 11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Βέροια.
- Πέτκος Α-Τριβυζαδάκης Ν-Χριστοφορίδου Ε, **Επισκοπικός Ναός Σισανίου**, Βέροια 2009.
- Ρέγκος Πολύκλειτος, **Η Βυζαντινή τέχνη στη Σιάτιστα**, «Ο Φάρος της Βορείου Ελλάδος», 1940.
- Σιάσιος Δημήτριος Γ., επιμέλεια, **Σιάτιστα εκατό χρόνια ελευθερίας, Ένα παιδί θυμάται**, εφημερίδα ΕΦΗΜΕΡΙΣ, Δεκέμβριος 2012.
- Σιγάλας Σέργιος, Μητροπολίτης Γρεβενών, **Ιερά Μονή Οσίου Νικάνορος και το κειμηλιοφυλάκιον αυτής**, Γρεβενά 1991.

Σπετσιέρης Κ., **Εικόνες Ελλήνων Φιλοσόφων εις εκκλησίας**, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1963-64, σελ.456-458.

Τζώνος Θεόδωρος Χαρ., **Η κοινοτική οργάνωση της Σιατίστης επί Τουρκοκρατίας**. Ανάτυπον εκ του ΑΕ΄ τόμου του περιοδικού «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ», ΑΘΗΝΑΙ 1993.

Φεσσά-Εμμανουήλ Ελένη, **Αριστοτέλης Ζάχος & Josef Durm, Η αλληλογραφία ενός πρωτοπόρου αρχιτέκτονα με τον μέντορά του 1905-1914**, έκδ. ποταμός, Αθήνα 2013.

Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Θεσ/νίκη 1972.

Ενημερωτικό φυλλάδιο «**Εκκλησιαστικό Μουσείο Σιάτιστας**», Υπουργείο Πολιτισμού, 11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Εφημερίδα Κοζάνης **ΒΟΡΕΙΟΣ ΕΛΛΑΣ**, φύλλο 16^{ης}-9-1928.

Εφημερίδα Κοζάνης **ΓΡΑΜΜΗ**, φύλλο 8^{ης}-12-1999.

Εφημερίδα Σιατίστης **ΕΦΗΜΕΡΙΣ**, Δεκέμβριος 2012.

Εφημερίδα Σιατίστης **Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ**, φύλλο 31, της 9^{ης}-2-1936.

Εφημερίδα Θεσσαλονίκης **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, φύλλο 30^{ης}-6-1927.

Εφημερίδα Κοζάνης **ΧΡΟΝΟΣ**, φύλλο 3^{ης}-3-1986.

Ιστοσελίδες

<http://www.markides.gr/>

<http://www.siatistabibl.gr/>

<http://www.siatistanews.gr/0803/dol019.html>

http://www.siatistanews.gr/3obiblio/01_Argyriades.pdf

http://www.siatistanews.gr/Argyriadis_Nikolaos/eisigisi.html

http://www.siatistanews.gr/ime_2014/html/ex.html

<http://www.siatistanews.gr/klasika/etymologika.html>

Οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις αναφέρονται στο έτος 2014. Δεν φέρουμε καμιά ευθύνη για το περιεχόμενό τους.

Ekaterini Zografou, Calliope Bonda – Doumanaki

From the Cultural Heritage of Siatista:

- I. The Paleontological Collection of Siatista**
- II. Churches – Archontika – Public Edifices**

Siatista 2014

The book which you hold in your hands was the labor of two Siatistine educators, Ms. Calliope Bonda-Doumanaki, graduate of Trampantzeio High School, and Ms. Ekaterini Zografou, who served as a teacher at the Trampantzeio for 30 years.

It is a compendium of information about the Paleontological Collection of Siatista, emphasizing the period from 1906 to 2006, and about Estates, Churches and Public Buildings of our city.

Aim of their efforts has been, firstly, to ensure that the actions of those teachers who assembled and organized the Paleontological Collection for so many years do not fade into obscurity, and secondly, to enlighten new visitors of the city about the local history behind any of its monuments.

Ekaterini Zografou was born in Siatista in 1947. Her school years were spent in Serbia (Kozani) and Thessaloniki. She holds a degree in Physics from the Aristotelian University of Thessaloniki, as well as a post-graduate degree in Radioelectrology from the same institution. From 1975 to 2006 she served as a science teacher at the high school of Siatista. She retired in September 2006 and is involved with amateur use of computers. She is a permanent Siatista resident.

Calliope Bonda-Doumanaki was born in Siatista in 1953. She grew up in Siatista, in the neighborhood of Bouno. She matriculated from Siatista Primary School and Trampantzeio High School. After graduation she studied in the Department of Physics at the A. U. Th. From 1976 to 2007 she served as a science teacher in various secondary schools, and from 2007 until her retirement in 2010 she was director of operations at the Environmental Education Center of Siatista. She resides in Veria and Siatista.

From the Cultural Heritage of Siatista:

I. The Paleontological Collection of Siatista

Siatista 2014

Preface

For over a century, the **Paleontological Collection of Siatista** has been housed in a room of the Trampantzeio High School in Siatista.

According to Professor T. Skoufos, the collection contains bones of animals, mammoths, rhinos, etc. that had lived during the late Pliocene and early Pleistocene epochs of the Cenozoic era. In other words, the oldest were alive more than 5 million years ago. Additionally, there are shells of lamellibranchias (bivalves) and gastropods, the oldest of which lived in the Cretaceous period of the Mesozoic era.

The following pages contain an account of the history and contents of the Collection, through documents both published -in newspapers and books- and unpublished, mainly descriptions by the architect of the Collection, Anastasios Danas. At the same time, they will illustrate, via contemporary photographs of their times, the exhibit of paleontological findings during prewar times as well as the 1980s.

There have been many articles written about the collection to date, and the website <http://www.siatistanews.gr> has posted the extensive *Tribute to the Paleontological Collection of Siatista* (2009)¹, which assembles the known facts and publications up to that time, based on the accounts of Mr. George Bondas, a collaborator on the website.

Since then, however, our search of the archives has uncovered new information, which has been combined with that published online at <http://www.siatistanews.gr> and organized into a single, accessible work for general readers.

We moved on publishing our work in electronic and printed form as an honor to those who worked so hard for the formation and preservation of the Collection.

Ekaterini Zografou
Calliope Bonda-Doumanaki
Siatista 24/3/2014

¹ Available at <http://www.siatistanews.gr/palaiontologiko/001neo.html>

The Paleontological Collection of Siatista

Section A

The Paleontological Collection of Siatista, from its establishment in 1906 to the Occupation (1941-1944)

At the beginning of the 20th century, northern Greece had not yet been liberated from the Turkish yoke. Siatista, a northern Greek, post-Byzantine city still under Turkish rule, had one of the few Greek secondary schools at that time. The building which housed the school is impressive even by today's standards, and was donated by the great benefactor of Siatista, Ioannis M. Trampantzis. The school was staffed by pioneering teachers supported by its benefactor's bequest, certified by the National University and recognized by the local community.

♦ Just a few months after the liberation of Siatista, on November 4th of 1912, the perspicacious headmaster of the Trampantzeio school, John Papias, informed the Ministry of Interior about the existence of a "Paleontological Museum" at the school.

Contemporary newspapers wrote:

The Siatista Headmaster submitted a report to the Ministry of Interior about the existence there of paleontological fossils. Many of these are held in the paleontological museum of Trampantzeio High School. Among the most significant ones is a large reindeer head.

(Newspaper **ΣΚΡΙΠ** 17/2/1913, p. 3)

♦ About that time Mr. Tryphon Evangelidis visited the "Museum" and in his book, a contemporary tourist guide titled *New Greece: an historical, geographical, topographical and archeological description of the new Greek lands...* (Athens 1913), p. 60, he wrote:

Two hours or so from Siatista in the village of Kinami there is a large piece of land containing a trove of fossils. The rocks of the area are similar as far as it concerns the formations, to the ones found in Pikermi and Megaloupolis, and according to Prof. T. Skoufos, and after examining these findings, which belong to the Pleistocene epoch, he is planning

The Paleontological Collection of Siatista

to conduct further research in order to bring into light findings of a great scientific value.

Many items from the collection have been sent to the Paleontology Museum of Athens but very few arrived, as a large number had been left sitting, until recently, in the wooden storehouses of the stations. Among the items that have arrived at the Museum is a reindeer head of great importance, weighing about 70 kilograms and bearing the frontal bone with branching antlers of 1 meter in length. From this same area are many incredible fossil findings which were collected by A. Danas, science teacher at Trampantzeio High School, and stored in a special room at the School. Businessman N. Diamandopoulos donated several findings while the School Board gathered any other ones found in the possession of the villagers.

♦The September 22th , 1913 edition of the Thessaloniki newspaper **MAKEAONIA** had, among others, written in its first page:

From Siatista: The existence of fossils in the Aliakmon River Basin is a common secret, and of the artifacts brought to light so far, many have been sent to the Athens Museum, while others are held in the Trampantzeio High School of Siatista.

♦ For this Museum, K.Danas wrote :

Its establishment dates to 1906, when the core of the collection was first formed by the fondly remembered A. Danas, science teacher then and General Educational Inspector later, who for 15 years researched, collected and placed paleontological findings in a room of the Trampantzeio High School. Motivation for his research and founding of the Collection, gave Mr. Nicholas Diamandopoulos of Polylakkos, the self-proclaimed “Manteme Patissache”, which means king of metal, who had found protruding from the ground in his garden a large object, which he described as petrified wood. This was later determined by Professor Skoufos, of Athens University, to be fossilized tusk. Over the following 15 years the General Educational Inspector, with the urging and advices of Profs. Skoufos and Ktenas, conducted rigorous surveys of the area and uncovered a great number of findings. (Siatisteon Mnimi, p. A88)

♦The Paleontological Collection of Siatista became a focus of study, not only by Greeks but by European scientists also, as stated in the

The Paleontological Collection of Siatista

Kozani newspaper **ΗΧΩ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ** (*Sound of Macedonia*), in its 15/11/1922 edition:

Recently, even senior German scientist Dr. Leonardo Schultze Zena, professor at the University of Marburg, was sent to Macedonia by the Paleontological Museum of Leipzig, various organizations in Berlin, and the University of Marburg, to conduct the first detailed geologic survey of northern Macedonia. Only Serbian geologist Svigie had written some things about this general area, and this was the only source of information for interested scientists. Prof. Schultze Zena aimed to verify and add to this study, visiting sites across Central and West Macedonia, including Siatista. While in other areas there had been only a modest amount of information to aid him, in Siatista he encountered the ambitious, detailed, well-documented research of Anastasios Danas science teacher, covering much of West Macedonia and in particular the region of Anaselitsa. Mr. Danas' work piqued the interest and enthusiasm of the German professor, who had no words to express his joy and amazement at finding such a systematic scientific guide as this, and was in awe of the remains of Mammoths, Mastodons, Reindeer and other discoveries making up a collection of the highest scientific importance, not so much for their uniqueness as many such findings can be seen in museums across Europe, but because they were the first such discoveries to be made in Macedonia, and included notes and photographs of their locations. There is no doubt that the work of Mr. Danas, according to the German professor, should be made known to the scientific world.

♦In June 1927 G. Hadzikyriakos gave a lecture before Journalists Association on behalf of the Association of Macedonia and Thrace, entitled *Introduction to the Geology and Petrology of Macedonia and its Mineral Wealth*.

The lecture was serialized in the literary supplement of the Thessaloniki newspaper **ΝΕΑ ΑΛΗΘΕΙΑ**. The July 8th, 1927 edition contains this extract on page 4:

On the former bottom of the now receded sea, at the site of present-day Kozani, Leipsisti, and Grevena, can be found remains of marine animals such as shellfish, as well as the skeletons of animals of that period, including mastodons and rhinoceros. A collection of the bones of these animals is held at the high school of Siatista, through the diligence of the General Educational Inspector of Physics Mr. A. Danas, and which I saw while visiting Siatista.

♦A few years later page 1 of the 10/10/1928 edition of the Thessaloniki newspaper **MAKEΔONIA** contained an article entitled

The Geology of Macedonia Exhibited Internationally—An Original Collection.

A collection in our exhibition by the science teacher Mr. Hadzikyriakou should not be missed. The collection includes ore samples and rocks of Macedonia, even lignite and fossils. The collection also contains findings of marine molluscs, found in the Upper Aliakmon valley between Siatista and Grevena... The collection is accompanied by a pamphlet describing the relevant scientific research.

♦A later edition, dated 1929 had an article on page 12 entitled

Two Naturalist Studies of Macedonia.

I. The Geology of Macedonia, Its Mineral Wealth and Lignite Reserves.

II. The Forest Wealth of Macedonia and West Thrace.

Hadzikyriakou notes:

*During the Miocene epoch, Asia Minor formed a continuous land-mass with the western coast of the Aegean allowing mammals of Asiatic species to migrate into Europe. Fossilized remains of these animals, including *dinotherium giganderum* and *mastodon longirostris* have been discovered in waterborne strata between Grevena and Siatista, near the right bank of the Aliakmon river not far from the village of Kinami. These were found and collected by the science teacher Danas, and are on display in the high school of Siatista.*

♦When Anastasios Danas left the high school for a position elsewhere, the baton of overseeing the Collection was passed to science teacher Naoum Liakos. For approximately 10 years he was enriching and organizing the Collection, informing also the public about its existence and value. His article in the Kozani newspaper **MAKEΔONIKON BHMA** on 19/4/1931 (pg. 2a) has a great deal of information not only about the artifacts but also about the European and American scientists who had visited the Collection and their impressions of it:

The Paleontological Collection of Siatista

Science for the Public. The Paleontological findings and the method of their preservation. The Museum of Siatista and its contents. The Paleontological Museum of Siatista.

About 20 years ago the former science teacher at the high school in Siatista and currently General Science Educational Director Mr. A. Danas, while conducting a geological survey of the Aliakmon Valley in the gorges of Polyakkos (Kinami), found pieces of bone, which he immediately recognized as fossils of mammals that had lived in the area long ago. A few years later a large room of the high school opened to display to visitors the rich collection of findings from the upper Pleistocene epoch. Mr. Danas collected them from the valleys of Polyakkos, Polydendro, (Spata), Trapezitsa and Axiocastro (Sourdani) and their environs, studied them, classified them and he founded the Museum. From that day the collection has been increased and today one can see Mastodon molars (0.15m long, about 0.4m perimeter), Mammoth tusks (2.5m long, 0.2-0.4m diameter), Mammoth molars (0.5m long), antlers of antelope and deer, and teeth and bones of horses, rhinoceros, bison and carnivores, all of which illustrate how different our area was back then, in terms of its fauna and climatic conditions...

Among the wealth of fossils of mammals there are also coral colonies from Ventzia and from Nestimio (Nostimo), lamellibranchae from Scalohori and gastropods from Bouhinio (Anthiro), to show us that prior to the lost world of Mammoth and Rhinoceros there was an endless sea extending to Albania, which held in its waters a world of coral, lamellibranchs, gastropods and echinoderms (sea stars of Nestimio), now abundant, as fossils, along the whole Aliakmon Valley and surroundings from Voios to the Hasia and from the Pindos to Varnouda. Additionally, the collection is enhanced by a large trove of leaf impressions, found in the valley along the railway line, during excavations for the high school gym in Tso-tyli, and in the greater region. Barnacles and Pecten (scallops) from Rafina in Attica, casts from Psara and Zakynthos, Hippurites (bivalves) from Thebes, and Sea stars from Crete all make for a fascinating display in the museum in Siatista. The existence of such a museum is an honor for the city, which has offered material and moral support to it raising its profile so that it is now visited by foreign experts such as Mr. Brown, representing the Paleontology Museum of New York, and Ms. Margaret Hasluck of the London Museum.

Naoum Liakos, Science teacher

The Paleontological Collection of Siatista

♦The 16/6/1928 edition of the newspaper **MAKEΔONIA** had on page 1 the following article by H. Tsohou:

With Mr. Kalevran in W. Macedonia / Siatista, a City Operating in Silence / God Oversees and the State covets/ Uproar Over Taxation of Wine / Schools that the whole world envies

The following passage is characteristic:

...and by journalistic virtue I should mention the first-rate paleontology museum in Siatista, with the remains of stone age and mammoth skeletons, worthy enough to entice any scientist in the New World to cross an ocean in order to inspect and admire them.

In the Athens newspaper **ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΒΗΜΑ** in the Sunday 29th of 1931 edition we can read:

In the private rooms of Trampantzeio school there is the famous Paleontological museum of Siatista with findings from Pliocene epoch of Cenozoic era, with mammoths' molars and tusks, deer antlers, leaf imprints, marine fossils, corals, all found in the Aliakmon river valley and Anaselitsa region. Inside the school there is also the science laboratory with organs for mechanic, acoustic, optic, magnetic and electric science, one of the best in state, as well as a rich mineralogy and botanical collection.

♦During this time, paleontological findings were continually being donated to the school. The school manual mentions the contribution of teacher T. Skourtis (Protocol No. α/α 194/24-8-1933).

In 1933 Naoum Liakos was succeeded by Constantine Danas, science teacher, brother of Anastasios Danas, who oversaw the Collection for approximately 10 years, until 1943.

The school manual, (Protocol No. α/α 412/17-12-1938), mentions the words of gratitude from the Minister of Education to Prof. Constantine Danas for his research and oversight of the Paleontological Collection of Trampantzeio High School.

The newspaper **ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ** in its edition of September 11th 1938, wrote about the continuing of Anastasios Danas' paleontological researches around Siatista.

The Paleontological Collection of Siatista

♦During Constantine Danas' tenure, the Collection was visited by journalist John Tachoyannis, born in SIATISTA, who wrote the following:

Centuries spring from the bowels of the earth!...

Skeletons of Dinotheres adorn the rooms of the Paleontology Museum of Siatista. Collected from the Aliakmon River Valley along with a wealth of fossils of marine organisms. Were the environs of Siatista once the bottom of an ocean?

An impromptu stop in Siatista, the picturesque and historic citadel of West Macedonia, gave us an opportunity to ascend the steps of the beautiful high school building and visit the valuable paleontological collection housed there.

Mammoth and Dinotheres.

In its spacious halls very important paleontological specimens are hosted. Tusks and skeletons of monstrous beasts which, upon seeing them depicted in some scientific journal, we might take to be the imaginings of some practical joker. Among the many other paleontological objects are some especially noteworthy: 1) a mammoth thigh bone, 1.68 m long. From these proportions one can get an idea of the size of the whole animal, 2) two massive tusks, one of which is 2.5 m long and belongs to a mammoth, while the other belongs to a dinotherian. The latter is curved and was much larger than the former. Although the tusk was broken during transport, the salvaged pieces are themselves quite large. Also counted among the specimens in the collection are jaws, ribs, teeth and vertebrae of mammoth, deer antlers, and more. Most of the fossils were collected less than two hours away from Siatista, in the Aliakmon River Valley near Polyakkos (Kinami). The whole valley is dotted with remains, where the plow and spade of the farmer are constantly bringing new specimens to light, showing that in some now-distant age Macedonia abounded in these beasts.

Marine animals. *In one wing of the museum there is a grand collection of various fossilized sea creatures, such as sea stars, corals, scallops, clams, oysters, and many more. These shellfish were, and are still being discovered in the area of Tsotyli, Neapoli, Pentalofos and elsewhere, showing that this area was once the bottom of a deep sea environment. Indeed, a comparison of these findings with the geological composition of the vicinity leads to the conclusion that the Siatista area was the bed of a sea, the waters of which later receded, due to the shifting of landmasses of the region, draining towards Albania and to the Pagasetic Gulf.*

The Paleontological Collection of Siatista

As the sea retreated, the creatures which had once inhabited it were left behind and were slowly fossilized, only now to be brought to light again. So abundant are they in the area that in the village of Nostimo, farms are walled with fossilized clams. Regarding the mammoths and dinotheres, they inhabited Macedonia during a later age, having migrated from the North as glaciers advanced in the Quaternary Period. Nearly all of the most impressive specimens were collected by the science teacher Costas Danas, director of the museum.

John Tachoyannis

◆Constantine Danas was serving the Trampantzeio when war was declared in 1940. In his article for the scrapbook **Siatisteon Mnimi** (Memory of Siatista) he wrote of the destruction which Occupation forces wrought on the Collection: *Sadly this collection was largely reduced to debris, by the vandal acts of the occupying forces of 1941-1944, except for a few pieces which might, by some effort of patience, be put back together.*

According to oral tradition, inebriated European soldiers threw the displays from the 2nd floor of the school into the yard, shattering them. The janitor, Epaminontas Svolis, who had immigrated as a young man to the U.S.A., managed by speaking English to the soldiers to put a stop to their destruction.

How had it been created, what did it contain, how was first formed this museum, about which so many newspapers of the early 20th century had written?

The answers to these questions were given by Anastasios Danas, the Trampantzeio teacher who created the Collection, in the *Chronicle of Geology and Paleontology*.

By good chance, A. Danas' brother, Constantine, had in the 1970s given the *Chronicle* to the late Geology- Paleontology professor at A. U. Th., John Meledis. His successor, Dr. Evangelia Tsoukala, an associate professor of Geology, Biology and Paleontology, granted us the copy of the *Chronicle* for historical study, along with several other documents, and we are grateful to her for this as well.

The complete digitized document can be found in the appendix on page 71 to assist in any future research.

Here are some extracts of the work, which answer many of our queries, along with photographs which Prof. Danas had given to Prof. Meledis, so that we have an image of the original exhibit which, sadly, was later destroyed by the occupying armed forces during the 2nd World War:

CHRONICLE OF GEOLOGY AND PALEONTOLOGY

Table of contents

Chapter A

Lithology of the cordilleras of West Macedonia.

Chapter B

a. Description of the Upper Aliakmon Basin.

b. Shells of the Brackish Zone.

Chapter D

*Chronicle of the discovery of Fossils of
the Collection of the Siatista High School .*

Chapter E

A Description of the Contents of the Collection.

Conclusions and Epilogue.

Chapter D.

The chronicle of the discovery of vertebrate fossils is as follows:

Motivation of the discovery of the existence of vertebrate fossils in the Upper Aliakmon River Valley and its largest tributary the Pramoritza River, gave a resident of the village of (Polylakkos) Kinami, Mr. Diamandopoulos, who had dug up some stony objects from his garden, later identified as various leg bones. He carefully stored these in his home, where he would often show them to visitors, exclaiming with wonder at the existence of such giants. Two years or so later, this same gentleman uncovered a huge fossil, too massive to be excavated or moved without attracting the notice of his neighbors, or the Turkish constable patrolling the area. He therefore cut pieces from its ends and displayed them to me as fragments of a petrified wood. Indeed, it did bear a similarity and at first sight might well be taken as such. The outer sandy crust on its surface resembled dry, cracked bark, and in cross-section it possessed concentric rings, like the yearly growth rings of trees. In order to be assured of its real significance, I showed pieces to the professor of Paleontology at Athens University, Mr. Skoufos, and asked his opinion as to whether this was indeed fossil tusk, and he recommended I find the site of its discovery and uncover the remainder of the specimen. When I visited Kinami (Polylakkos) I asked for the location, and with the help of the Diamandopoulos family we managed, through perseverance, to excavate and remove three large sections of tusk, described in section 4 of the Collection. As it was not possible for me to

remain longer in the village, or to return often without revealing my intentions to the local Turkish authorities, who might take steps to restrict my activities or hinder further research, I asked Mr. Diamandopoulos to glean whatever specimens he could and notify me of them as suited him.

In this time, cranial bones and antlers of reindeer were found by Mr. Diamandopoulos and Mr. Hatzopoulos -then science teacher at Tsotyli High School-, who handed them over to me to be sent to Athens. Assembled, albeit imperfectly, they constitute a magnificent specimen, as seen in this rough sketch (illus.). I undertook to send them to Athens with the help of the Greek consular general in Thessaloniki, L. Koromilas, who transported them onto a steamboat and thence to the Paleontology Museum of Athens and the late Prof. Skoufos, who congratulated us. As it was not easy for the Diamandopoulos family to deal with the responsibility of this, I recommended the findings to be sent to the museum in Athens. Although several of them did manage to arrive at their destination, most were damaged in transit due to improper packaging, or were abandoned at the border stations of Velemistio and Asproklisia, where they were found some two years later crushed in the wooden storehouses. At that point, I decided to gather the specimens in a room of the high school in Siatista, where I was working as a teacher (1906).

My work was hard and long, under the watchful eyes of the Turkish authorities, gathering a large and varied collection of specimens, nearly all of which came from the village of Kinami (Polylakkos), where they were relatively easy to transport, thanks to the help of the brother John and Nicholas Diamandopoulos, whose efforts were indispensable and fruitful.

After the liberation of the region in 1912, I immediately felt it necessary to make known the existence of an area of such significant and ancient treasures, not only because I felt it my duty to share them with the scientific world, but because I hoped it would discourage locals from the tendency to destroy or hoard them...

Before I could take any action, however, I needed confirmation of my estimation of the significance of the findings, which I obtained from Prof. Skoufos, who examined the specimens that had reached his laboratory, and identified them belonging to animals of the late Pliocene and early Pleistocene epochs of the Cenozoic era.

Not having any expert knowledge for further research I could not easily determine which findings were significant, and would have given up my attempt if I had not been provided with the necessary encouragement and guidance of the late Professor of Mining at Athens University, Mr.

The Paleontological Collection of Siatista

Ktenas, to further my efforts. Thus I have reserved classification of the findings for future researchers, and limited my efforts to their collection and preservation. I considered it necessary, however, to study the geology of the area, namely the stratigraphic succession and extent of these formations. For this purpose I have chosen the area where the first specimens were found, which was the most convenient place to start. As such there is no more ideal location than the site named Gitoura in the village of Kinami (Polylakkos)-(see image and diagram).

Once I began to conduct a systematic analysis, excavation and transport of the specimens, I realized the need for financial assistance. Fortunately this need was also attended to, thanks to the brave leadership of Mr. I. Iliakis, then Governor General of West Macedonia, who recognizing the scientific merit of my work, gladly granted me the funds necessary for their collection, excavation, transport and placement on suitable surfaces in a room of the high school in Siatista, thereby creating a Paleontological Collection of the Anaselitsa Basin. The Collection cannot boast complete skeletons, nevertheless there is a great deal of material for future research which will contribute greatly to general scientific understanding, and especially to the field of paleontology in Greece...

Chapter E

Description of the contents of the Fossil Collection of Siatista High School

The locations where vertebrate fossils were found are:

- 1. Gitoura locale, village of Kinami (Polylakkos)*
- 2. Mananero locale, village of Spata (Polydendro)*
- 3. Sourdaniotikos lakos (Pit of Sourdania) locale, village of Sourdania (Axiocastro)*
- 4. Trapezitsa locale, village of Trapezitsa*
- 5. Ambelia Tourkika (Turkish Vineyard) locale, village of Soubinon (Kokkinia)*
- 6. Avlagades Papailia locale, village of Tsarousinon (Microcastro)*
- 7. Vaïpisi locale, village of Vaïpisi (Dafnero)*

(Lakkos Alkis locale, Siatista is noted too)

From the various specimens collected in these areas at various times, the Paleontological Collection of Siatista was formed, drawing the

The Paleontological Collection of Siatista

attention and appreciation of both foreign and native scientists...Sadly this Collection was vandalized during the Occupation, and much of it was reduced to rubble. Wishing to give some idea of that Collection, I have documented as descriptively as possible the way it appeared before its destruction...

(the following photos 1,3,4 belong to the archives of the Palaeontological Collection)

The Paleontological Collection of Siatista

Mammoth tusk, 1.40 m long when found (both Danas brothers can also be seen)

(2)< **ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, 27/11/1939 edition>

Mammoth bones in care of the Siatista museum. Pictured in this photograph is the director of the museum, Natural History professor C. Danas.

The Paleontological Collection of Siatista

(3) Constantinos Danas in the room/ museum of Trabatzion High School before the war.

(4) Thigh bone, 1.38 m long.

< Unfortunately, not all the images and sketches mentioned in the work were found >.

The Paleontological Collection of Siatista

Section B From the Liberation (1944) until 2009

After the liberation the teachers tried to restore the Collection and, though damaged, it was still present in the relative scientific literature, owing to its importance.

♦FINDINGS FROM PALEONTOLOGICAL STUDIES—THE FOSSILIZED FAUNA OF MACEDONIA

From the scholarly lecture of Professor Maravelakis.

Siatista and Grevena.

The high school of Siatista, prior to the entrance of Italian forces into the city, held a great paleontological collection of mastodons and other mammals. This museum, created by the noble efforts of the school teachers such as Danas, is barely in existence today. They are nevertheless continuing their mission to rebuild the Collection.

(Thessaloniki newspaper **MAKEAONIA**, 13/12/1959 edition, page 6).

♦In 1969 the teachers and community of Siatista arranged the construction (with a grant from the School Board and a bequest from local citizen G. Karaliota) of display cases for storing, at least, the objects which had been salvaged.

The student body of Trampantzeio was increasing and smooth operation of the school required more classrooms. Thus the room which had housed the Collection objects was converted to a classroom and the displays were relocated to the large auditorium on the 2nd floor of the school.

Years went by, and the Collection sat untouched. School activities took on new forms, and the event hall was little used by the student body. Then, at the end of the 1970s, the teachers association gathered the display cases and boxes of the fragments of the artifacts on the stage of the auditorium and created a simple display, in honor of the science teachers who had guarded the Collection before the war.

The Paleontological Collection of Siatista

♦For a number of years the stage held the specimens, until a major benefactor of the city, Anastasios Tsipos, sent a letter on the 17th of June 1980 to the Minister of Culture and Sciences, Andreas Adrianopoulos, informing him -though without likewise informing the Education Board in Siatista- of the “existence of paleontological specimens being stored in Trampantzeio High School in Siatista” and requesting their development:

Dear Minister:

About seventy years ago, in the region of Siatista at the Panagia Monastery of Microcastro near the Aliakmon River, the late science teacher and General Director of Science, Anastasios Danas, found fossilized remains of marine and terrestrial fauna, including mastodons. Roughly 400 such objects are currently being stored within Trampantzeio High School in Siatista...

To determine the age and species of these marine and terrestrial remains, it is necessary to be examined by scientific experts...with aid from UNESCO and cooperation with trained staff of your Respectful Ministry...I hope you will find this information of interest, and warmly request that you take action in aid of this research...

(excerpt from the letter of Anastasios Tsipos, date June 17th 1980, to then-Minister of Culture and Sciences, Andreas Adrianopoulos).

♦The responsible department within the Ministry of Culture subsequently forwarded the letter to the professor of Geology-Paleontology at the Aristotelian University of Thessaloniki, John Meledis, already well-known for organizing the Paleontological Museum of Mytilini, Samos, and others. “...as this subject falls under your responsibilities, and we ask that you take care of it accordingly” (Ministry of Culture/ Files/ A2/Φ99/47260/2612, Athens 8-8-1980)

♦The response from Professor Meledis was as follows:

.....

In response to the above document (Ministry of Culture/ Files/ A2/Φ99/47260/2612, Athens 8-8-1980)

I have the honor of making you acquainted with the following information:

I have known for many years now of the existence of fossilized bones and teeth of various animals of the past, in storage at the high school in Siatista. I have in my hands a hand-written text, 50 pages long, written in

The Paleontological Collection of Siatista

1939 by the late teacher Constantine Danas, who mentioned the fossils of Siatista high school in his studies on the geology of West Macedonia. I visited Siatista four years ago and saw these specimens, but in order to have a more recent picture of the collection I visited the school a few days ago, and I can give you some information.

The collection consists of approximately 400 bones or fragments of bone and teeth from elephants, rhinoceros, deer and horses, as well as shells of lamellibranchs and gastropods. They are the remains of known animals that have been found in other areas of Greece too and have been studied by myself and by other researchers.

The collection may not be especially important scientifically, nevertheless it is valuable to the area and deserves our attention, so that it can be exhibited to the people of Siatista and anyone interested.

I should point out the special interest in the collection shown by the headmaster, Ms. Euridice Darda, and science teacher Ms Ekaterini Zografou, who with minimal funds have managed to maintain this collection, placing the specimens in temporary showcases in a small room of the high school.

The fossils are in need of some conservation, the broken pieces must be glued together and they must be imbued with the proper preserving liquids. I will complete this project myself with specialized technicians from my Department, by the end of 1980. The fossils of greatest importance will be placed in new cases, like those in the Archeological Museum, and the room will be properly fitted so that it can truly be called a Paleontological Museum.

My experience in organizing Paleontological Museums (Samos, and the Universities of Athens and Thessaloniki) will be put to use as far as possible, here as well.

With honour,
Professor. J.C. Meledis

Thus began a new chapter in the history of the Paleontological Collection of Siatista.

♦At the end of 1980, on Sunday December 14th, Professor Meledis gave a lecture in Siatista. The Thessaloniki newspaper **MAKEAONIA** 6/12/1980 edition gave the following account:

Lecture by Prof. Meledis December 14, 11 am at the Orpheus Cinema. Topic: Life on Earth over the past 500,000,000 years. The speaker is a

The Paleontological Collection of Siatista

professor of Geology and Paleontology in the School of Natural Sciences at the Aristotelian University of Thessaloniki. The presentation is being organized by Trampantzeio High School in Siatista.

And in the Kozani newspaper **XPONOS**, the 22/12/1980 edition:

By the initiative of Trampantzeio High School, a lecture was held in Siatista entitled "Life on Earth over the past 500,000,000 years"...

Headmaster Euridice Darda addressed the audience, mentioning the value of the paleontological collection of Trampantzeio High School in Siatista and then thanking Prof. Meledis for his willingness to utilize the specimens to create a paleontological museum, and later a museum of Natural History in Siatista...The lecture was attended by local authorities and a large audience...

♦A few months later, in the spring of 1981, Professor Meledis, assisted by Mr. Mavromati and Mr. Hatzieleftheriou took care of the Collection and collaborating with headmaster E. Darda, created the exhibition inside the refurbished hall and with new cases, as he had proposed to the Ministry of Culture. The whole undertaking was funded, as always, by local citizens, (P. Gerehtes, Z. Dardalis, G. Kafasis, G. Kontsioglou, A. Papas, K. Papanikolaou, G. Polizos, E. Retzepis, brothers Nikolaos and Efsthios Dim. Taxmintzis and A. Trachos), to the amount of 180,400 drachmas.

Museum of Paleontology to be opened in Siatista

Siatista, 4— Professor of Geology-Paleontology at the Aristotelian University of Thessaloniki, J. Meledis, with assistance from Mr. Mavromati and Mr. Hadzieleftheriou, arranged the paleontological collection of Trampantzeio High School of Siatista. The collection will be utilized to create a paleontological museum.

(MAKEΔONIA, 5/6/1981 edition, page 15).

♦On May 1982 there was a celebratory grand opening of the exhibition after a communication between Professor Meledis and Headmaster Darda:

Thessaloniki, 3-5-1982

...dear Mrs. Darda,

I received your letter and responding to what you wrote:

The Paleontological Collection of Siatista

1) You are right in thinking there ought to be a simple ceremony to formally open the Museum. I could come to Siatista on May 21st and the ceremony be held on that Saturday or Sunday. Other possible dates when I could come are 14, 15, and 16 of May...

(Excerpt of a letter from professor to headmaster)

An Paleontology Museum has been created in Trampantzeio High School exhibiting elephant bones etc. with a presentation and explanation of each exhibit by University Professor Mr. Meledis. The exhibition was visited by his Eminence, the Reverend Antonios, University Professor Kapnoukayas, professors, teachers, parents and crowds.

(ΕΦΗΜΕΡΙΣ newspaper, May-June 1982 issue, page 3, in the Local News column).

In 1982, an informational publication was created for the **Paleontological Collection of Siatista** under the scientific guidance of Professor Meledis and care of the science teacher of the high school.

On 4/11/1986 there was an opening ceremony for the George Papageorgiou School, a gift of our local benefactors, the Papageorgiou brothers. The new, modern school contained both the Junior and Senior High School of the city.

Trampantzeio no longer functions as a secondary school, and has gradually been transformed into a cultural center of Siatista.

◆In 1988, with funding from the Commemoration Committee, Trampantzeio had its 100th anniversary, and the Paleontological Collection along with other exhibits was housed in a spacious new room. At that time a Collection visitors video guide was created by students Anastasios and Sotiris Papas and the science teacher of Trampantzeio High School.

MOMENTS FROM THE CELEBRATION OF THE TRAMPANTZEIO JUBILEE

The week of celebratory events in honor of the 100th anniversary of Trampantzeio High School will go down in the history books of the city of Siatista. The founder and benefactor of the school, Ioannis Trampantzis, was duly commemorated while hundreds of alumni relived their school days in this long-standing institution...The main attraction of the eight-day cele-

The Paleontological Collection of Siatista

bration was the respectful and renovated school. Inside there were a number of Exhibitions... The paleontological collection of Trampantzeio High School, created in 1906 by science teachers Anastasios Danas, Naoum Lianos and Constantine Danas, and recently classified by professor J. Meledis, was altogether impressive in its installation, with grace, taste and scholarship, in a new room...

(Report by A. N. Dardas in the **ΕΦΗΜΕΡΙΣ** newspaper, August 1988 edition).

The exhibit remained in that room of the Trampantzeio for approximately a decade. Visitors were guided by volunteers teachers from the high school and by our co-citizen Mr. George Bondas, in agreement with the teachers association.

In 1995 a large earthquake damaged the Trampantzeio. The Collection was relocated temporarily to a room in the former Trampantzeio-Tsipio Boarding House, until repairs to the Trampantzeio High School were complete.

The relocation coincided with enactment of the 6th resolution 13/22-12-93 of the Ministries of Education, Religion, and Interior, according to which the control of the Collection should pass from the Trampantzeio foundation to the ownership and jurisdiction of the Local governing body, Municipality of Siatista.

The Paleontological Collection of Siatista

Section C

The Paleontological Collection of Siatista after 2009

With the passing of law 1894/1990 (ΦΕΚ 110/τ.Α/27-8-1990) all Public School property was considered part of OTA (Organization of Local Government)

Since then the Paleontological Collection of Siatista was overseen by Municipality of Siatista and later, with law 3852/2010 {ΦΕΚ Α'87/07-06-2010} – KALLIKRATIS Program}, by Municipality of Voios, without the need for collaboration with the educational committee of Siatista High School to which the Collection had belonged prior to the enactment of this law.

On 13/10/2009 Municipality of Siatista published the following newsletter:

**REHOUSING AND REOPENING
OF THE PALEONTOLOGICAL COLLECTION
OF MUNICIPALITY OF SIATISTA AT TRAMPANTZEIO HIGH
SCHOOL**

The presentation of paleontological study of fossils from the greater Siatista area and the opening of the renovated Trampantzeio School, held by the Aristotelian University of Thessaloniki, earned unanimous praise and approval from the City Council of Siatista during the meeting on Monday October 12th, 2009.

The study was presented to the City Council jointly by Ms. Evangelia Tsoukala, Doctor of Paleontology, Associate Professor of the A. U. Th., who was entitled as scientific coordinator of the program, and Mr. Dick Mol, Associate of Scientific Research at the Museum of Natural History in Rotterdam and the Mammuthus Club International in the Netherlands.

The Council unanimously approved the project, which will pass to the second phase of implementation, the re-housing and re-exhibition of the paleontological collection in the renovated Trampantzeio High School of Siatista.

The total budget for the project will be about 98.685€, funded by the Development Plan THISEAS.

The Paleontological Collection of Siatista

Aim of the program is a new research, scientific reevaluation, preservation and promotion of the paleontological collection of Municipality of Siatista. The study, maintenance and display of fossils, hundreds of thousands and even millions of years old, which constitute the natural heritage of the area, will emphasize the interest of Siatista in its prehistoric past and provide a source of development. The researching, educational and social character of the timeless exhibition will be continued, as it has always been since its inception, in the early years of the last century.

The framework of the program includes converting one of the school rooms into an exhibition hall for the historic paleontology collection. With practical research and a suitable display design the collection will become an appealing exhibition for all ages, as well as an inspiration for students and scientists from all around the world.

The newsletter made no mention of any concurrence or awareness on the part of the Trampantzeio community as to these events. Former students and educators of the Trampantzeio were somewhat surprised, since it had always been assumed that the Collection should remain in care of the school for several reasons. Moreover its presence fosters among the students a sense of the continuity and evolution of life, in their hometown, as well as serving a constant reminder of school traditions and of cooperation between teachers and students, in research and creativity. During the long history of the Collection, the school community had successfully overcome several attempts of removing it from the School.

After the initial surprise, however, this new situation was confronted with goodwill by the members of the Trampantzeio School community, trusting and hoping that perhaps the words of the late Anastasios Danas, architect of the Collection, would be borne out... *The Collection cannot boast complete skeletons, nevertheless there is a great deal of material for future research which will contribute greatly to general scientific understanding, and especially to the field of paleontology in Greece...*

Years passed and on 18/8/2011 an opening ceremony was held for the reopening of the Collection in a room of the Trampantzeio High School where, over a century before, the findings of Anastasios Danas had first been placed.

The Collection began yet another new chapter in its history, in the care of a team of scientists under Professor Evangelia Tsoukala, Doctor of Paleontology and Professor at the Aristotelian University of Thessaloniki, and her colleagues: Dick Mol, Remie Bakker, Wilrie van Logchem, Hans

The Paleontological Collection of Siatista

Wildschut, Anna Batsi, Vangelis Vlachos, Iraklis Kalogeropoulos, Charalambos Kevrekidis, Dimitra Labretsa, Vasilis Makridis, Alexandros Xafis, Katerina Tsekoura, and Nikos Tsigirliotis.

This new period was marked by a scientific discovery, contained in the boxes of bones shattered during the Occupation: a molar from a hitherto unknown Stegodont, an extinct relative of the elephant. The discovery was made presented to the scientific community by Dick Mol, Evangelia Tsoukala and Anna Batsi at the 5th International Conference on Proboscideans in France in August 2010.

A STEGODON FROM THE AREA OF SIATISTA, KOZANI, MACEDONIA, GREECE. THE FIRST EVIDENCE OF THE PRESENCE OF STEGODONS IN EUROPE

Dick Mol¹, Evangelia Tsoukala² and Anna Batsi³.

*The Siatista's Palaeontological Collection, housed in a high-school building in Siatista, Kozani, Macedonia, Greece, was studied by the authors in the summer of 2009. The collection was brought together by local people from 1902 onwards, under the initiative of Mr. Nikolaos Diamantopoulos. The collection contains 56 remains of Pliocene and Pleistocene proboscideans, including *Anancus arvernensis*, *Mammuthus meridionalis* and *Elephas antiquus*. All the material has been re-identified and catalogued. One of the most interesting items in the collection is a fragment of a lower m3 of a stegodon, *Stegodon* sp., catalogued as SIA 22. SIA 22 represents two unworn molar ridges from the middle of a right lower molar and counting 8 conelets in the anterior, and 7 in the posterior ridge. The max. width is 83 mm, measured at the base of the anterior ridge, and the max. height measures 53 mm. The width at the base of the ridges is 31 mm, and 30 mm, both taken at the lingual side. The valleys between the two ridges is not filled with cementum, which also often covers the lingual and buccal edges. We unpacked the broken specimen from an old box in 2009 and measure the thickness of enamel to be 7 mm.*

Unfortunately, there are no data on the locality, date or by whom SIA 22 has been collected. Since the state of preservation, the weight of the specimen and its coloration are the same as all the other proboscidean fossils in the Siatista Collection, we do not doubt that SIA 22 is from the larger region of Siatista. According to the historical documents, we would like to

The Paleontological Collection of Siatista

emphasize that there are only fossils from the Siatista area in this collection.

*The identification up to the stegodon species level has not yet been made. Hooijer, 1960, has described a fragment of a molar of a stegodon from the Middle Pleistocene of Israel as a new species of stegodon, *Stegodon mediterraneus*.*

1 Natural History Museum, Rotterdam and Musée Crozatier, Le Puy-en-Velay, Haute-Loire, France, c/o Gudumholm 41, NL-2133 HG Hoofd-dorp, the Netherlands.

E-mail: dickmol@telfort.nl

2 Aristotle University, School of Geology, 54124 Thessaloniki, Greece.

E-mail: lilits@geo.auth.gr

3 Giouleka 1, 50300 Siatista, Kozani, Greece.

E-mail: annampatsi@yahoo.co.uk

Reference

Hooijer, D.A., 1960. *A Stegodon from Israel. The Bulletin of the Research Council of Israel, section G. Geo-Sciences, Vol. 9G, 2-3: 104-108.*

Copyright: Remie Bakker, Manimal Works, Rotterdam | Picture credits: Hans Wildschut | Design: Evangelos Vlachos |

This event is a good indication that even in its new caring conditions the Collection will maintain its identity, ensure its scientific development, and forge partnerships within the school community of our city.

From the Cultural Heritage of Siatista:

II. Churches – Archontika – Public Edifices

Siatista 2014

Introduction

Prevailing scholarly opinion holds that Siatista was created at the end of the 14th century or early 15th, when Turks from Konya occupied the surrounding lowlands, driving the unenslaved Greek inhabitants of these areas to seek shelter in the foothills of Mt. Velia. The first residents mainly lived by animal husbandry, as well as digging the rocky ground to plant vineyards. They later took advantage of international circumstances and worked in transportation and commerce becoming renowned peddlers who plied their wares across the borders of the Ottoman Empire. Some of these traders established themselves abroad but never forgot their homeland, bestowing patronage on it, beautifying its churches and looking after its schools. Others left and came back, bringing with them not only wealth and beautiful objects, but Enlightenment ideas and knowledge accumulated during their travels. Thus Siatista rapidly evolved into a city-state with grand Archontika¹, artfully decorated churches, various shops, and schools with abundant libraries.

The 20th century was hard for the city. The new means of transportation developed at this time caused the city to lose much of its importance as a trading center, while the phylloxera virus decimated its vineyards, and the two world wars brought a great deal of suffering and irrevocable destruction. Despite the miseries of the 20th century, the city managed as few others could, thanks to contributions from expatriates, gifts from benefactors, and the craftsmanship and labor of the townspeople, to retain a large portion of its cultural wealth, and create many respectful modern works.

To really understand these things, to know the city and its heritage, one must immerse oneself in the city, walk its streets, and tour its mansions, museums, libraries and churches. One must taste its sun-sweetened wine and initiate to the secrets of its vintners. One must revel with the Stiatistines on the 15th of August and through the Twelve Days of Christmas.

¹ Archondiko=a rich man's stately house, a mansion

Nevertheless, for the short-time visitor there are a few recommended sites which are accessible and representative of the rich cultural history of the city.

1) Trampantzeio High School

The Trampantzeio high school was established and endowed by Stiatistina Ioannis Trampantzis, who immigrated to Romania. The foundations of the building were laid in 1888 and it was completed in 1889. It is built in a strict Neoclassical style with a chiseled masonry façade. From its inception the Trampantzeio was staffed with innovative educators. In 1906, in a room on the upper floor of the building, Physics teacher Anastasios Danas gathered paleontological findings he himself had collected on the plains of Anaselitsa, and created a rare and interesting paleontological collection. As the student body expanded, in 1986 the “George Papageorgiou school” was built next to the Trampantzeio, funded by the Papageorgiou brothers. The Trampantzeio suffered damage in the 1995 earthquake but was later restored, and since 2009 it has been housing, as originally, the Paleontological Collection as well as the Center of Environmental Education and it is hosting cultural events.

2) Holy Temple of St. Paraskevi the Martyr

The temple of St. Paraskevi is the oldest surviving church in the city, and is also in honor of St. Ekaterina. It is an important monument of post-byzantine art, with its domed, aisled basilica and raised loft. According to an inscription, it was built in 1677 and illustrated in 1679. The frescoes of the chapel make it the most significant monument in the greater Voios region. One standout among the representations is that on the south wall of the narthex, “The Jesse Tree”, where coming out of the tree above Jesse are five Greek sages: Solon, Plutarch, Aristotle, Plato, Thucydides and Sybil. The carved wood paneling of the church contains elements of many periods. The oldest coincides with the murals of the church and the gilded temple, a work of exceptional skill comparable to these of Mount Athos. On the eastern wooden wall of the south pavilion there is a mural of Mary Mother of God, the so-called “Αερική”(Aerial).

3) Holy Temple of the Prophet Elijah

The temple was built in 1701 in honor of the miraculous prophets Elijah and Elisha. According to the inscription the main chapel was decorated between 1740 and 1742 and the impressive hagiographies of the narthex were done in 1744 by Anastasios Ioannou Kaloudis, from Epirus, and his brothers. Besides its “Jesse Tree” with the Greek Sages, there is also a representation of the Seven Enlightener Saints, maybe the only one in Greece. The Seven Enlightener Saints were the Apostles to the Slavs Sts. Cyril and Methodius and their five disciples, Sts. Naum, Clement, Sabbas, Angelarius, and Gorazd. The temple as well is a unique work of art, and its top bears the date 1786 and the name of the carver, Manoli.

4) The Holy Temple dedicated to the Birthday of John the Baptist

The temple is estimated to have been built in the early 18th century. The interior of the church, with its plaster decorated walls and painted wood ceilings, is reminiscent of the great mansions of Siatista, and according to archeologist S. Kissas, there is no monument in Greece more representative of the introduction of European painting and its assimilation by Greek society. Behind the icon of St. John the Baptist there is an inscription showing that the icon was illustrated in 1784, with a donation from the shoemakers union, while a brass chandelier hangs from the ceiling, a gift of Demetrios Psaras, who had immigrated to Vienna. These two dedications tell of the elite classes that was formed in Siatista in the 18th century. On the one hand were those who remained in town and cultivated, among others, a booming footwear industry -French documents of the mid-19th century describe ten shoemakers’ workshops in Siatista- and on the other hand were the immigrants who became merchants in middle Europe and built estates, adorned churches and supported the education, especially of their homeland.

5) Sanouko’s Archontiko

The location of this Archontiko house overlooks Bouno Gorge, one of the entrances to the city. Tradition holds that during the first Albanian invasion this Archontiko, as well as the Voidomati Archontiko across, was

fortified by Stiatistine young men who blocked the entry of Albanians to the city. It also maintains that even women took part in this mission, including the legendary mistress of the Archontiko, Lady Sanouko. These deeds were immortalized in a traditional song, one of the songs of the *Grand Dance* which is still danced in Siatista after weddings. In the vicinity of Sanouko's Archontiko is that of a leader in the Orlov Revolt, George Papazoli (Papazoglou).

6) Poulkos Archontiko

The Archontiko is widely associated with one woman, Eleni Poulkidou (Poulko), who inherited it in 1910 from her mother. The Archontiko has all the characteristics of a classic Siatista Archontiko as well as their bioclimatic elements. On the upper floor there are many depictions in relief, while on the "bas-onta" (salon, special occasions' lounge) there is the stunning representation of Istanbul between wasteland and flowers. The details in this particular work is impressive both in its religious content and as an image of hope for the salvation of Istanbul and thus Christianity and the whole Hellenic world. In the *winter* lounge room of the same floor is a well-built fireplace with niches, bas-relief vases and fruit bowls, hoops and garlands, similar to those seen in other Archontika mansions.

7) Hatziyannidis-Nerantzopoulos Archontiko

A typical Siatista Archontiko. Upon entering one finds a paved courtyard (messia) opposite the cellar (katoi) and next to the store (magasi). Two staircases on the right and left lead either to the 1st floor, or the mezzanine (messopatoma), and loft (anoi). The right staircase leads to the 1st floor, and there you will find the most wonderful sunroom in Siatista, the winter quarters, kitchen and storerooms. The left staircase from the courtyard takes you to the 2nd floor or loft. On that level there are the spacious hall named *anoi*, indented to be used for social events, as well as the formal rooms. Especially eye-catching are the skylights, on which there are elegies, written by contemporary Stiatistine scholars and dedicated to the house and its master, John. The Archontiko also contained guest quarters (Mousafirika).

Musafirika: Special apartments with bedding and servants. They were available in the wealthiest estates for hosting guests.

Churches, Archontika and Public Edifices

Mesia: The central, ground-level paved inner yard.

Katoi: Part of the house only half above ground, which was used mainly for storing food, wine and winemaking machinery.

Magazi: An area for storage of mercantile goods for sale.

Anoi: A spacious hall on the upper floor used for social events. The term *anoi* could also be used to describe the entire upper floor.

Iliakos: The basic area of the first floor (mezzanine), between the two northern rooms. Of the two remaining walls, one consisted of a row of windows, while the other looked through to the *Mesia*.

Feggitis: An elaborate construction of plaster and stained glass (vitro glass), which was placed in openings above the windows.

8) Hatzimichail-Kanatsouli Archontiko

Merchant Nikolaos Hatzimichail is considered the owner of this Archontiko. From Nikolaos the house passed to his son, merchant Demetrios Hatzimichail, who was very active in matters of business, community, and national affairs. As owner of the house he frequently renovated and redecorated it. Of special interest is a room on the 1st floor, bearing the name “Pantheon”, which was decorated in 1811. The theme of the décor in this room references the work of Kozanite scholar Harissios Megdanis, *Greek Pantheon*, which was published in Pest in 1812 and depicts the whole of Greek mythology. The painter of the room was Efthimios of Old Patras. The manner in which the figures and scenes from mythology are rendered is superb, and indicates the artist was likely to have been familiar with the work of Megdanis even prior to its publication.

9) Argyriadis-Malioga Archontiko

Although it lacks many of the hallmarks of Macedonian Architecture, it is included in this list because of its décor, which is believed to reflect the ideas of its owners, especially those of Demetrios Argyriadis, as written statements indicate that the estate was repaired and decorated in 1844 and 1846 while he inhabited it.

Demetrios Argyriadis was a scholar, author and schoolmaster. He traveled, lived and worked in many Balkan and Central European cities. In 1841 he undertook the first newspaper in Greek language in Bucharest,

called *Zefyros tou Istrou*, and he was one of the first to translate the works of Schiller and publish a study about him.

On the lower floor of the Archontiko there is a well-preserved depiction of Frankfurt and the Main River, for which the original copperplate has been found and determined to be the work of Johann Friedrich Probst. Also of note is a work in the courtyard, containing two symmetrical figures resembling Rigas Fereos, as well as one in likeness of Lord Byron. The upper floor contains a well-preserved work depicting *Austrian Hussar*. Next to this work is another containing a number of symbols, perhaps inspired by a geography hand book, where one can see the continents and the position of the sun in the east. One more notable work on the upper floor, with scenes of hunting and daily life yet also containing symbolism, echoes a similar work in Manousi Archontiko.

10) Manousi Archontiko

The house was built by the sons of Constantine Manousi, George and Theodore, and possibly by the father as well, if living at the time, according to researcher G. Laios. There is a testimony for this Archontiko, dated April 25th, 1920 from Athens, in which Aristotelis Zachos states that he was intrigued by the house of then-owner Miltiadis Doukidis, its size and stately arrangement, and the richness of its apartments. He had captured, in drawings and photographs, the entire house from floor to ceiling, and, given its great aesthetic and artistic value, he had published these in a German magazine. Based on his research, he determined the house to be the main residential edifice typifying Greek vernacular architecture of the 18th century, and his study was published in the magazine *Wasmuths Monatshefte für Baukunst* Jahrgang 1922-23/ H7-8. This estate features the characteristics of Siatista architecture, such as an L-shaped façade, cellar and two floors, *sahnisia* on the upper floor and a protruding roof as well as a number of bioclimatic characteristics.

Sahnisi: an enclosed gallery which is an extension of the interior space, bearing windows on three sides and supported by wood beams.

11) Holy Temple of the Great Archangels

The Archangels Church was built in 1798 by the Stiatistine benefactor, monk, scholar and teacher, Jonas (1737-1825). Within the loggia (*hajiati*) along the south face of the church there is a partly-destroyed mural, which

is unique in the region. It depicts the Judgment of Christ by Pontius Pilate. Below the mural, the artist wrote: *The copy of this is located in Vienna, Austria, etched in stone. 1840, August 9th*. According to A. Dardas this means that the depiction is a copy of a stone plate in Vienna. It has probably to do with the «Holy Sepulchre» portrayals dealing with the arrest, judgment, burial and resurrection of Christ, which in those days could be found painted on cloth, paper or wood, or carved on stones, in Jerusalem and later dispersed in all areas. A silver-plated Bible located in the church and estimated to be from the early 19th century was a gift of the vintners' guild, indicating that the winemaking industry of Siatista was organized into guilds at that period.

12) Holy Temple of St. Demetrios the Martyr

The temple was founded on August 5th, 1912, on the site of the previous temple which had burned down in 1910. The temple was designed by German-educated architect Aristotle Zachos, son of Siatista teacher Athanasios Zachos. Aristotle Zachos designed a building of thoughtful craftsmanship, combining elements of early Christian and Roman/Lombard architecture, reminiscent of byzantine Ravenna. Work on the temple was done gradually, as the first Balkan war broke out two months after the foundations were laid. The architect was able to stylistically combine the original bell tower, which had survived the fire of 1910, with the temple, by creating an ambulatory, which offered a variety of styles and grace to the whole building. Unfortunately his plans were not followed faithfully, a fact which disappointed him.

13) Holy Temple of St. Nikolaos

The parish church of St. Nikolaos is built on the site of an older temple. The current temple was founded on July 24th, 1927 and opened on December 6th 1937. The funding needs to erect the church were put forward, as so often in Siatista, by the residents themselves. The architect was Istanbul-trained Emmanuel Malamas, son of a Siatista priest. He was also involved with the reconstruction of Thessaloniki, construction of housing for refugees, and many public and private works. This is the only church in Siatista that does not contain wood carved temple, and in its decoration have been used elements of the Renaissance

14) The Grand Cathedral (Mitropolis)

The current Grand Cathedral was founded on November 18th, 1946. It was built from designs by architect George Nomikos, on the site of the former cathedral, with financial support from Stiatistine immigrants in America. In the yard of the cathedral there is the Ecclesiastical Museum, established in the early 21st century to house and display a wealth of icons, incunabula, wood carvings, priest vestments, and miniatures, all of which bear witness to the rich history of the city and surrounding region. Among the standouts of this collection there are icons influenced by the Cretan School of the 16th century, such as that of the Panagia Odigitria (Virgin Mairy leading) and an icon with the hymn “Epi soi Xairei” (“In Thee Rejoice”), a work attributed to Klontzas, and of the 17th century, such as an icon of the Revelation by Theodoros Poulakis.

15) Tsistopoulio Civic Center

During Ottoman times, within each village, town and city there was a parish formed of its Christian residents, headed by a communal leader. Since its inception Siatista was governed by a council in close cooperation with the church. Under a Turkish law passed in 1880 a city hall was established in Siatista, then repealed in 1890 and reestablished in 1900.

In 1912, before the liberation of Macedonia, a law about the constitution of municipalities and communities was ratified (ΔΝΖ (Ν.4057)), by which cities of over 10,000 residents constituted municipalities. Through gradual implementation of the law, Siatista was transformed into a Community after 1918. In 1953, following a request by the residents and given its rich history, the Community of Siatista was declared a Municipality (ΦΕΚ 29/13-2-1952τ. Α).

Since its Community days Siatista was concerned with obtaining a civic center between its two quarters, Hora and Gerania. This wish was later fulfilled with the erection of the Tsistopoulio Civic Center. Funding for the construction was covered by the Foundation of Demetrios Tsistopoulos and Theologia D. Tsistopoulou, née Koukoulidi. The building is in the style of a Siatista estate Archontiko, with extended *sachnisia* and skylights, and since 1966 it has served as the Town Hall.

16) Manousian Public Central Historical Library of Siatista, Koukoulideo Cultural Center

The Manousian Public Central Historical Library of Siatista has been operating in its current form since 1953, although its creation began many years earlier. A large number of manuscripts and rare editions were bestowed from the private collection of Theodore Manousis, in honor of whom the library is named. The Manousian Library also received rare books and manuscripts, as donors from patrons of the city, teachers and intellectuals before and after T. Manousis. Moreover the collection of Athanasios Rousopoulos, Professor of Archeology at Athens University, was donated by his heirs to the library.

Theodore Manousis was born in Siatista in 1793, but resided only for a short time in his birthplace. He studied a great deal in various Central European cities and was imprisoned for four months by Austrian authorities, for his actions in supporting the Greek Revolution of 1821. In 1837 he was appointed *Honorary Professor of Education* at Athens University. He taught Politography and History, and in 1844 he was elected Athens University Rector. As a young man, he had systematically worked on the making of a collection of traditional songs, which he gave to W.v.Haxthausen in 1814-5. He donated 5,000 books to his native land, which formed the core for the creation of the Manousian Public Central Historical Library of Siatista, and established and funded scholarships for university students.

Today the library is housed in the Koukoulideo Cultural Center, a building restored with funding from the Foundation established for the management of the legacy of Michael and Alexandra Koukoulidou.

17) Dolgiras Archontiko

The building itself was erected between 1700 and 1730, according to information posted on the website of the Makrides-Poulios Cultural Association, while the paintings that adorn it were created around 1840, by folk artists brought to Siatista from Istanbul by Demetrios Dolgiras, owner of the estate and merchant. It was given by the heirs of Dolgiras to the Makrides-Poulios Educational and Cultural Association for use. The Association restored the house and since 2003 it has served as a Folklore Museum, filled with objects two hundred years old and more, donated by Siatistines from all around the world.

18) Traditional house of Christos Tsiotsios-Tatiana Derou, open to the public

This is a stone residence with wrought-iron window gates, high-walled court and well-tended cobblestone yard. In the house, currently owned by Christos Tsiotsios and Tatiana Derou, there is a rich folklore collection, diligently created by the couple. The collection includes implements once used in Siatista, objects that accompanied traveling merchants, dowry items and presents, period clothing and textiles, rustic household objects and tools, books, and currency of older ages.

**Από την πολιτιστική κληρονομιά
της Σιάτιστας:**

Εικόνες

Σιάτιστα 2014

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνες 1 έως και 12: Προέρχονται από το προσωπικό αρχείο της κ. Αικ. Ζωγράφου.

Εικόνες 13,14,15: Παραχωρήθηκαν από την επιστημονική ομάδα του Α.Π.Θ. υπό την κ. Τσουκαλά Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Α.Π.Θ., Γεωλόγο - Βιολόγο, Δρ. Παλαιοντολογίας.

Εικόνες 16 έως και 46: Προέρχονται από το αρχείο Power Point της σχετικής μελέτης του κ. Γεωργίου Συρίδη, Αναπληρωτή Καθηγητή Παλαιοντολογίας Ασπονδύλων - Στρωματογραφίας & Παλαιοπεριβάλλοντος, Τμήμα Γεωλογίας Α.Π.Θ.. το οποίο μετατρέψαμε σε εικόνες.

Εικόνα 47: Η φωτογραφία μας παραχωρήθηκε από τον Δ/ντη του Παλαιοντολογικού Μουσείου Αθηνών Καθηγητή Δρ. Γ. Θεοδώρου.

Φωτογραφίες εκθεμάτων από την έκθεση του 1982	Σύντομες πληροφορίες για τα εκθέματα
 Three fossilized mammoth bone fragments are displayed on a brown board. From left to right: a large, irregular fragment, a smaller, more rounded fragment, and a curved, U-shaped fragment. Each fragment has a small white label underneath it.	Μαμμούθ (των ειδών <i>mammuthus trogontherii</i> {POHLIG} και <i>Mammuthus primigenius</i> {BLUMENBACH}) • τμήμα βραχίονος • αποτύπωμα με ίχνη οστού, προϊόν καθαρισμού • τμήμα βραχίονος.
 A long, cylindrical mammoth bone fragment is displayed on a brown board. To its left are two smaller fragments: a dark, irregular one and a lighter, more rounded one. Each fragment has a small white label underneath it. A small white label with the number '1' is also visible on the board.	Μαμμούθ (των ειδών <i>mammuthus trogontherii</i> {POHLIG} και <i>Mammuthus primigenius</i> {BLUMENBACH}) • ωμοπλάτη ελαφιού <i>Cervus elaphus</i> LINNE • τμήματα μηρού μαμμούθ • τμήμα λεκάνης μαμμούθ

Εικόνα 3

Μαμμούθ (των ειδών *mammuthus trogontherii* {POHLIG} και *Mammuthus primigenius* {BLUMENBACH})

- κεφαλή μηρού
- κάτω τμήμα μηρού (μια κοτύλη).

Εικόνα 4

Μαμμούθ (των ειδών *mammuthus trogontherii* {POHLIG} και *Mammuthus primigenius* {BLUMENBACH})

- τμήμα μηρού
- κάτω τμήμα ωμοπλάτης.

Εικόνα 5

Μαμμούθ (των ειδών *mammuthus trogontherii* {POHLIG} και *Mammuthus primigenius* {BLUME-NBACH})

- κάτω τμήμα ωμοπλάτης
- άνω τμήμα κνήμης
- αστράγαλος
- μεσαίο και κάτω τμήμα κνήμης.

Εικόνα 6

Μαμμούθ (των ειδών *mammuthus trogontherii* {POHLIG} και *Mammuthus primigenius* {BLUME-NBACH})

- Τμήματα δοντιών

εικ. 7

Μαμμούθ (των ειδών *mammuthus trogontherii* {POHLIG} και *Mammuthus primigenius* {BLUMENBACH}) τμήματα χαυλιοδοντων Μαμμούθ

- πίσω δεξιά : τμήμα κάτω γνάθου νεαρού ατόμου μαστόδοντος
- στα κουτιά αριστερά : *Actaeonella* sp *Pecten*, *Codium*, *Ostrea crassissima*

εικ. 8

Μαμμούθ (των ειδών *mammuthus trogontherii* {POHLIG} και *Mammuthus primigenius* {BLUMENBACH})

- τμήματα δοντιών Μαμμούθ.

Εικόνα 9.

- Αστράγαλος βοοειδού *Bos primigenius* BOJ
- τμήματα γνάθου Ρινόκερου *Coelodonta antiquitatis* {BLUME-NBACH}
- τμήμα λεκάνης ελαφιού *Cervus elaphus* LINNE

Εικόνα 10

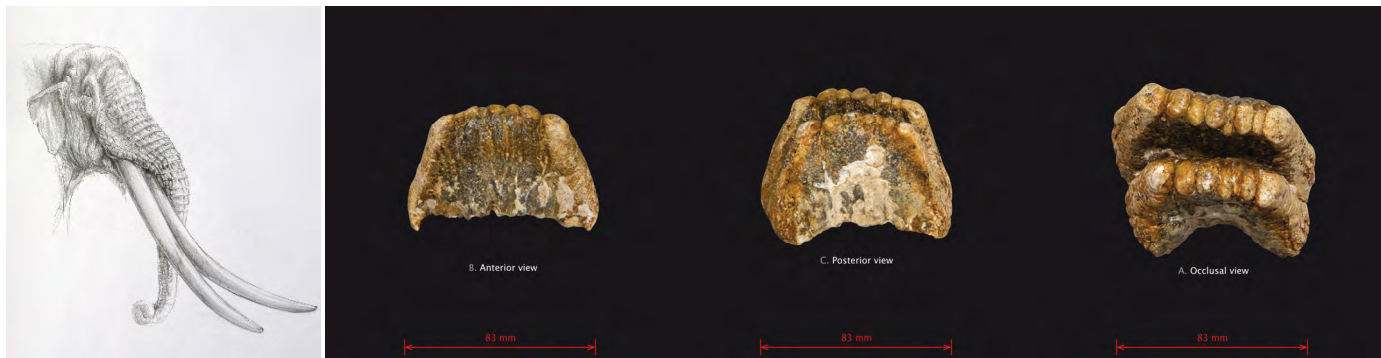
- Κάτω τμήμα βραχίονος ρινόκερου *Coelodonta antiquitatis* {BLUME-NBACH}
- μεταταρσικό και δόντια αλόγου του είδους *equus abeli* {ANTONIUS}
- τμήματα κεράτων ελαφιού *Cervus elaphus* LINNE
- κορυφή κέρατος βοοειδούς *Bos primigenius* BOJ.

Εικόνες 11, 12. Από τα εγκαίνια της αίθουσας έκθεσης των ευρημάτων (1982)

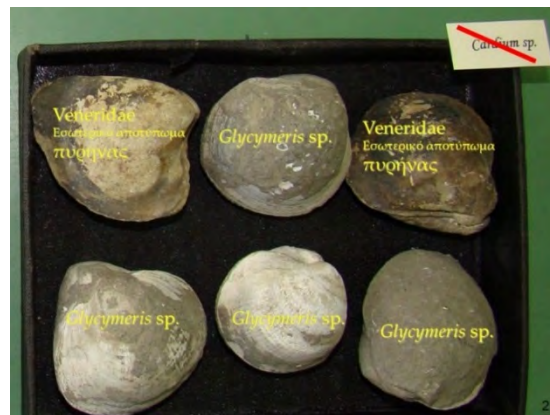
Εικόνες 13,14. Από την αίθουσα έκθεσης των ευρημάτων (2011)

Εικόνα 15.
Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα απολιθώματα της συλλογής αποτελεί το τμήμα ενός κάτω γομφίου (m3) ενός προϊστορικού προβοσκιδωτού, του στεγόδοντα, *Stegodon* sp., με αριθμό αρχείου SIA 22 .

Εικόνα 16. Διαφάνεια 1

Εικόνα 17. Διαφάνεια 2

Εικόνα 18. Διαφάνεια 3

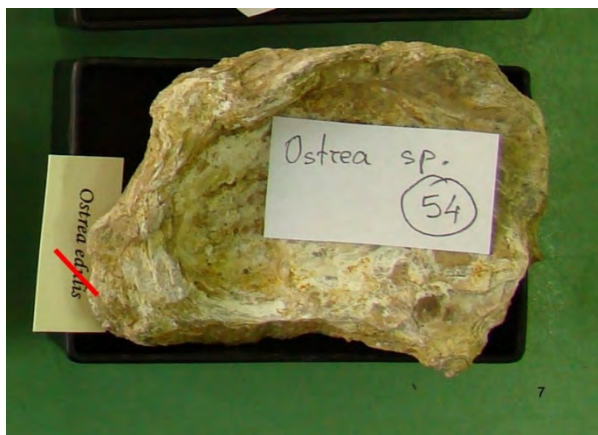
Εικόνα 19. Διαφάνεια 4

Εικόνα 20. Διαφάνεια 5

Εικόνα 21. Διαφάνεια 6

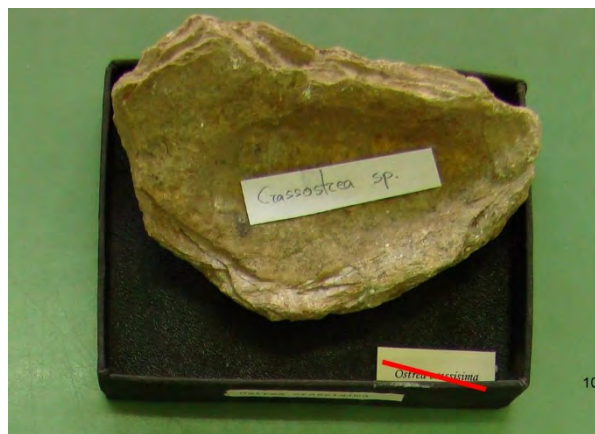
Εικόνα 22. Διαφάνεια 7

Εικόνα 23. Διαφάνεια 8

Εικόνα 24. Διαφάνεια 9

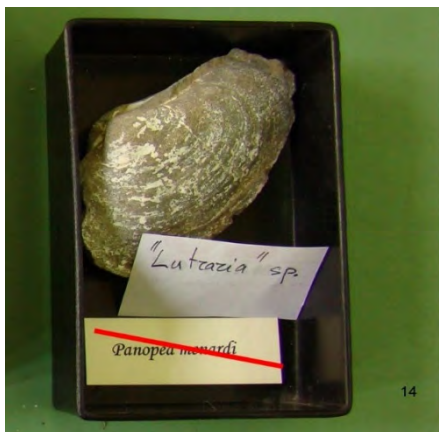
Εικόνα 25. Διαφάνεια 10

Εικόνα 26. Διαφάνεια 12

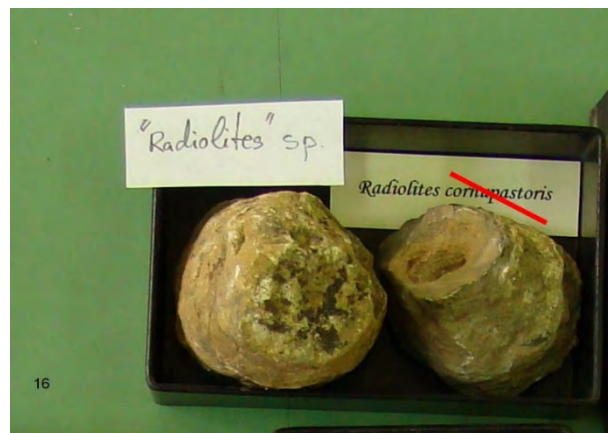
Εικόνα 27. Διαφάνεια 13

Εικόνα28. Διαφάνεια 14

Εικόνα 29. Διαφάνεια 15

Εικόνα. 30 Διαφάνεια 16

Εικόνα 31. Διαφάνεια 17

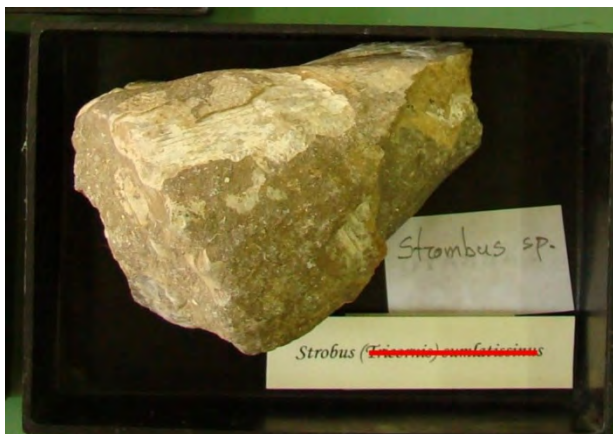
Εικόνα 32. Διαφάνεια 18

Εικόνα 33. Διαφάνεια 19

Εικόνα 34. Διαφάνεια 20

Εικόνα 35. Διαφάνεια 21

Εικόνα 36. Διαφάνεια 22

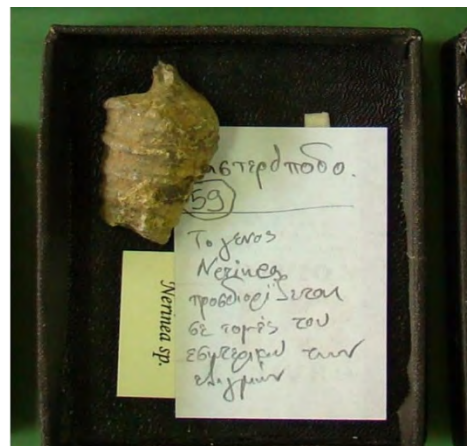
Εικόνα 37. Διαφάνεια 23

Εικόνα 38. Διαφάνεια 24

Εικόνα 39. Διαφάνεια 25

Εικόνα 40. Διαφάνεια 26

Εικόνα 41. Διαφάνεια 27

Εικόνα 42. Διαφάνεια 28

ΚΕΦΑΛΟΠΟΔΑ

Εικόνα 43. Διαφάνεια 29

Εικόνα.44. Διαφάνεια 30

ΚΟΡΑΛΛΙΑ

Εικόνα 45. Διαφάνεια 31

ΒΡΑΧΙΟΝΟΠΟΔΑ

Εικόνα 46. Διαφάνεια 32

Εικόνα 47. Τμήμα κρανίου με ελαφοκέρατα. Ανήκει σε ζώο του γένους *Megaloceros* και του είδους *verticornis*. Βρέθηκε στην περιοχή του Αλιάκμονα
(Η φωτογραφία μας παραχωρήθηκε από τον Δ/ντη του Παλαιοντολογικού Μουσείου Αθηνών Καθηγητή Δρ. Γ. Θεοδώρου, τον ευχαριστούμε θερμά).

προς
Μικρόκαστρο

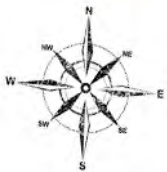
Σιάτιστα

"Το μαργαριτάρι των βουνών"

Χώρα

- Εκκλησίες
- ▲ Αρχοντικά
- ◆ Σημαντικά κτήρια
- Κεντρική οδός

1. Τραμπάντζειο Γυμνάσιο Σιάτιστας 1888
2. Ιερός Ναός Αγίας Παρασκευής 1677
3. Ιερός Ναός Προφήτη Ηλία 1701
4. Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη Προδρόμου αρχές 18ου αι.
5. Αρχοντικό Σανούκως 1742
6. Αρχοντικό Πούλκως 1752
7. Αρχοντικό Χατζηγιαννίδη - Νερατζόπουλου 1754
8. Αρχοντικό Χατζημιχαήλ - Κανατσούλη 1757
9. Αρχοντικό Αργυριάδη - Μαλιόγκα 1759;
10. Αρχοντικό Μανούση 1762
11. Ιερός Ναός Αγίων Ταξιαρχών 1798
12. Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου 1912
13. Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου 1927
14. Ιερά Μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης 1946
15. Τσιστοπούλειο Διοικητήριο 1964
16. Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Σιάτιστας "Μανούσεια" - Κουκουλίδειο Πνευματικό Κέντρο 1978
17. Αρχοντικό Δόλγκρηφα αναστήλωση το 2003
18. Επισκέψιμη παραδοσιακή κατοικία Τατιάνας Ντέρου-Χρήστου Τσιότσιου

Γεράνεια

← προς →
Καστοριά Κοζάνη

to
Mikrokaastro

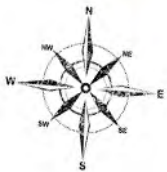
Siatista

"The pearl of the mountains"

Chora

- Churches
- ▲ Archontika
- ◆ Important buildings
- Central street

1. Trabantzio High School 1888
2. The Holy Temple of St. Paraskevi the Martyr 1677
3. The Holy Temple of the Prophet Elijah 1701
4. The Holy Temple of the Birth of John the Baptist early 18th century
5. Archontiko Sanoukos 1742
6. Archontiko Poulkos 1752
7. Archontiko Hadziyannidis-Neratzopoulos 1754
8. Archontiko Hadzimichail-Kanatsouli 1757
9. Archontiko Argyriadis-Malioga 1759?
10. Archontiko Manousi 1762
11. The Holy Temple of the Archangels 1798
12. The Holy Temple of St. Demetrios the Martyr 1912
13. The Holy Temple of St. Nicholas 1927
14. The Grand Cathedral 1946
15. Tsistopoulia Civic Center 1964
16. The Manousian Public Central Historical Library of Siatista, the Koukoulideo Cultural Center 1978
17. Archontiko Dolgira restored 2003
18. Traditional house of Christos Tsiotsios-Tatiana Derou, open to the public

Geraneia

← to →
Kastoria Kozani

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας εκπονήθηκε από δυο σιατιστινές εκπαιδευτικούς, την κ. Καλλιόπη Μπόντα- Ντουμανάκη, απόφοιτο του Τραμπαντζείου Γυμνασίου, και την κ. Αικατερίνη Ζωγράφου, η οποία υπηρέτησε ως καθηγήτρια στο Τραμπάντζειο για 30 χρόνια.

Είναι μια κατάθεση πληροφοριών για την ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ, με έμφαση στην περίοδο 1906-2006, και για ΑΡΧΟΝΤΙΚΑ – ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΤΗΡΙΑ της πόλης μας.

Στόχος αυτής της προσπάθειάς τους ήταν αφ' ενός να μη σκεπάσει οριστικά η λήθη τη δράση εκείνων των καθηγητών του Τραμπαντζείου Γυμνασίου που δούλεψαν για τη συγκρότηση και την οργάνωση της Παλαιοντολογικής Συλλογής Σιατίστης και αφ' ετέρου να αποκαλύψει στον νέο επισκέπτη της πόλης μεγάλο μέρος από την «ιστορία» που έχει το διατηρητέο μνημείο που θέλει να δει.

Η Αικατερίνη Ζωγράφου γεννήθηκε στη Σιάτιστα το 1947. Τα σχολικά της χρόνια τα πέρασε στα Σέρβια και στη Θεσσαλονίκη. Είναι πτυχιούχος του Φυσικού τμήματος του Α.Π.Θ. Έχει μεταπτυχιακό δίπλωμα στη Ραδιοηλεκτρολογία από το Α.Π.Θ. Από το 1975 ως το 2006 υπηρέτησε ως καθηγήτρια Φυσικών στο Λύκειο Σιάτιστας. Το Σεπτέμβριο του 2006 συνταξιοδοτήθηκε. Ασχολείται ερασιτεχνικά με τη χρήση των υπολογιστών. Ζει μόνιμα στη Σιάτιστα.

Η Καλλιόπη Μπόντα γεννήθηκε στη Σιάτιστα το 1953. Μεγάλωσε στη Σιάτιστα, στη γειτονιά του Μπούνου. Φοίτησε στο Α' Δημοτικό Σχολείο Σιάτιστας και στο Τραμπάντζειο Γυμνάσιο Σιάτιστας. Μετά την αποφοίτησή της από το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο σπούδασε στο Φυσικό Τμήμα του Α.Π.Θ. Από το 1976 ως το 2007 υπηρέτησε ως καθηγήτρια Φυσικών σε διάφορα Γυμνάσια και Λύκεια, ενώ από το 2007 μέχρι το 2010 που συνταξιοδοτήθηκε ήταν υπεύθυνη λειτουργίας του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Σιάτιστας. Ζει στη Βέροια και τη Σιάτιστα.

ISBN 978-960-93-5966-5